

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Karmen Lužar

Mentor: izr. prof. dr. Franc Mali

Somentorica: asist. dr. Maruša Pušnik

Maji – veličastna civilizacija:

Resničnost ali medijski mit?

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

KAZALO

1. UVOD	1
2. KDO SO (BILI) MAJI	4
2.1. ANKETA	5
2.2. ZGODOVINSKA IN GEOGRAFSKA UMEMSTITEV	7
2.3. VSAKDANJE ŽIVLJENJE MAJEV	11
2.3.1. MITOLOGIJA/FILOZOFIJA	15
2.3.2. RELIGIJA	19
2.3.3. DRUŽBENA STRUKTURA	22
2.3.4. PRAKTIČNE ZNANOSTI	24
2.3.4.1. PISAVA IN ŠTETJE.....	24
2.3.4.2. ASTRONOMIJA.....	26
2.3.4.3. ARHITEKTURA	35
2.4. RAZVOJ INOVACIJ V OKVIRU VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA	48
3. MEDIJSKE REPREZENTACIJE	54
3.1. KAJ JE REPREZENTACIJA.....	55
3.1.1. TEORIJE REPREZENTACIJE.....	57
3.1.2. DVA MODELA KONSTRUKTIVISTIČNEGA PRISTOPA.....	59
3.2. RELATIVIZEM.....	62
3.3. MNOŠTVO POGLEDOV.....	63
3.3.1. AVTORJEV POGLED	63
3.3.2. POGLED MEDIJA OZ. UREDNIŠTVA.....	64
3.3.3. POGLED GLEDALCA (SPREJEMNIKOV POGLED).....	64
3.4. OZNAČEVALNI SISTEMI.....	65
4. ANALIZA IN INTERPRETACIJA REPREZENTACIJE MAJEVSKE CIVILIZACIJE V DOKUMENTARNEM FILMU	68
4.1. DOKUMENTARNI FILM.....	68
4.2. DOKUMENTARNI NAČINI REPREZENTACIJE.....	69
4.3. ŠTUDIJA PRIMERA: DOKUMENTARNI FILM O MAJIH	71
5. SKLEP.....	75
6. LITERATURA IN VIRI	79

1. UVOD

Živimo v času informacijske družbe in do informacij lahko pridemo na mnogo načinov. Eden izmed njih, morda tudi najbolj lahko dostopen in razširjen, saj se na nek način tudi sam inkorporira v naš življenjski ritem, so mediji. Ti nam vsakodnevno postrežejo z vrsto novic, zgodb in podob, ki jih sprejemamo z različno mero zaupanja. Kadar gre za poljudnoznanstvene in izobraževalne tematike, običajno uživajo mediji status kredibilnih posredovalcev informacij. To pomeni, da ljudje ne dvomijo v vsebine, ampak se raje prepustijo samemu načinu posredovanja. V tem smislu veliko pozornosti uživajo dokumentarni filmi, ki najbolj pritegnejo s svojim interaktivnim načinom.

Z diplomskim delom želimo opozoriti prav na to nekritično sprejemanje informacij in na drugi strani na neke vrste medijsko manipulacijo, ki to nekritičnost izrablja za to, da novih informacij željnega gledalca zasipa z raznovrstnimi stereotipi. Pod vprašaj bomo torej postavili zahodnoevropsko filmskodokumentaristično konstruiranje realnosti, njegovo nepristranskost in univerzalnost. Zanimala nas bo predvsem semantika vizualnih tekstov in odkrivanje vrednostnih sistemov, ki jih razkrivajo ti zapisi. Drugače povedano, šlo bo za raziskavo, kako ljudje vidimo stvari in kako razumemo to, kar vidimo.

Na primeru majevske kulture in inovativnosti, kot je prikazana v dokumentarnem filmu *Treasure Seekers: Code of The Maya Kings*, bomo skušali odgovoriti na vprašanje o gledanju in percepciji kot sestavnemu delu kulture, zlasti v odnosu do avtentične podobe kulture. Kako mediji konceptualno klasificirajo različne civilizacije in kakšne posledice ima to za pomen in reprezentacijo.

Naj še enkrat poudarimo, da namen tega diplomskega dela ni omaloževanje majevske civilizacije in njihovih dosežkov, temveč nam bo ta primer le v pomoč pri kritični analizi prikazovanja medijskih vsebin in našega sprejemanja le-teh.

Za lažjo pot do zastavljenega cilja smo postavili sledeče teze:

1. Maji so bili dobro razvito in organizirano ljudstvo, ki je dalo na celi vrsti področij številne dosežke. A podoben evolucijski potek lahko zaznamo tudi pri drugih civilizacijah, zato jih ne moremo imeti za inovacijsko oz. znanstveno superierne.
2. Kot medijski potrošniki v zahodnoevropskem prostoru zbiramo vsebine znotraj standardiziranega repertoarja svoje kulture. Naša izkušnja ob gledanju filma je v veliki meri omejena s slovenskim jezikom in pripadajočim konceptualnim svetom.

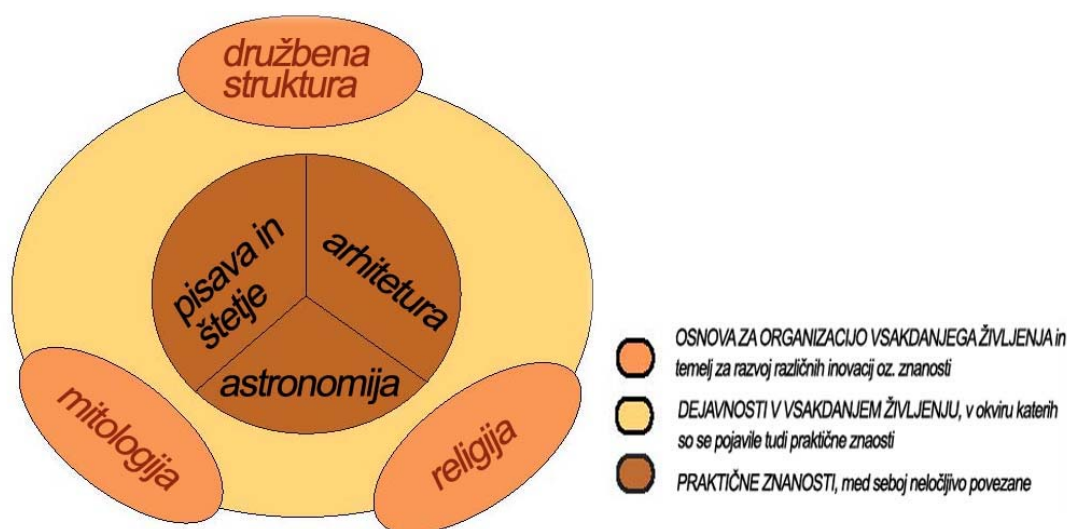
3. Dokumentarni film *Treasure Seekers: Code of the Maya Kings* nam posreduje stereotipno klasificirane informacije. Osredotoča se predvsem na najočitnejše značilnosti Majevske civilizacije in v zgodbi potencira predvsem te lastnosti.

Vsebina bo razdelana v naslednja poglavja:

Začeli bomo s pregledom temeljnih pojmov. Sledila bo kratka anketa, ki bo prikazala situacijo glede poznavanja majevske civilizacije, medijskega sprejemanja in percepcije.

Nadaljevali bomo s predstavitvijo Majej, kot smo jih spoznali preko člankov in druge literature.

Predstavitve se bomo lotili po sledeči shemi:

S takšno predstavitvijo želimo pokazati, da je delovanje notranjih socialnih mehanizmov določene civilizacije odvisno od širših družbenih predpostavk in mimo tega ne moremo tudi, ko želimo videti Maje v luči inovacij in znanstvenih spoznanj. Te so v bistvu plod dejavnosti v vsakdanjem življenju. Gre za vzorec simetrije med različnimi oblikami vedenja in vpetost v različne sponse, od religioznih, družbenih, pa vse do mitoloških.

V četrtem poglavju se bomo osredotočili na medijsko reprezentacijo. Predstavili bomo različne teorije, relativizem, mnoštvo pogledov in označevalne sisteme.

Nazadnje se bomo posvetili še konkretni študiji primera — analizi in interpretaciji reprezentacij v dokumentarnem filmu. Glavni kriterij bo predvsem način obdelave vsebin in posledično kritika superlativov, ki jih mediji vse prepogosto uporabljajo v svojih predstavitev.

Uporabili bomo hermenevitični pristop, ki se osredotoča predvsem na osvetlitev in razumevanje določene tematike.

Za podlago naši izbrani temi bomo pripravili kratko fokusirano anketo, ki bo pokazala prevladujoče mišljenje o Majih in njihovi medijski predstavitvi. Zaradi enostavnejše analize

bomo uporabili zaprta in polodprta vprašanja. Predvidevamo, da bodo odgovori podkrepili naše teze in nam bo njihova interpretacija služila kot temelj za nadaljnjo raziskavo.

Zbrane sekundarne vire bomo analizirali, jih medsebojno primerjali, kritično ovrednotili in na podlagi tega ugotavljali dejstva. Končali bomo s sintezo po zgoraj omenjeni shemi.

Uporaba in analiza sekundarnih virov bo tudi temelj za zgodovinsko razvojno analizo, ki raziskuje tendence zgodovinskega razvoja določenega pojava, v našem primeru evolucije Majej. Z delnim primerjalnim raziskovanjem dosežkov različnih civilizacij — delnim zato, ker končne analize primerjave ne bomo izpeljali — bomo iskali predvsem podobnosti med posameznimi elementi, tj. med tistimi dejavnostmi različnih ljudstev, ki jih evropska skupnost smatra za znanosti. To primerjanje bo temeljno podkrepilo eno izmed naših tez in omogočilo boljše razumevanje obravnavane teme. Ker bomo uporabljali predvsem kvalitativno metodo raziskovanja, se bomo osredotočili na zbiranje predvsem tistih primerov, ki so si podobni glede na proučevane vidike zastavljenega problema.

Na koncu bomo za preverjanje splošnih teoretičnih spoznanj o medijski reprezentaciji uporabili še študijo primera dokumentarnega filma in sicer z ekstenzivno zastavljenim raziskovanjem, tj. preučevanjem večjega števila enot in odnosov med njimi. Ta študija bo predstavljala vrh našega dela v smislu razumevanja novinarskega in širšekomunikološkega diskurza.

Omenimo samo še deskriptivno oz. opisno metodo, ki se bo verjetno pojavljala na več mestih. Teoretični koncepti bodo ponudil del razlage za tisto, kar bomo opisovali. Prav tako bo deskripcija predpogoj pri primerjalnem raziskovanju. Uporabili bomo zgodovinsko razvojno analizo.

2. KDO SO (BILI)¹ MAJI?

Leto 1492 predstavlja iztočnico, ki jo vsi poznamo. Kolumbovo odkritje Amerike. Nova dežela je hitro razkrila svoja ogromna bogastva. »Ker je Kolumb mislil, da je pristal na nekem otoku na skrajnem koncu Indije, je prebivalce poimenoval Indijance. Ta zmotna oznaka se je udomačila in se je začela uporabljati za vse domorodce Novega sveta« (Neugier, 1991: 64).

Kot piše Neugier (1991: 4) so se morali zdeti Indijanci Kolumbu in njegovim tovarišem prav gotovo precej drugačni. Njihovo življenje se je zdelo prav bedno. Za osvajalce so bili le »divjaki«. S tem prezirljivim izrazom so pozneje tudi opravičevali vsa plenjenja, osvajanja in pokole. Pa vendarle so imeli Indijanci svojo lastno civilizacijo, svoje gospodarstvo in običaje, značilne za njihovo celino. Toda Španci niso prišli zato, da bi jih razumeli. Tam so ostali zato, da so jih v imenu krščanske vere in svoje pravice »odkriteljev« izkoriščali.

Drugo plat medalje pa vidi Gilbert, ki pravi, da Maje in ostalih njihovih skrivnosti ne razumemo, ker še nismo dosegli njihove stopnje razvoja:

Še vedno nam ni poznano, kako so Maji dosegli svoj visok nivo znanja. To lahko potrdimo z njihovimi velikimi dosežki v astronomiji, sistemu računanja, arhitekturi in oblikovanju (klesarstvu). Ne vem, ali so imeli to superiorno znanje vsi Maji klasičnega obdobja ali samo nekateri člani vladajočega visokega razreda svečenikov. Mnogi raziskovalci verjamejo, da obstajajo dokazi o hierarhični strukturi Maje in da je bilo samo nekaj izbranih duhovnikov učencev, ki so bili vključeni v ezoterična učenja.

Kakorkoli, prav tako tudi ne vemo, kako so dosegli prostorske sposobnosti. Dandanes koristimo moderno tehnologijo v obliki kopirnih folij kot zamenjavo za te njihove sposobnosti. Večkrat smo že slišali, da so Maji deformirali svojim otrokom lobanje ali ploščili čela. Ortodoksna antropologija smatra to kot estetsko nujo, a morda so prav ti postopki omogočali efikasno funkcioniranje možganov. /.../

Da bi znali odgovoriti na takšne uganke, moramo razumeti samo naravo tehnološkega napredka, ker kot odtis noge v pesku, vsak nov val tehnologije »bríše samega sebe«. Za primer vzemimo računalno s premičnimi kroglicami. Logaritemske tablice (uporaba eksponenta) so izbrisale to vrsto računala. Nato je logaritemsko računalno izbrisalo logaritemske tablice. Njega je izbrisal elektronski računalnik. In

¹ Z uporabo ločila nakazujemo na dvojnost poimenovanja. Opozoriti želimo na razlikovanje med Maji, ljudstvom, ki je v resničnosti živelo na določenem kraju in v določenem času, ter na Maje, veličastno civilizacijo, kot jo prikazujejo mediji danes.

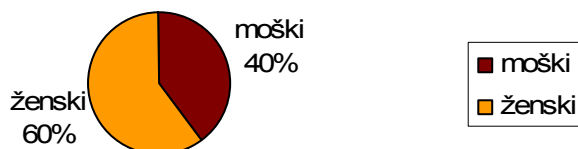
tako dalje. Kmalu bodo geostacionirani sateliti v vesolju popolnoma izbrisali telegrafski in telefonski satelit.

Bodočim generacijam, ki bi se lahko pojavite po katastrofi velikega potopa, bi se lahko zdelo, da smo mi živeli na zelo nizki stopnji tehnološkega razvoja; »niso uporabljali niti telefonov«. Zato moramo ponovno preveriti vtis, ki ga dajejo Maji. Če niso koristili kolesa, je verjetno, da so bili mnogo naprednejši, in ne primitivnejši od današnjega človeka (Gilbert, 2001: 301-303).

2.1. ANKETA

Prav te druge opredelitve so se oprijeli tudi mediji. Predvidevamo, da je podoba Majevske civilizacije v javnosti izkrivljena oz. vsaj nepopolna in da so za to v veliki meri odgovorni tudi mediji. Da bi potrdili našo domnevo, smo izvedli kratko anketo, s katero smo želeli ugotoviti dejansko stanje: kakšne predstave imajo ljudje o Majih, ali so nanje vplivali mediji in ali anketiranci menijo, da mediji podajajo realno podobo starodavnih ljudstev. Sodelovalo je 30 anketirancev, obeh spolov (glej graf 2.1), starih od 20 do 40 let. Vzorec je bil naključen, saj je anketa potekala preko interneta.

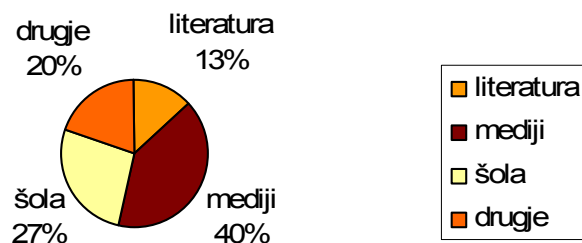
Graf 2.1: Zastopanost anketirancev po spolih

Po pričakovanjih je največ anketirancev informacije pridobilo iz medijev (glej graf 2.2). Sledili sta kategoriji šola in literatura. Nekaj jih je informacije o Majih pridobilo drugje, bodisi od prijateljev, na

internetu ipd. Rezultat potrjuje močan vpliv, ki ga imajo mediji danes. Ko smo anketirance povprašali o najbolj prepoznavnih značilnostih, so bile, kot smo predvidevali, najpogosteje zastopane tiste najbolj tipične.

Če se osredotočimo samo na izsledke tistih anketirancev, ki so

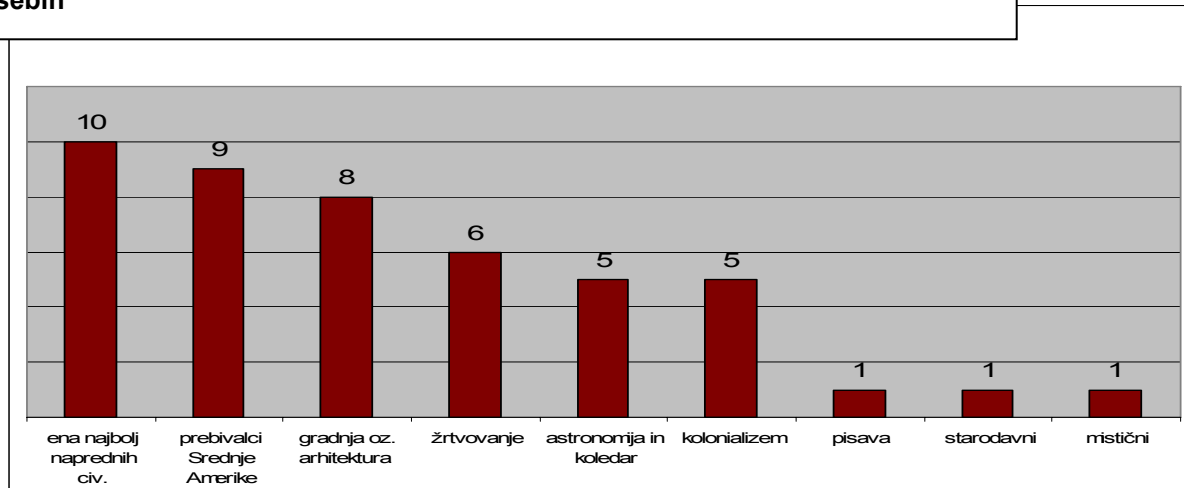

Graf 2.2: Vir največ pridobljenih informacij

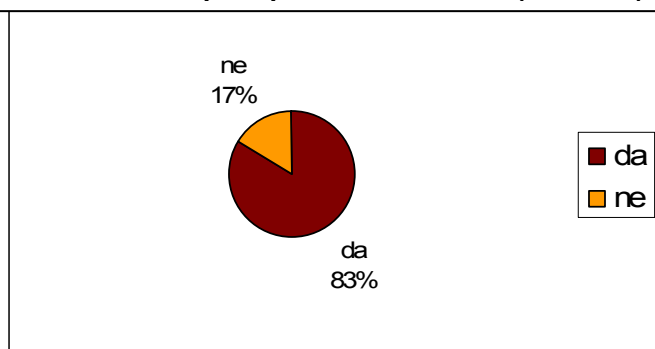
največ informacij pridobili preko medijev², je slika sledeča (glej graf 2.3): najvišje zastopana kategorija je ena najbolj naprednih civilizacij (10), sledi ji geografska opredelitev prebivalci Srednje Amerike (9), tretja je gradnja (8). Dobro je poznano tudi žrtvovanje (6), kolonializem (5) in astronomija (5), veliko manj pa pisava (1) in druge značilnosti, na primer starodavni (1), mistični (1).

Ostali anketiranci so med prepoznavne značilnosti uvrstili še matematiko (4), obrt (2), poljedelstvo (2), igro (1) in nomadstvo (1).

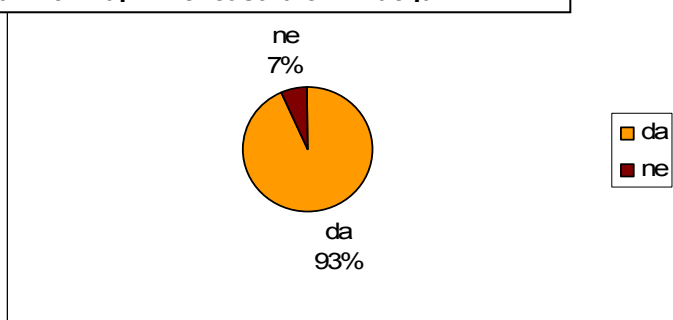
Graf 2.3: Najbolj prepoznavne značilnosti Majev prek medijsko posredovanih vsebin

Graf 2.4: Povezovanje Majev in inovativnosti (znanosti)

Graf 2.5: Maji – veličastna civilizacija?

Iz zgornje kategorizacije lahko sklepamo, na katere značilnosti se osredotočajo mediji. Zato tudi ni presenetljivo, da zelo velik odstotek anketirancev, ki so znanje o Majih pridobili predvsem iz medijev, povezuje to ljudstvo z inovacijami oz. znanostjo (glej graf 2.4). Kot smo že ugotovili poprej, sta imeli arhitektura in astronomija očitno zelo velik pomen.

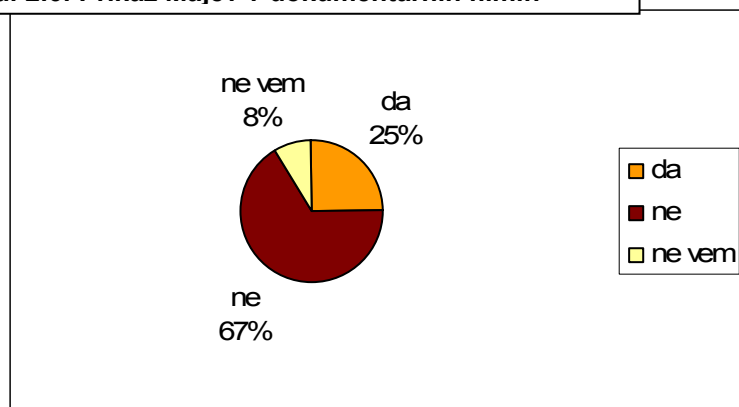
Podobno naravnano je bilo tudi vprašanje, ali anketiranci Maje smatrajo za »veličastno civilizacijo« ali ne. Po pričakovanjih jih je velika

² Teh je bilo vendarle največ, pa tudi vsebinsko nas najbolj zanimajo prav izsledki te skupine, saj bodo predstavljali osnovo za nadaljnjo raziskavo.

večina odgovorila pritrdilno (glej graf 2.5). Kot razlog so navedli predvsem že zgoraj omenjene značilnosti: gradnjo (mest, piramid, templjev) znanja, velikost, nekateri pa celo medijsko izpostavljenost.

Očitno se pristranskega prikazovanja Majev v medijih zavedajo tudi anketiranci, saj jih je na vprašanje, ali menijo, da mediji posredujejo realno podobo Majev (prosili smo jih, naj se osredotočijo na dokumentarce), večina odgovorila nikalno (glej graf 2.6) in pristavila, da

Graf 2.6: Prikaz Majev v dokumentarnih filmih

opažajo, da mediji običajno posredujejo tisto, kar je zanimivo, osredotočajo se na določene značilnosti, ne pa na celoto. Poleg tega nekateri menijo, da je zgodovina preširok pojem, da bi ga lahko obdelali mediji, realnih podatkov ni, vprašljiva pa je

tudi preverljivost. Manjši delež se o tem vprašanju ni mogel opredeliti, predvsem ker še niso gledali nobenega filma s takšno tematiko.

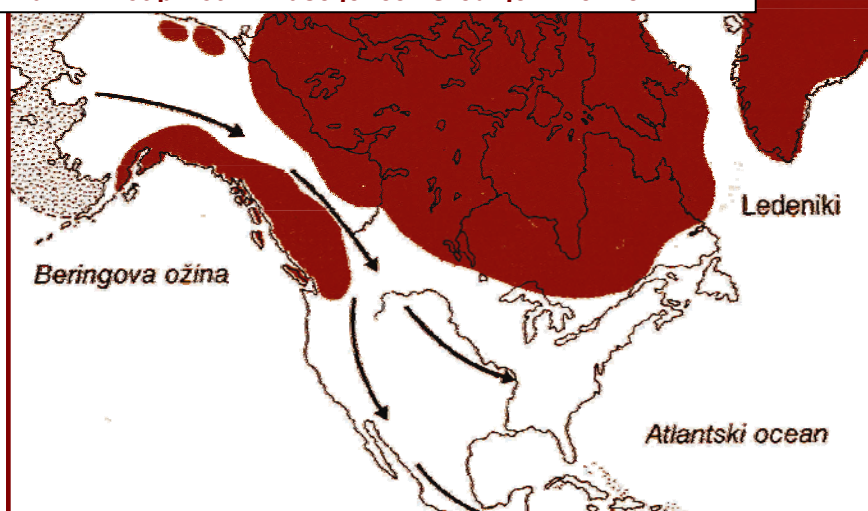
Rezultat ankete po eni strani preseneča, saj se ne sklada z v javnosti še vedno odmevno podobo medijev kot kredibilnih posredovalcev informacij, po drugi strani pa je to dobro iztočišče za nadaljnjo raziskavo, kako je do takšne situacije sploh prišlo.

A začnimo s teoretično podlago obeh delov: Majev, kot o njih piše literatura, in medijev oz. medijske predstavitve le-teh.

2.2. ZGODOVINSKA IN GEOGRAFSKA UMESTITEV

Izvor Majev še do danes ni pojasnjen. »Sodeč po legendah so njihovi predniki prišli z vzhoda, iz dežele, ki naj bi se nahajala nekje v Atlantskem oceanu, ki pa se je zaradi velike katastrofe potopila. To je tudi razlog, da nekateri menijo, da so Maji potomci starodavnih Atlantov, prebivalcev mitske Atlantide« (Muževič, 1997a: 67). Po drugi strani pa je bilo nedavno predlagano, da dolgujejo civilizacije Novega Sveta zahvalo za svoj obstoj obiskovalcem iz vesolja (Milton, 1980: 11). Kot pravi Neugier lahko z večjo gotovostjo trdimo, da so bili resnični odkritelji Amerike pravzaprav nomadski lovci na mamute, ki so prišli z mejnih območij tajge, gozda, ki je prekrival sever Evrazije, in z robov tundre, z mahom in lišajem prekrute stepe. Bili so bratje tistih prazgodovinskih lovcev, ki so po Evropi lovili severne jelene.

Slika 2.1: Pot prvotnih naseljencev Srednje Amerike

Vir: Kako so živeli v času Majev, Aztekov in Inkov. Amerika od poselitve do Krištofa Kolumba. 1991. Založba mladinska knjižna. Ljubljana.

V davnih časih so lovci, ki so zasledovali mamute, v Ameriko prihajali po kopnem (glej sliko 2.1). Berlingovega preliva še ni bilo, kajti zaradi hudega mraza, je bil ogromen del oceanske vode zamrznjen. Led, ki se je zbiral ob gorskih vrhovih, je preplaval severne dele celin. Tako nastala kopnina se je široko razprostirala na obe strani. Preliv je postal nekakšna kopna ožina, pravcati »most« med Azijo in Ameriko. Lovci bizonov, severnih jelenov in mamutov so tako zapustili Azijo, zibelko človeške vrste, ne da bi to vedeli. Postali so prvi raziskovalci ameriške zemlje. Pot je bila prosta in dežela nenaseljena; pravi paradiz za lovce, ki so ljubili velike širjave in so se bali tekmecev. Vse to se je dogajalo med 40.000 in 30.000 leti pred našim štetjem. Že v 7. tisočletju so ti lovci preiskali celotno novo območje in ga poselili (1991: 7).

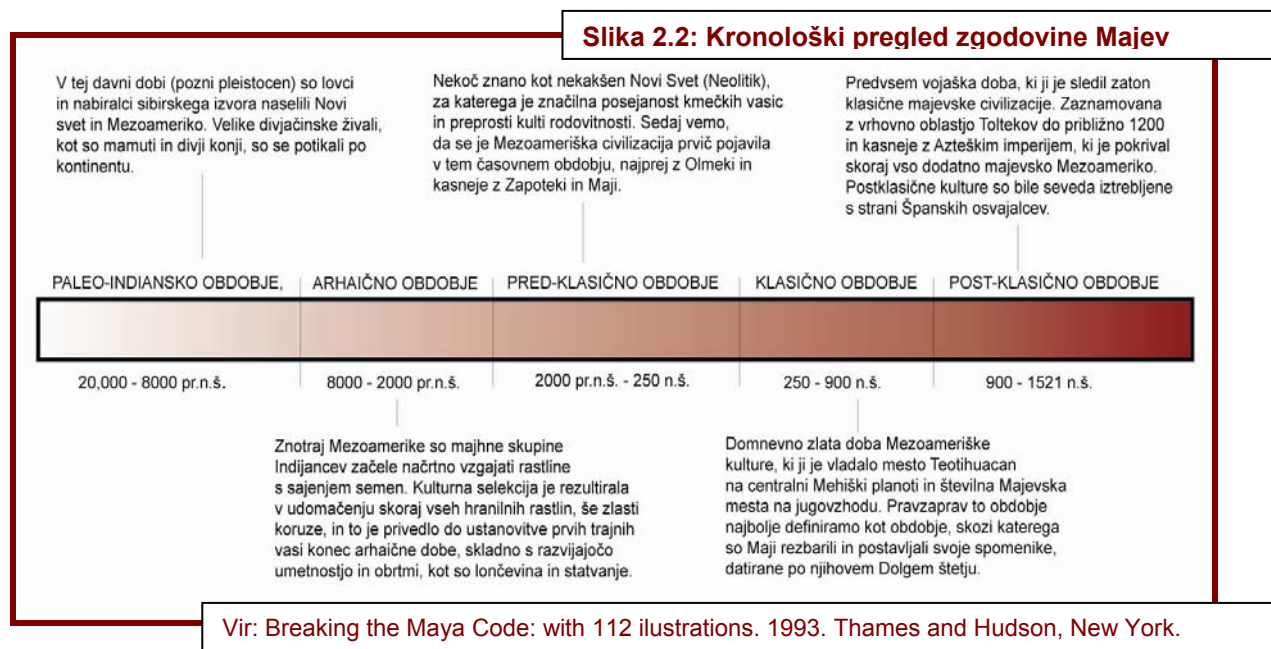
Življenje ameriških pionirjev je bilo natanko tako, kot so ga v obdobju pozne prazgodovine poznali lovci in ribiči v Evropi, Aziji in Afriki. Do okoli leta 10.000 pred našim štetjem so se po celem svetu preživljali na enak način.

Okrog leta 10.000 pred našim štetjem pa se je podnebje otoplilo. Ledeniki so se začeli tajati in gladina oceanov se je dvignila. Tako je voda preplavila Berlingov »most«, od katerega so ostali samo vrhovi sedaj potopljenih gora. Ameriška celina je bila od takrat dokončno odrezana od Azije, izvorne domovine svojih prebivalcev, ter tako prepuščena lastnemu razvoju. Priseljeno lovsko prebivalstvo je bilo dovolj številno, da se je hitro razmnožilo ter prebrodilo krizna obdobja lakote, ki so mejniki človeške zgodovine (glej Neugier, 1991: 7).

Drugi naselitveni val je prišel po morskih poteh. Neka irska pripovedka iz 6. stoletja govori o čudežnem popotovanju svetega Brandana, ki se je z zahodne obale Irske med drugim podal tudi proti obalam Amerike. Njegovo plovilo je bil irski »korakel«, izdelan iz 32 sešitih volovskih kož. Iz Japonske so preko Aleutskih otokov, ali pa včasih tudi kar naravnost, severni del Tihega oceana prečkali tudi pirogarji. Pomikali so se vzdolž obal in najprej kar tam postavili ribiške vasi. Vendar pa jih je mrzlo in megleno obmorsko podnebje kmalu spodbudilo, da so se premaknili do visokih planot, kjer so se ustalili in naučili obdelovati zemljo.

Tudi vikinški poglavar Thorfin Karlselni se poda v pustolovščino, a srečanje s »skraelingi«, ameriškimi divjaki, je ostalo brez posledic (Neugier, 1991: 12, 13).

Seveda je v tem obdobju živelo več različnih skupnosti. »Z imenom Maji označujemo ljudstva, ki so pred odkritjem Amerike živela na območju današnje jugovzhodne Mehike, Gvatemale, Belizeja, Salvadorja in Hondurasa« (Šprajc, 2002a: 48) (glej sliko 2.2).

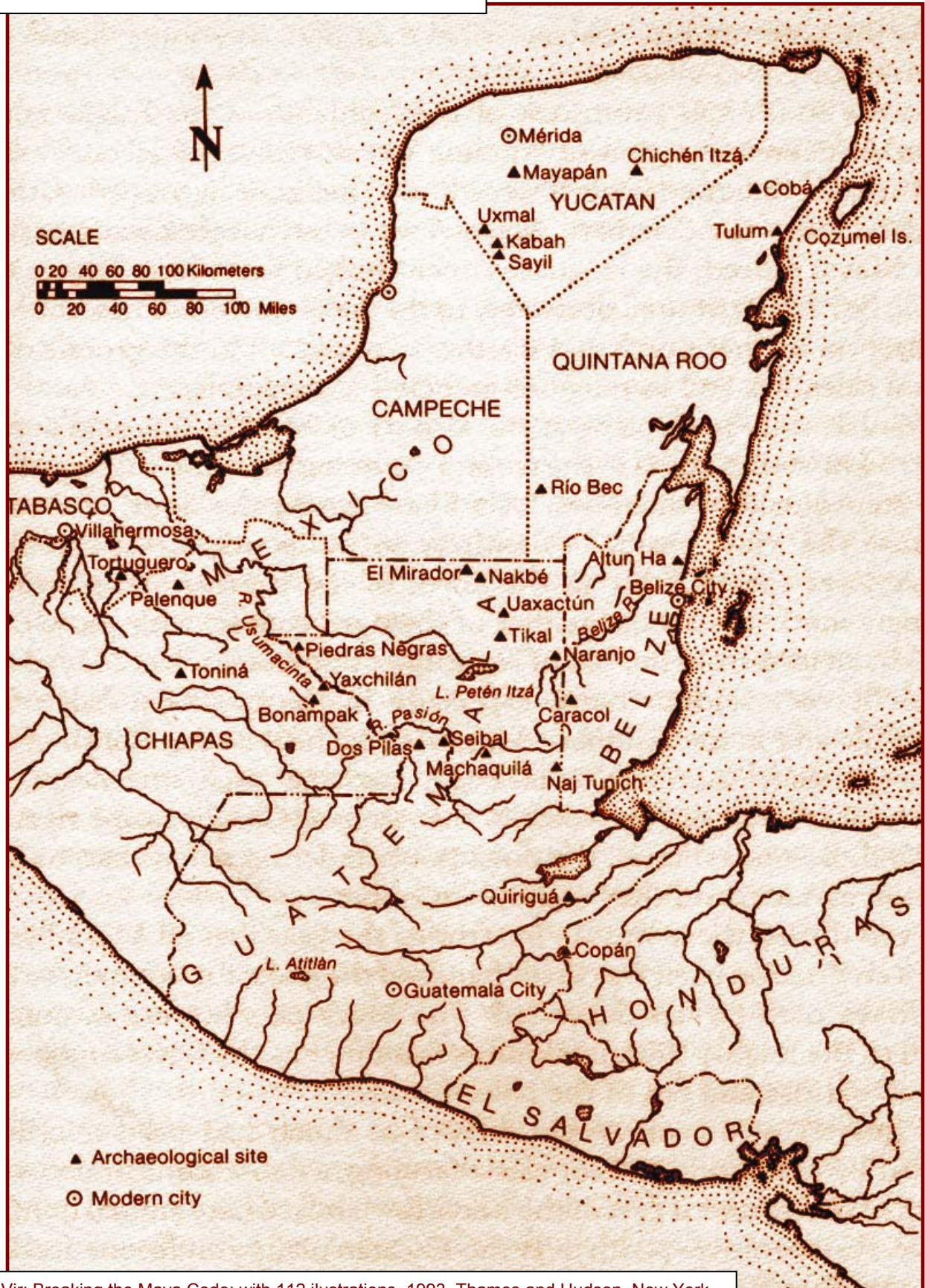
»Čeprav niso bila nikoli organizirana v eni sami državi in so govorila celo različne, četudi med seboj sorodne jezike, so izoblikovala dokaj enotno kulturo, ki jo odlikujejo tako tehnološki kot intelektualni dosežki« (Šprajc, 2000b: 24).

Prvi poznani majevski kraji so v višavjih in datirajo od 2. tisočletja pred našim štetjem (glej sliko 2.3).

Do leta 1.000 pred našim štetjem, so se naseljenci – verjetno emigranti z višavij – preselili v regijo Rio Pasion v Gvatemali (Milton, 1980: 36). Nato pa so opustili svoje tempeljske okraje z mogočnimi terasastimi in piramidnimi stavbami in se preselili dalje na sever, v srce jukatanskega polotoka. Do danes še ne poznamo vzrokov te selitve. Morda se je zemlja tam, kjer so se sprva naselili, že izčrpala, saj so jo obdelovali s hudo preprostimi sredstvi, morda je izbruhnila kakšna epidemija, ali pa se je spremenilo podnebje.

Dežela, ki so si jo izbrali zatem, ni bila videti dovolj mikavna, da bi nove prebivalce spodbujala h gradnji mest. Maji so se preselili v pokrajino, katere del je bil neploden kraški svet, drugo pa je pokrival bujni pragozd; vode je bilo le malo. Novi templji so zato zrasli v bližini vodnih vrelecev. Težišči nove države sta poleg metropole Chichen Itze postali kulturni središči Uxmal in Mayapan. Maji so ta mesta zgradili prav tako razkošno kot kraje, ki so jih zapustili (Göock, 1973: 232).

Slika 2.3: Zemljevid majevskega ozemlja

Vir: Breaking the Maya Code: with 112 illustrations. 1993. Thames and Hudson, New York.

2.3. VSAKDANJE ŽIVLJENJE MAJEV

(kmetijstvo, obrt, trgovina, vojskovanje)

Majevska regija se je raztezala približno 1.000 kilometrov od severa do juga in 600 kilometrov od vzhoda do zahoda. Celotno območje leži južno od Rakovega povratnika. Center je prekrit z mogočnim amazonskim deževnim gozdom, skozi katerega teče Rio Usumacinta, mogočna reka, katere tok sledi Mehiško-Gvatemalski meji. Njena blatna voda se pridruži reki Rio Grialvi še preden se izteče v Mehiški zaliv na obali Tabasca (Stierlin, 2001: 10).

Takšno vroče in vlažno okolje se zdi neprimerno za naselitev neke napredne civilizacije, zato so morali Maji predklasične dobe prilagoditi teren na katerem so vzpostavili svoje poljedelstvo³. To je bil veličasten podvig. V namočenih porečjih so vzpostavili gosto kanalsko mrežo. Ti ročno narejeni kanali, postavljeni v geometrijsko zaporedje, so preoblikovali v močvirnat teren v zemljo, ki je bila primerna za kultivacijo. To mrežo so uporabljali tudi za promet (glej Stierlin, 2001: 10, 12).

Kot piše Šprajc, so imela pomembno vlogo tudi naravna jezerca, imenovana aguada (majevsko akalche), in vodnjaki, poznani pod imenom cenotes.

Polotok Jukatan je kraška apnenčasta plošča, na kateri rek ni, saj vsa voda pronica skozi porozne kamnine. Zato so aguade, ki nastanejo tam, kjer zaplate neprepustnega terena zadržujejo deževnico, že od nekdaj izredno pomembne za življenje tako živali kot ljudi. V severnem delu polotoka, kjer je voda v manjših globinah, imajo takšno vlogo naravni vodnjaki, imenovani cenote, ki so nastali kot rezultat podorov, torej podobno kot naše kraške koliševke. Potemtakem je razumljivo, da so predšpanske naselbine Majev zrasle v bližini teh naravnih virov dragocene tekočine (Šprajc, 1991: 23-27).

Predkolumbovski ljudje so živeli v popolnem skladu z naravo. Pridelovalci hrane (predvsem kmetje na ameriški celini, ki ni poznala živinoreje) so morali iz »zemlje šele vzgojiti uporabne rastline« (Neugier, 1981: 26). Značilnost majevske dežele je bil strašno tenek sloj za obdelovanje primerne zemlje: le nekaj centimetrov v globino.

Vsa zemlja je bila skupna last. Maji so obdelovalna polja trgali gozdu, ko so sekali in požigali drevesa (Ventura, 1989: 38). Slovenski raziskovalec pravi: »Zemljišča za njive pridobijo domačini s krčenjem gozda; ko se posekano rastje posuši, ga sežgejo in s pepelom pognojijo novo nastala polja. Ko se ta po nekaj letih izkoriščanja izčrpajo, jih prepustijo požrešni tropski vegetaciji, ki jih v nekaj letih zopet preraste, in izkrčijo nove površine« (Šprajc, 1991: 24).

³ Razcvet mezoameriških civilizacij je omogočilo intenzivno poljedelstvo, ki je temeljilo na gojenju koruze, zato ni čudno, da je bila z njo povezana vrsta božanstev, ki so imela različna imena, a tudi veliko podobnosti (glej Šprajc, 2000: 50).

»Tako pridobljenega zemljišča pa niso orali, kakor ga orjemo mi. Dovolj je bilo s palico narediti luknjo in vreči vanjo seme, pa je človek prišel do pridelka. To razloži, zakaj je majevsko ljudstvo lahko imelo čas za gradnjo svojih velikih del: delo na polju ni bilo naporno« (Ventura, 1989: 38). Rastline, na katerih je temeljila agrikultura ameriško-indijanskih plemen nimajo povezave z rastlinami Starega sveta: v predkolumbovski družbi ne najdemo niti glavnih surovin zahodnjaške hrane – pšenice, rža in ovs – niti riža, na katerem je Azija osnovala svoj celoten življenjski slog. V Ameriki se je kultura koruze pojavila že zelo zgodaj (okrog 5.000 pred našim štetjem v Andski regiji in okrog 3.000 pred našim štetjem v Mehiki). Koruza, krompir, črn fižol, paradižniki, buče in klinčki (nageljnovе žbice) so predstavljali osnovno prehrano Majev in drugih srednjeameriških ljudstev. Mnoge različice sadja so dopolnjevale njihov dnevni jedilnik: papaje, avokadi, guave, kakav in kasneje ananas. Zelo zgodaj je bil kultiviran tobak (Stierlin, 2001: 8-10).

»Kakav je bil nadvse pomemben. Za slajenje so uporabljali med: Maji so gojili čebele brez žela v votlih drevesih. Zelo pomembno v gospodarstvu je bilo drevo sapotilje, iz katere so pridobivali lepljivo snov, ki so je uporabljali kot lepilo, pa tudi kot pravi pravcati žvečilni gumi« (Ventura, 1989: 39).

»Poljedelstvo je prav tako zagotavljalo bombaž in »maguey« kaktusovo tkanino. Lupina drevesa »amate« je Majem omogočila izdelavo neke vrste papirja za njihove kodekse. Končno, tropski gozd je dajal množico zdravilnih rastlin, ki so jih Predkolumbovci spretno uporabljali« (Stierlin, 2001: 9).

V majevski prehrani seveda ni manjkalo niti mesa. Lovili so veliko rib, med divjimi živalmi damjake, piščance, želve, zajce, fazane, med domačimi pa so bili na njihovem jedilniku purani, kokoši, race. Skratka, Maji so jedli bogato in pestro hrano, do katere so zlahka prišli; v Evropi je bilo v tistem obdobju vsega tega mnogo manj (Ventura, 1989: 39). Na drugi strani, udomačene živali, kot so koze, ovce, konji in živina Američanom niso bile poznane. Zato tudi niso imeli čred (glej Stierling, 2001: 10).

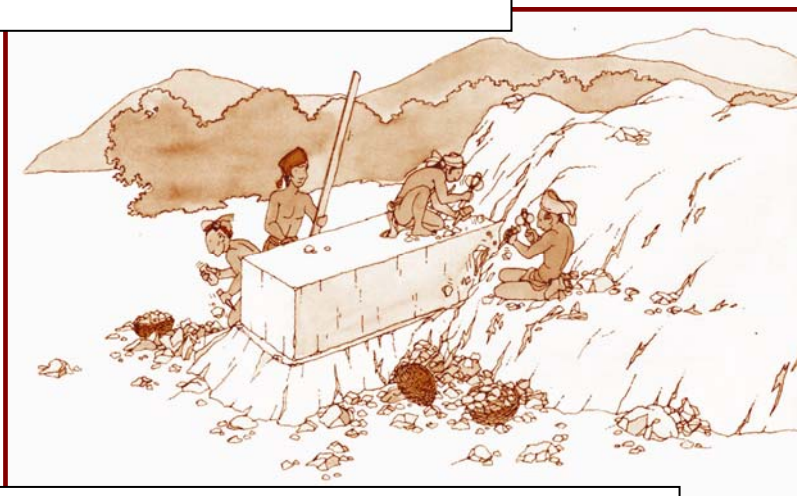
Arheologi so do nedavnega imeli Maje za ljudstvo, ki je zgradilo lastno civilizacijo malodane za stavo, v sovražnem okolju, brez transportnih sredstev, s primitivnim poljedelskim sistemom. Danes vemo, da so bili Maji izkušeni poljedelci in da so znali zelo dobro izkoriščati svoja siromašna zemljišča. A to ni bila njihova edina dejavnost.

Obrtniki, ki so se ukvarjali s tisoč drobnimi opravili, so s svojim delom pokazali svojo iznajdljivost in predvsem ustvarjalnost. Razmočeno in pregneto glino so stisnili v lesene okvire in jo pustili, da se je posušila na soncu. Tako so izdelovali opeke, »adobe«, ki so jih uporabljali pri gradnji. Iz glinice so oblikovali tudi vrče in kuhinjsko posodo.

Drugi obrtniki pa so na primer predelovali rastlinska vlakna. Iz bombaža so izdelovali fine bombažne tkanine (Neugier, 1981: 36).

Velika cena in čast sta pripadli mojstrom kamnosekom in kiparjem (glej sliko 2.4). Predkolumbovska ljudstva namreč sodijo med civilizacije, ki niso poznale uporabe kovin, zato so ostala na tehnični ravni evropskega neolitika, ki se je sicer na Stari celini končala že pred tremi tisočletji. Ta zaostanek v pridobivanju kovin pa kljub vsemu ni preprečil nastanka pravih gradbenih umetnin. Vse vrste kamna so obdelali brez kovin, na preproste načine... seveda pod pogojem, da so delu namenili veliko časa.

Slika 2.4: Majeovski kamnoseki in kiparji

Vir: Maji. Zgodbe starega sveta. 1989. Založba Domus, Ljubljana.

Za obdelavo običajnejših in mehkejših snovi, kot sta les ali pa kosti, so lahko uporabljali tudi bolj pogoste kamnine. To je bil v Ameriki obsidian. Kopali so ga v jamah ali pa v odprtih kamnolomih, ki so bili pravi skupinski obrati. Obsidian je povzročil začetek stalnih izmenjav,

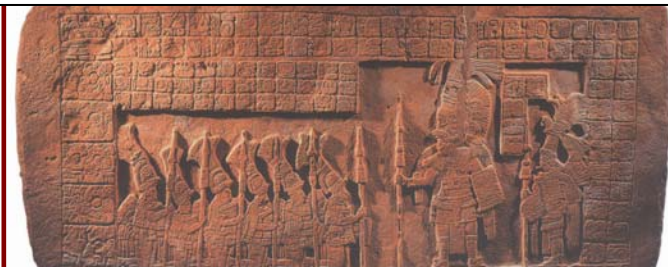
ki so kasneje prešle v pravo trgovino (Neugier, 1981: 28). Gradbeni material je bil najpogostejša menjalna surovina. S trgovskimi splavi so Maji kasneje pridobili tudi svoje prve zlate pobožne predmete, svoj prvi zlat nakit in prvo kovinsko orožje (glej Stierlin, 2001: 12).

Tudi barve so igrale pomembno vlogo v umetnosti obrti Majev. Žive barve so pridobivali iz različnih materialov: rdeče iz železove rude in cinoberja, rumene iz prsternih zemeljskih pigmentov, zeleno in modro iz glinenih in rastlinskih barvil (Fash, 1997: 18).

Kot piše Ventura (1989: 44), so znanstveniki dolgo verjeli, da so bili Maji miroljubno ljudstvo, ki ni poznalo okrutnosti in nasilnosti vojne. To so mislili, ker v majevskih mestih niso našli sledu o kakšnih utrdbah. Kasneje so arheologi prišli do očitnih dokazov — skoraj vsa središča so branila obzidja in mnoga so imela jarke in stražne stolpe. Pogosto so bile zavarovane tudi vasi: s palisadami, lesenimi braniki, ali še bolj preprosto z ovirami, ki jih je sestavljalo močno trnato goščavje na kup nametanih kaktusov. Zatem so odkrili še slikarije, ki so predstavljale vojne prizore z majevskimi poglavarji (glej sliko 2.5), ki so zlivali svoj bes na ujetnike. Zagotovo torej ni šlo za miroljubno ljudstvo.

Vojne med mesti in vasmi so ponavadi izbruhnile oktobra, po spravilu koruze. Pravih vojn tam ni bilo; Maji so tedaj, ko so odložili kmečko orodje, zgrabili za orožje in se spremenili v vojščake. Oboroženi so bili z lahkim orožjem, kot bi rekli danes: imeli so kopja z ostmi iz obsidiana, puščice, ki so jih izstreljevali z zelo natančno pripravo, nože iz kremenca ali narejene iz školjk, frače, ki so metale kot kurje jajce debele kamne. Imeli pa so tudi zelo zanimivo orožje; da bi zmedli oblegane, so čez zapore metali osja gnezda (Ventura, 1989: 44, 45).

Slika 2.5: Relief na prekadi 2 iz najdišča Piedras Negras, Gvatemala: obred, ki ga opravlja vladar s pomočjo podanikov

Vir: Maji. Zgodbe starega sveta. 1989. Založba Domus, Ljubljana.

Razlogi za vojne so bili različni. Najbolj pogosto

je šlo za prepire okoli mejnikov in za potrebo po sužnjih za razna dela. Tradicionalen način, kako priti do sužnja, je bil, v bitki premagati sovražnike in jih narediti za ujetnike. To, čemur mi pravimo

vojne, je bila dejansko le vrsta spopadov. Šlo je pravzaprav za vrsto obrednih dejanj. Vemo, da so bili Maji nadvse pogumni, ker pa niso bili poklicni vojščaki, niso poznali taktike in manevriranja. To nam razloži šibkost majevske civilizacije, šibkost, ki se je pokazala za usodno spricho napadalcev, kakršni so bili Tolteki (Ventura, 1989: 45).

Takšno je bilo vsakdanje življenje Majev. Kot smo jih spoznali do sedaj, v bistvu ne moremo reči, da se posebno razlikujejo od kakšnega drugega ljudstva. Naselitev »prostega« ozemlja, ki je dovolj primerno za kultivacijo rastlin in nekaj živali. Razvoj obrti, trgovine, vojske. Lahko bi rekli, da so te osnovne karakteristike temelj ali celo predpogoj za vzpostavitev vsake civilizacije. A civilizacija ni le prilagoditev okolja določenemu ljudstvu. Skoraj nemogoče je v nekaj besedah povzeti, kaj vse pomeni pojem »civilizacija«. Lahko gre za načine vedenja, življenja ali pa za razvoj znanstvenih spoznanj, za religiozne ideje in navade... Tako tudi ob preučevanju majevske kulture ne moremo mimo nekaterih značilnosti – področij, ki pravzaprav ne sodijo v vsakodnevne dejavnosti, a nanje korenito vplivajo. Razvoj tako obširnega sistema brez njih verjetno ne bi bil mogoč. Gre za področja, ki predstavljajo teoretično in tudi praktično osnovo za organizacijo vsakdanjika Majev.

Majevska življenjska filozofija je vedno iskala podlago v kozmosu. Njihova neusahljiva želja je bila tudi na Zemlji poustvariti kozmični red. Bogat mitološki svet, naseljen z božanstvi in silami, ki so morale niti nenehno v soju žrtvovanj in daritev, se je vsakodnevno prelival v svet ljudi in krojil njihovo usodo. Vsemu temu je bil podrejen tudi razvoj inovacij. Da bi preučili na kakšen način so ta področja krepila, zatirala in usmerjala inovacije, namenimo nekaj več besed vsakemu izmed njih.

2.3.1. MITOLOGIJA/FILOZOFIJA

Vsa majevska filozofija je temeljila na mitologiji. »Vemo, da so srednjeameriški misleci razumeli svet v slojih, vsaka plast je vsebovala en tip nebesnega telesa« (Krupp, 1984: 157). »Zemljo so si Maji predstavljali kot ploščo, ki plava na vodi sveta« (Trimborn, 1963: 49). Nad plastjo Zemlje je Luna potovala svojo nebeško pot. Nad tem so plasti zasedali oblaki, zvezde, Sonce, Venera, kometi ipd., moško-ženski ustvarjalec bog je zasedal trinajsti sloj. Podzemlje je sestavljeno iz devetih oddelkov, zloženih v urejen red pod zemljo. Ta pogled je precej v neskladju z obema, geocentričnim (zemlja v centru) in heliocentričnim (sonce v centru) pogledom na vesolje, ki se je razvil v stari Grčiji. V srednjeameriškem univerzumu položaj človeka ni imel nobenih privilegijev nad ostalim sistemom. Koncept o centru vesolja sploh ne obstaja. Hierarhična struktura sistema je osnovna tema (Krupp, 1984: 157).

»Po predstavah Majev je bil svet magičen, naseljen z živimi bitji različnih vrst in napolnjen z božjo energijo, ki je med sabo povezovala zemeljski in božji svet« (Schalley, 2000: 51). Da bi si pridobili naklonjenost teh sil, so Maji izvajali različne rituale.

Z ritualom mislimo izvrševanje obredov in ceremonij, ki manifestirajo in izražajo te osnovne notacije kozmosa. Z drugimi besedami, pravimo, da je notranja zveza med ritualom in kozmologijo dvosmerna; to pomeni, rituali so simultano fotokopije in ogledala za označevanje kozmosa. Vogt piše v članku *Maya Ritual and Cosmology in Contemporary Zinacantan* o treh osnovnih kozmoloških vzorcih:

Prvič, univerzum oz. vesolje kot »Quincunx«. Po angleškem Oxford slovarju pomeni Quincunx ureditev centra in štirih vogalov s prostori ali vidiki. Štirje vogali sta po našem mnenju najverjetneje dve poziciji solsticijev vzhajajočega sonca in dve poziciji solsticijev zahajajočega sonca. V centru je simbol ali koncept drevesa sveta, »Axis mundi«. Univerzum je večplastni sistem sestavljen iz božanskega sveta, vidnega površja zemlje in podzemlja. Drevo sveta je spočeto skozi rast vseh teh plasti. Robovi univerzuma, to so razmiki med koti, ki jih držijo bogovi teh kotov, so povezani z barvami. Na vzhodu, ali kjer vzhaja sonce, najdemo rdečo barvo, simbol življenja in moči (Kot zanimivost, v majevskih zemljevidih je vzhod postavljen na vrh.). Črno barvo, simbol smrti in podzemlja, najdemo na zahodu, ali kjer sonce zahaja. Kar mi v našem jeziku imenujemo sever in jug, Maji pogosteje (zlasti danes) označujejo s simboli leve in desne roke, za razlikovanje med tema dvema. Imamo belo barvo na severu in rumeno barvo na jugu. Sam center univerzuma, povezan z drevesom sveta, je »Yosh«, modro zelen razpon v našem barvnem spektru. To je barva modrega neba, rastoče koruze in žada, vseh stvari, ki so jih Maji visoko cenili (Vogt, 1997: 9-12).

Z barvami in smermi neba Maji pogosto povezujejo tudi bakabe. Škof Landa poda individualna imena bakabov: rdeči bakab (vzhod) Can-tzicnal (pisano Canzienal), beli bakab (sever) Zaccini (tudi Zac cimi), črni bakab (zahod) Hozanek, rumeni bakab (jug) Hobnil⁴ (Nutall: 1901: 41).

»Po pričevanju Lande so bili bakabi štirje bratje, ki jih je bog, ko je ustvarjal svet, postavil na štiri strani sveta, da bi držali nebo, da ne bi padlo. Pravijo tudi, da so bakabi pobegnili, ko je bil svet uničen s poplavo. Bakabi torej naznačujejo smeri neba, kakor jih je poslal bog, da obdržijo nebo, prav tako pa naznanjajo tudi nesreče ali vesele dogodke, ki naj bi se pojavili v vsakem od njihovih let« (Thompson, 1970: 471, 472).

Drugi vzorec, o katerem piše Vogt (1997: 10) in ki ga želimo obravnavati, so bogovi prednikov, povezani z gorami in piramidami, modeliranimi v gore ter jamami.

Ne moremo si zamisliti pomena prednikov za Maje. Ti predniški gorski bogovi zagotavljajo idealen model; to pomeni, da je življenje na površju zemlje v najboljšem primeru nepopoln odsev, kako predniki živijo znotraj teh gora (v jamah) in kaj pričakujejo od svojih potomcev.

Če se osredotočimo na uporabo jam, je na voljo veliko informacij. Jame so bile pomembne po vsej Mezoameriki. Smatrali so jih za vstopne točke v podzemlje – kraje, kjer se je lahko prehajalo iz ene stopnje v drugo in komuniciralo z Jaguarjem, gospodarjem podzemlja. Za pomembne bogove prednikov, za katere so bili darovanja oz. žrtvovanja obveza, se je prav tako smatralo, da živijo znotraj teh gora. Kot smo že omenili, so bili Maji najprej naseljeni v višavjih, kasneje pa so naselili tudi nižinska področja. Toda kako so lahko vzdrževali ceremonialno življenje, če tam ni bilo gora, ki bi vsebovale jame. Odgovor leži verjetno v tem, da so se zidani templji pojavili kot substituti za hribe; znotraj so imeli tesne sobice, ki so spominjale na jame in včasih so bili opremljeni z stalaktiti namesto s stelami (Graham, 1997: 29, prim. Fash, 1997: 18-21). Stuart piše, da je bil mnogo let nazaj Vogt eden izmed prvih, ki je predlagal, da piramide – templji, tako vsenavzoči na mezoameriškem področju, odsevajo zelo staro idejo, da so vrhovi gora »prostori« stika med zemljo in nebesi, kjer se lahko kdorkoli pogovori s predniki in drugimi bogovi. Zato lahko tudi majevsko arhitekturo interpretiramo kot sveto pokrajino (Stuart, 1997: 16).

Tretji osnovni vzorec pa se nanaša na komunikacijo s temi predniki na duhovnem nivoju preko »Axis mundi« ali drevesa sveta. Čeprav ta komunikacija poteka na globoko spiritualnem nivoju,

⁴ Landa informira, da je bilo leto, v katerem je vladal Can-tzicnal, leto dobrih napovedi, zato je bil za Maje tudi največji in najboljši bakab ter so ga zato v svojih molitvah postavljali na prvo mesto. Pravzaprav so imeli boga, povezanega z vzhodom za *primus inter pares*.

Zac cimi, če gre za pravilno preoblikovanje, pomeni omedlevice in nezavest, dobesedno psevdno smrt. Pravzaprav naj bi bile omedlevice tudi eden izmed znakov za leto, ko naj bi vladal.

Pomen večerne zvezde je bil dodeljen Hazaneku, vendar gre mogoče tudi za napako in bi moralo biti ime rekonstruirano kot `h Otzaan-ek, bog upadlih tumorjev. Ek med drugim namreč pomeni zatekanja, tumorje in blede znamenja.

Hobnil je zagotovo sinkopirama oblika od Hobonil, bog panja oz. bog čebel. /.../ Landa navaja, da Hobnil ni nikoli grešil tako kot njegovi bratje in zaradi tega se ni pripetila nobena nesreča v letu, za katerega je bil on zadolžen. Domnevno se to nanaša na zgodbo, da so bakabi prinesli svetu uničenje (glej Thompson 1970: 471, 472).

jo Maji jemljejo resno kot karkoli drugega, kar se da izkusiti v empiričnem svetu. Na primer, vsak Tzotzil verjame, da ima notranjo dušo, bistvo oz. esenco, ki je sestavljena iz 13 delov, ki jih bogovi prednikov »vstavijo« v človeški zarodek. Oseba lahko izgubi enega ali več delov te duše, ali začasno celo notranje bistvo, kot na primer točke orgazma in spolnih odnosov. Notranja duša ali bistvo se deli z živalskim duhovnim spremljevalcem ali t. i. koesenco. Verjame se, da je ta notranja duša simultano poslana v embrio divje živali, kot je jaguar, ameriški leopard, kojot, veverica ali druga žival, odvisno od posamezne majevske kulture. Oseba celo življenje deli to notranjo dušo in karkoli se zgodi tej osebi, se zgodi tudi njeni koesenci ter obratno (Vogt, 1997: 11, 12).

Za razumevanje majevske filozofije oz. mitologije je zelo pomemben koncept personifikacije. Klasična majevska kozmologija je vključevala personificirane sile z obeh, vidnega in nevidnega sveta. Vse, kar je nekdo izkusil, je bilo poosebljeno, ali je imelo duhovno osebnost, ki je lahko bila videna in reprezentirana. To je omogočalo ljudem razlago znanega sveta, zelo živega in aktivnega. Voda na primer ni bila samo tekoča, trdna ali v obliki pare, ampak je bila živa z živimi silami. V kakršnemkoli stanju je ta voda prišla, kot dež ali vlaga, in kakršenkoli teren je prečkala, kot so gore, reke, razpoke, jame, mlake ali jezera, je pridobila nov atribut, še drugo dimenzijo. Vse, kar je prineslo ali vsebovalo življenje na svetu, je bilo vir, ki ga je treba negovati, in duhovna sila, ki jo je treba spoštovati.

Ko vidimo skulpturne umetnine, bodisi prosto stoječe, bodisi kot del stavbnega pročelja, lahko v mnogih primerih vidimo poosebljene podobe naravnih sil, ki so bile klesane v kamen, da bi jih ljudje srečevali in o njih razmišljali. Ti kipi slavijo življenje in določen krog smrti ter ponovnega rojstva. Prav tako vidimo portrete voditeljev v pomembnih družbenih, političnih in kozmoloških vlogah. Umetnost posvečuje človeško moč, ki jo je bilo mogoče razumeti in povezati s temi vitalnimi naravnimi in nadnaravnimi silami v svetu.

Tudi templje so prebivalci v majevskih krajih gradili tako, da bi poosebili te vseprodorne sile. V drugačnem smislu, te stavbe niso bile zgolj streha in nekaj lepega okrasja, ampak so bile poosebljena bitja. To je moč prikazati na zelo preprostih, kot tudi na nekaj bolj kompleksnih primerih (Fash, 1997: 20).

Poskušati opisati kozmologijo in majevski Panteon v nekaj vrsticah je velik izziv. Svet Predkolumbovcev je bil naseljen z božanstvi in silami, ki so morale biti nenehno v soju žrtvovanj in daritev – še posebej s človeško krvjo. Kdorkoli se ni strinjal s tem ritualom, je tvegala neozdravljivo božje maščevanje ali prelom kozmičnega cikla.

Bogovi so bili tako številni, da so jih strokovnjaki imenovali po črkah abecede: bog A pomeni smrt, B dolgonosega Chaca, boga dežja in neviht, bog L in bog N gospodujeta nad Xibalbo, posmrtnim življenjem, bog M vlada vojni in trgovcem, bog Q načeluje pri žrtvovanjih, kjer nosi

znak nič, simbol smrti. Tudi planeti (Venera kot jutranja in večerna zvezda) so imeli svoje božje simbole. Igrali so ključno vlogo v napovedovanju prihodnosti. Vsak zvezdni bog je imel različne značilnosti, ki so bile odvisne od tega, ali je nastopal v ascendentnem ali descendentnem delu cikla (Stierlin, 2001: 123).

Vsi bogovi so lahko privzeli lastnosti, ki so pripadali drugim božanstvom, in oblikovali sestavljeno bitje. Na ta način so akumulirali attribute iz različnih virov in zato je majevska mitologija tako kompleksna.

Duhovščina in posebni rituali so bili pripisani vsakemu izmed božanstev, ki so ga častili v posameznem mestu. Njihove zgodbe se upovedujejo skozi velike mite. Odmeve najdemo npr. v tekstu poznejšega datuma: Popol Vuh, sveta knjiga Indijancev Quiche z juga Gvatemale, ki je bila napisana sredi 16. stoletja. Knjiga Chilam Balam, prav tako prepisana med kolonialnim obdobjem, opisuje prerokbe (glej Stierlin, 2001: 123).

»Na splošno je bil življenjski stil Majev v dualističnem pogledu, ki spominja na mehiška ljudstva: Večni boj med ljudem naklonjenimi (kot dež, grom in blisk) in ljudem sovražnimi silami (kot suša nevihte in vojne)« (Trimborn, 1963: 49). Eno od teh božanstev je bil Chac, poglavitni bog dežja, upodobljen kot starec s strašno dolgim nosom in zmeraj ves solzen. Solze so simbolizirale deževne kaplje (Ventura, 1989: 40). Glede na pomen deževja za poljedelstvo in preživetje, tudi ne preseneča, da ima kult tega božanstva zelo stare korenine. Ohranjene so mnoge različice mitov, v katerih imajo božanstva dežja pomembno vlogo pri človekovem odkritju koruze. Majevski Chac je imel zvezo s podzemljem, jamami in hribi, ki so veljali za najpomembnejše rezervoarje vode, pa tudi z raznimi živalmi, katerih povezava z zemljo ali vodo je očitna, npr. z žabami, želvami, kačami in škorpioni (Šprajc, 2002: 72-73).

»Med najpomembnejšimi bogovi so bili kajpak tisti, ki so nadzorovali čas, dneve, mesece, leta in gibanje zvezd. Toda za ljudstvo, navezano na zemljo, je imel ugled predvsem bog koruze«⁵ (Ventura, 1989: 41). Poleg teh sta bila simbola indijanskega življenja še Stari bog Ogenj in bog Jaguar, predstavnika naravne moči vulkanov in živalskega sveta bivših lovcev (Neugier, 1991: 16).

Kadar neko ljudstvo izgubi svojo moč, izgubi svoje bogove. Nad njim zagospodujejo drugi ljudje, zato mora sprejeti njihova božanstva. Ko so Maji propadli in so vdrli k njim Tolteki, so morali sprejeti čaščenje Kukulkana, ki ga niso nikoli vzljubili. Kasneje, ko so prišli Evropejci, so

⁵ Kоруza je bila največji dar, ki so ga bogovi dali ljudem, saj je osnova za njihovo preživetje. Setev koruze pa ni bila samo delo: preden so Maji zorali njivo, so se postili in prinašali bogovom darove; vsak trenutek obdelovanja je bil svet obred (Ventura, 1989: 40).

Maji spoznali drugo vero, ki je dokončno razgnala množico bogov starodavnega ljudstva (glej Ventura, 1989: 41).

2.3.2. RELIGIJA

»Pri vseh predkolumbovskih civilizacijah so bili veliki mejniki življenjskih obdobij točno odrejeni in določeni« (Neugier, 1981: 40).

Maja je imel svoj horoskop, še preden se je rodil. Takoj ob rojstvu so svečeniki določili najprimernejši dan, ko naj bi mu dali ime. Za Maja je imelo ime magičen pomen; tako so nosili »namišljeno« ime, tisto pravo pa so poznali le starši in najožji prijatelji. Otroku so sploščili glavo, prav tako pa so poskrbeli za poudarjeno škilavost: to so bili lepotni ideali! Prirejali so različna slavlja in obrede, kjer so igrali izurjeni godbeniki. Godal niso poznali, močno v rabi so bili bobni, zvonci in trobente, pogosto narejene iz velikih školjk.

Ko je mladi Maja postal polnoleten (dvanajst let za ženske, štirinajst za moške), so priredili svečan obred. Razkošno oblečeni svečeniki so zlivali prečiščeno vodo na dečke in deklice, zbrane na svetiščnem dvorišču. V tem trenutku so postali moški in ženske, s pravicami in dolžnostmi odraslih (Ventura, 1989: 39).

»V bistvu majevska religija ni bila osebna zadeva, ampak javna. Pravzaprav so bili vsi vidiki človeškega delovanja zaznamovani s ceremonijami, posti in prazniki« (Milton, 1980: 20). Človekova usoda je bila premagati sovražne sile in rušilne moči, oz. se jim izogniti s pomočjo prerokovanja (Trimborn, 1963: 50). Zato so Maji poznali različne načine, s katerimi so si želeli pridobiti naklonjenost nadnaravnih sil:

1. Ritualni plesi: »Maji so verjeli, da lahko zadovoljijo bogove in svoje prednike s krvnimi rituali in obrednimi plesi« (Schalley, 2000: 59). »Molitve in plesi, tudi plesi v maskah, so igrali podobno vlogo kot post in odrekanja« (Trimborn, 1963: 51). Ritualni ples je bil najbolj pogosta ceremonija; v njem je sodelovala dvajseterica plesalcev, oblečenih v groteskne maske. Čeprav so bila pravila, ki so veljala za vse ceremonije stroga, so bili ti plesalci kljub temu del zabave (Milton, 1980: 20).

2. Puščanje krvi: »Ritual so lahko izvedli s puščanjem par kapljic krvi ali pa z hudim samopoškodovanjem različnih delov telesa, tako da je kri tekla v potokih. Puščanje krvi so lahko izvedli na kateremkoli delu telesa, vendar je bil pri moških in ženskah jezik ter dodatno pri

moških še penis posebnega pomena« (Schalley, 2000: 59, 60). »Da je bila najbolj dragocena človeška kri, dokazujejo tudi samožrtvovanja krvi iz jezika, ličnic in ušes« (Trimborn, 1963: 51).

3. Žrtvovanja ljudi: »Najpomembnejše majevske ceremonije so vključevale človeška žrtvovanja, ker je bilo verovanje tako, da morajo biti bogovi periodično hranjeni s človeško krvjo. V nasprotju z azteškimi bogovi, katerih zahteva po »dragoceni tekočini« je bila nenasitna, so se majevska božanstva zadovoljila z žrtvovanjem nekaj vojnih ujetnikov, sužnjev ali otrok« (Milton, 1980: 22). Schalley (2000: 62) piše da so ljudi žrtvovali predvsem za preprečevanje zlih sil, ki so se kazale skozi naravne katastrofe, kuge ali vojne, hkrati pa tudi za pomembne dogodke v življenju vladarjev, kot so rojstvo, imenovanje na prestol, vojaški uspehi in smrt. Žrtvovani ljudje so bili tako moški, ženske, kot tudi otroci, večino med njimi so bili sužnji in vojni ujetniki. »Karakteristična posebnost majev pa je bila utopitev v svetem vodnjaku ali bolje rečeno breznu« (Trimborn, 1963: 50). V globokem vodnjaku pri Chichen-Itzi, v srcu majevske dežele, so arheologi našli okostja 13 moških, 8 žensk in 21 otrok, ki so jih pometali v brezno, da bi tako priklicali blagodejno deževje. Ta kraj je namreč posvečen Chacu, majevskemu bogu dežja (Neugier, 1981: 51).

4. Kultne igre z žogo: Igra z žogo, »tlachtli«, so nedvomno izumili stari Olmeki, ki so živeli v deželi kavčuka. Kasneje so jo osvojili tudi Maji. Za igro so potrebovali velik podolgovat prostor v obliki črke H. Igrali sta dve moštvi. Cilj igre pa je bil, da se spravi težko gumijasto žogo skozi dva pokončna kamnita obroča, ki sta bila vgrajena tri metre od tal. Pomislili bi lahko na košarko z navpično postavljenima košema. Igralci so žogo lahko odbili le z boki, komolci ali koleni. Kasneje je igra dobila še verski pomen. Let žoge je ponazarjal gibanje Sonca na nebu. Kadar je žoga zletela skozi obroč, je to pomenilo, da je zvezda prišla v zenit.

Na igriščih so se razvemale množice gledalcev. Velika mesta Chichen-Itza⁶, Tajin, Uxmal, Tikal ali Copan so imela tudi po več različno velikih igrišč, odvisno od verskega pomena, ki ga je imela določena tekma (Neugier, 1989: 42).

»Ta igra, ki je imela več različic po predelih Mezoamerike, je verjetno služila tako religioznim kot tudi športnim namenom. Po nekaterih pripovedovanjih so gledalci radi stavili na rezultat. Za udeležence je bilo vložek velik: poraženci so lahko izgubili roke, morda so jim odsekali celo glave« (Milton, 1980: 22).

»Vera je terjala veliko število človeških žrtev. Najbolj presenetljivo je dejstvo, da je bilo veliko tudi prostovoljcev. Vsako leto se je en »v vseh ogledih popoln« mladenič sam ponudil za žrtveni dar Tezcatlipocu, simbolu ozvezdja Velikega voza in nočnega neba. Izmed mnogih kandidatov

⁶ V Chichen-Itzi na Jukatanu je največje igrišče za to igro v celi Ameriki. Dolgo je kar 75 metrov (Neugier, 1989: 42).

izbrani mladenič je predstavljal samega boga, ki je umrl pred svojo lastno podobo v svojem svetišču, da bi tako rešil svet. Svečeniki in verniki so nato použili celo meso »boga«, pri čemer so izvajali nekakšen ljudožerski obred s krvavim obhajilom. Vendar je treba poudariti, da so se prav vsi, ujetniki, sužnji ali pa prostovoljci, v smrt ponudili tudi zato, da bi si s tem zagotovili srečo v prihodnjem, večnem življenju« (Neugier, 1981: 51).

Vera je prežemala življenje slehernega Maja in sleherna dejavnost je bila tesno povezana z bogočastjem, od računanja časa do zvezdoslovja, poljedelstva, stavbarstva. Kot smo že omenili so imeli Maji zelo veliko bogov. Najpomembnejši so bili tisti na nebu, na Zemlji in pod njo. Imeli pa so božanstva še za vsako delo: boga za čebelarje, boga za trgovce, za popotnike in celo za tistega, ki je tetoviral (Ventura, 1989: 40).

V službi teh višjih bitij je delovala duhovščina različnih stopenj in pristojnosti. Njihova hierarhija je bila povezana s svetovno socialno ureditvijo, v kateri so duhovniki višje stopnje pripadali plemstvu. Ta ureditev je šla v klasičnem času tako daleč, da so bili posamezni mestni vladarji po teokratičnem načinu podložni duhovnemu vladarju. Iz pisnih virov vemo, da je v poznem času Jukatana uradoval dedni najvišji duhovnik, ki je imel naziv »Kačji vladar«. Z žrtvenimi duhovniki manjšega ranga je kontrastiral aristokratskemu sloju učenjakov, ki niso imeli samo teološkega znanja, ampak so poznali tudi pisavo, računanje, astronomijo in prerokovanje; njihove izjave o neugodnih in ugodnih dnevih so bile najmočnejše sredstvo za nadzor in usmerjanje vernikov. Glede na njihov položaj na Zemlji so duhovnike prištevali k izbrancem Kraljestva mrtvih (Trimborn, 1963: 50, 51).

Majevski duhovniki so bili prav tako čuvaji znanja, zadolženi za izračunavanje koledarskih dni, opravljanje prerokovalskih obredov in zagotavljanje, da so bile dejavnosti ustrezno zabeležene. Velik del majevskega pisateljstva, ki je bilo do sedaj dešifriranega, obravnava astronomska opazovanja in koledarske kalkulacije – pogosto zapisane z datumi, ki so označevali čas dolgo pred vzponom majevske civilizacije (Milton, 1980: 23).

Člani, ki so bolje opazovali kot drugi, so se naučili povezovati določene pozicije konstelacij z letnimi časi oz. posameznimi obdobji. Zato so si lastili vodenje in zahtevali pokorščino in spoštovanje.

Občutek odgovornosti, nadvlade in morda rivalstva je vplival na te posameznike kot močna spodbuda za nadaljnja opazovanja in razmišljanja in očitno je, da so se njihove umske sposobnosti razširile in se prenašale iz roda v rod. Tako se je redno razvijala kasta astronomov-voditeljev, ki so hoteli skrivnost svoje moči zamolčati pred množico. Sčasoma so svoje znanje

začeli zapisovati, saj je bilo to pri dolgoročnem opazovanju nujno potrebno. Takšni astronomski zapisi so bili prav zato verjetno prvi, ki so bili ovekovečeni v trajni obliki (glej Nuttall, 1901: 22, 23).

2.3.3. DRUŽBENA STRUKTURA

Družbena organizacija Majev je bila tradicionalno obravnavana kot stratificirana. Kljub temu pa je bila ta stratifikacija vedno samo plod predvidevanj, brez kakršnih trdnih dokazov za kakšna sklepanja oz. zaključke. Največ zanimanja je požel najvišji sloj, ki je domnevno izvajal politično, družbeno in versko kontrolo skozi klasično majevsko obdobje. Po drugi strani pa je narava družbene organizacije pod to skupino komaj kaj razumljena. Zato lahko včasih človek dobi vtis, da so bili vsi ostali Maji družbeno nerazlikovana populacija kmetov. Eden izmed vzrokov za takšno interpretacijo bi lahko bilo zanašanje na preveč poenostavljene družbene zgodbe preživelih etnografskih skupin nižinskih Majev kot reprezentirajočih nadaljevalcev iz arheogeografske preteklosti.

Kakorkoli že razumemo družbeno integracijo Majev klasične dobe, je zelo verjetno, da je bila ta družba bolj kompleksna, kot je na splošno spoznana.

Na vrhu je bil hierarhični razred, ki je morda užival pol-božanski status. Zato je verjetno, da so bili s tem razredom povezani poklici, ki so bili močno povezani s politično administracijo, verskimi aktivnostmi, vojskovanjem, trgovino in organizacijo ter vodenjem javnih del, npr. arhitekturne gradnje. Status poklicev nižjega razreda je bil v veliki meri odvisen od stopnje, do katere so bili člani določenega poklica v stiku z najvišjim razredom v smislu hierarhičnih sposobnosti in znanja. Torej, razred pisarjev ali računovodij je imel višji status kot izdelovalci kamnitega orodja. Prav tako je imela poklicna specializacija kiparjev prilično visok status. Pod te pa padejo specializirani umetniki, kot na primer lončarji, stavci, izdelovalci kostumov, glasbeniki in morda neke vrste osebni sluge. Na dnu družbene lestvice so bili zgarani kmetje, ki niso imeli ustreznih posebnih sposobnosti, ki bi jih ločile od sosedov ali jim dale poseben status. Skladno s temi statusi je variirala tudi možnost za odkrivanje novih stvari in razvijanje inovativnosti. Tako so torej, na osnovi poklicne specializiranosti, domnevani štirje obširni družbeni razredi.

Družbena mobilnost je bila verjetno mogoča s pridobitvijo znanj oz. sposobnosti višjega razreda (glej Adams, 1970: 497).

Velika večina ljudi so bili svobodni kmetje, vendar je bilo med njimi tudi veliko sužnjev, ki so to postali kot vojni ujetniki ali pa zaradi kriminalnih dejanj in so se med lastniki prenašali z nakupom.

Hierarhično ureditev v »starem kraljestvu« označujemo kot teokratično, kar pomeni, da je bilo vladanje v rokah krajevnih duhovniških vladarjev. Nasproti njih so v kasnejšem Jukatanu vladale kraljeve vladarske družine. Najbolj poznani in najmogočnejši so Itze, ki so osvojili iz Campeche prihajajoče Chiche, Xiu, ki je vladal v Uxmalu, in Cocon, ki je vladal v Mayapanu (Trimborn, 1963: 48).

Kot piše Nuttallova, je bila celotna populacija deljena v $4 \times 5 = 20$ kategorij ljudi, združenih pod dvajset lokalnih in štiri centralne oblasti, katerih predstavniki so bili pod upravo vrhovne centralne dvodelne moči. Ta kategorizacija ima globoko povezavo s koledarskimi znaki. Znano je, da je posameznik dobil ime dneva, na katerega je bil rojen, in lahko dokažemo, da je to tudi določilo njegovo pozicijo v državi, njegov razred in njegov bodoči poklic. Vsak otrok je bil ob rojstvu uradno registriran pri svečeniških statistikah in okoli šestega leta, ko so njegovo ime včasih spremenili, je vstopil v eno izmed dveh izobraževalnih institucij, kjer ga je vzgajala država pod absolutno kontrolo duhovščine in voditeljev. Ena izmed glavnih nalog le-teh je bila vzdrževati enako povprečno število posameznikov v posameznih razredih, katerim so bile dodeljene različne oblike dela in ki so sčasoma postali s tem identificirani. Da bi obdržali mehanizem države v perfektni uravnavi, so morali posameznike včasih iz razreda, v katerega so bili rojeni, premestiti v drugega. V nekaterih primerih se zdi, da so jih avtoritete samovoljno odredili, vendar so se ti opirali na pozicijo staršev oz. prednikov in s tem razvili navado, da je bil posameznik alternativno premeščen v očetovski ali materinski razred, toda v nobenega drugega ne. Kot je bil vsak razred še naprej deljen v višjega in nižjega, je imel tudi vsak posameznik možnost, da se je s svojimi zaslugami dvignil iz nižjega v višji razred, ali pa si je nakopal ponižanje zaradi nedostojnih postopkov in bil »omejen na uradni rang žensk« (Nuttall, 1901: 176, 177).

Neposreden rezultat takšne oblike organizacije so bili strogi in utrjeni zakoni, ki so krojili poroke in so bili prikladni, da so se lahko v določenih razredih poročali samo navznoter, ne samo, da bi se izognili komplikacijam, ampak tudi zato, da bi zagotovili določeno stopnjo sodelovanja, koristnega za blaginjo države. V nekaterih plemenskih skupnostih Severne Amerike se še vedno vidni sledovi takšne organizacije.

Duhovniki oz. oblast je to določevanje uspešno opravljala pod pretvezo, da pozicija zvezd vpliva in določuje usodo otroka. Starši so bili držani v nevednosti, da bi mehanizem države deloval, duhovščina pa je bila s tem spoštovana, zaradi moči svojih prerokb. Slepa vera in prepričanje, da bi lahko le-ti osebno izvajali blagohoten vpliv na usodo otroka, pa sta podžigali starše, da je bilo v času registracije v navadi darovanje (Nuttall, 1901: 177). »Po zapisih domačinov je bila institucionalizacija koledarja istočasna s plemensko ureditvijo in že kratka raziskava obeh oblik pokaže, da ni bilo možno drugače. /.../ Kljub temu, da je obsegal rezultate

dolgih enostavnih astronomskih opazovanj in se ujemal z obdobji ter gibanjem nebesnih teles, je bil domač koledar primarno vladna institucija, namenjena nadzoru in kontroli človeških delovanj ter usklajevanju njihovega skupinskega življenja v sozvočje s periodičnimi gibanji nebesnih teles« (Nuttall, 1901: 179).

2.3.4. PRAKTIČNE ZNANOSTI

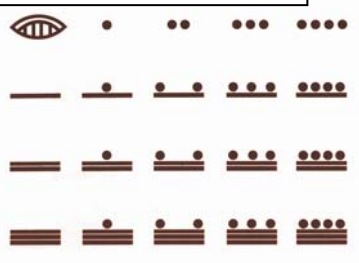
Če so bili posamezniku že z rojstvom dodeljeni razred, poklic in status ter če sta religija in obredje zaznamovala in točno odredila vse velike mejnike obdobja Majev, potem bi lahko rekli, da življenje ni bilo v njihovih rokah. Bilo je pod okriljem vladajoče elite, privilegiranega sloja, ki si je s svojo »mitološko legitimnostjo«⁷ utrjevalo oblast. Ta vladajoči razred si je lastil tudi največ inovativnosti. Čeprav so bile nekatere »znanosti«⁸ privilegij samo te elite, pa so kljub vsemu zadovoljevale predvsem praktične potrebe v vsakdanjem življenju vseh Majev, zato jih poimenujmo »praktične znanosti«. Izpostavimo tiste najbolj očitne, ki jim je tudi zahodnoevropska skupnost dala največ poudarka.

2.3.4.1. PISAVA IN ŠTETJE

Majevska pisava je bila silabično-logografska, kar pomeni, da so znaki ustrezali zlogom govornega jezika, uporabljali pa so tudi mnoge logograme, podobe, ki so predstavljale cele besede.

»Med njihovimi pomembnejšimi dosežki je način zapisovanja števil z mestnimi vrednostmi; v takšnem sistemu je vrednost vsake številke v številki določena z njenim mestom, kar omogoča

Slika 2.6: Zapisovanje majevskih števil s piko, črtico in skico školjke

Vir: Številca in koledar pri Majih. 1994. Življenje in tehnika, Ljubljana.

zapisovanje velikih števil s sorazmerno malo števkami in močno olajšuje računske operacije« (Šprajc, 2000b: 24). Namesto dodajanja črk, ki so imele svoje številčne vrednosti (tak način so uporabljali Rimljani in mnoge druge kulture), je nekaj ljudstev privzelo sistem, v katerem so vrednost števil določili z omejenim številom simbolov, ki so izražali svojo pravo matematično vrednost. V takem sistemu ni bilo treba ustvarjati in dodajati novih simbolov z večjimi vrednostmi, pa tudi računanje je bilo veliko lažje.

Maji so uporabljali samo tri matematične simbole: piko, črtico in skico školjke (glej sliko 2.6).

⁷ Op. a.: Legitimnost utemeljena na (božanskih) mitih.

⁸ Z znanostjo tukaj imenujemo nekatere tako izpopolnjene inovacije, da jih je s tem poimenovanjem ovenčala tudi zahodnoevropska skupnost. Mi pa smo jih prav zaradi tega zunanjekulturnega poimenovanja zapisali v narekovajih.

Pika je pomenila številko ena, črtica številko pet, školjka pa ničlo⁹ (Šprajc, 2002a: 48). Naš sistem računanja je desetiški in mu vrednost raste od desne proti levi. Maji so izoblikovali vegesimalen oz. dvajsetiški sistem, pri katerem se vrednost števil ni večala vodoravno od desne proti levi ali narobe, ampak od spodaj navzgor, navpično: prva enota je imela vrednost enice ali desetice, naslednja nad njo vrednost dvajsetice. Enota nad dvajsetico se je potencirala na 400 itd. Na primer: 3200000, 160000, 400, 20, 1. Uporabljali so torej dvajset števk (od 0 do 19), mestne vrednosti pa so bile potence števila 20. Namesto enic (10^0), desetic (10^1), stotic (10^2), tisočic (10^3) itd. desetiškega sistema ima dvajsetiški enice (20^0), dvajsetice (20^1), štiristotice (20^2), osemstotice (20^3) itd. Desetiško število $472.266 (= 4 \times 10^5 + 7 \times 10^4 + 2 \times 10^3 + 2 \times 10^2 + 6 \times 10 + 6 \times 1)$ bi torej v dvajsetiškem sistemu zapisali $2.19.0.13.6 (= 2 \times 20^4 + 19 \times 20^3 + 0 \times 20^2 + 13 \times 20 + 6 \times 1)$, če seveda uporabljamo arabske številke in posamezna mesta v številki razdvojimo s pikami (kot sicer počnemo pri transkripciji majevskih števil). Za naše navade se zdi takšno zapisovanje še vedno precej komplicirano.

Treba pa je opozoriti, da se je v zapisih števil, ki so ohranjeni (na kamnitih spomenikih, v kodeksih in na drobnih predmetih) in ki imajo vsi takšno ali drugačno zvezo s koledarjem, vedno uporabljala svojevrstna različica dvajsetiškega sistema z naslednjimi mestnimi vrednostmi: 1, 20, 360 (= 20×18), 7200 (= $20^2 \times 18$), 144.000 (= $20^3 \times 18$), 2.880.000 (= $20^4 \times 18$) itd. Ta modifikacija vegesimalnega sestava nedvomno odseva njegovo koledarsko rabo, kajti vrednost tretjega mesta (360) je približek trajanja tropskega leta v dnevih (Šprajc, 2002a: 49-51).

Poleg preprostega načina zapisovanja števil s pikami in črtami so Maji uporabljali tudi bolj

Slika 2.7: Zapisovanje majevskih števil z glavami božanstev, upodobljenih v profilu

Vir: Koledar in astronomija Majev. 1993. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html/?zaodovina/teksti/astronomija_majev.htm

ezoteričen in težje berljiv sistem, v katerem so bile številke predstavljene z glavami raznih božanstev, upodobljenimi v profilu (glej sliko 2.7).

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html/?zgodo>)

vina/teksti/astronomija_majev.htm)

Kot razlaga Muževič v članku Števila in koledar pri Majih (1994: 32), so Maji razumeli in uporabljali ničlo drugače kot mi. Če postavimo ničlo za enico, dobimo število 10 in ga tudi razumemo ter beremo kot deset; če temu dodamo še eno ničlo, dobimo 100; tako lahko potenciramo število 10 v nedogled. Ničla, ki so jo Maji napisali za enico, pa ne pomeni števila

⁹ Ničlo so izumili v 1. tisočletju pred našim štetjem na Cejlonu, v Evropo pa so jo prinesli šele Arabci okoli 8. stoletja (Neugier, 1991: 46).

10 kot pri nas, ampak pomeni natančno tisto, kar pomeni 1 in 0, in nič drugega. Na prvi pogled spominjajo številke Majev na Morsejevo abecedo.

V kakšen namen so Maji najpogosteje uporabljali računanje? »Landa pravi, da so čisti vegecimalni način največ uporabljali trgovci, posebno tisti, ki so trgovali s kakavom. Omenja, da so za računanje uporabljali kakavova ali koruzna zrnca, ki so jih nizali na gola tla ali na kako drugo ravno površino. Prava pisana števila so uporabljali predvsem svečeniki znanstveniki za zapisovanje astronomskih podatkov, na podlagi katerih so preračunavali spremembe v koledarju, po vsej verjetnosti pa tudi tisti, ki so se ukvarjali z gradbeništvom« (Mužević, 1994: 33).

Že več raziskovalcev je opazilo, da so bili Maji nekako obsedeni s časom in opazovanjem neba. Velika večina njihovih besedil, izklesanih na kamnitih stelah, stopniščih templjev, prekladah vhodov v njihove stavbe in na drugih mestih, je opremljena z datumi, tem pa praviloma sledijo astronomski podatki. Običajno je vključen podatek o "starosti" Lune in o trajanju tekočega lunarnega meseca. Lunina faza ali starost je izražena s številom dni, ki so pretekli od prve vidljivosti prvega krajca, dolžina lunarnega meseca pa je bila lahko 29 ali 30 dni. Maji so uporabljali samo cela števila, zato ni nikjer eksplicitno zapisano točno trajanje sinodskega meseca¹⁰ po njihovih izračunih (glej Šprajc, 2000b: 26).

Majevski sistem števil je bil preprost in dokaj razumljiv, bolj zapleten pa je bil njihov koledar, ki so se mu prav strastno posvečali. Znano je, da so s koledarjem urejali, usklajevali in razlagali vse stvari, ki so se ponavljale, saj jim je pomenil neposredno povezavo z vesoljem. Z njim so odredjali verske slovesnosti, z njegovo pomočjo so določali koordinate za gradnje svojih velikanskih stavb, po njem so usmerjali svoje življenje in določali, kakšna bo njihova prihodnost. Skratka, za srednjeameriške kulture, še posebno za Maje, je bil koledar neločljiv del življenjskega ritma in filozofije, hkrati pa institucija, ki je korenito omejevala svobodo posameznika.

2.3.4.2. ASTRONOMIJA

Astronomija nedvomno sodi med najstarejše znanosti. V vseh starih kulturah, ki so poznale takšno ali drugačno obliko pisave, najdemo sledove bolj ali manj razvitega astronomskega znanja. V zadnjih desetletjih pa so raziskave pokazale, da so ljudje že v veliko starejših obdobjih skrbno opazovali nebo in da so bile nekatere osnovne zakonitosti gibanja najsvetlejših nebesnih teles znane že človeku starejše kamene dobe ali paleolitika.

Danes si večina ljudi verjetno težko predstavlja, zakaj je imela prav astronomija, ki je danes samo ena v množici znanstvenih disciplin, tako velik pomen v zgodovini človeštva. V mestih nam odsev luči in onesnaženost zraka skoraj povsem onemogoča pogled na nočno nebo; tudi

¹⁰ Op. a.: Obdobje od ene do naslednje iste Lunine faze.

podnevi nam stavbe zakrivajo velik del nebesnega svoda, naglica vsakdanjega življenja in množica dogodkov pa nas tako zaposlujeta, da mnogi ne bi znali pokazati niti, v kateri smeri vzhaja ali zahaja sonce. Danes pač tovrstna opazovanja in znanja večini ljudi niso več potrebna. Imamo točne ure, natančen koledar, zanesljive zemljevide ipd. in običajno se niti ne zavedamo, da so vsi ti dosežki pogojeni med drugim tudi z astronomskim znanjem. Marsikdo nikoli niti ne pomisli, da je osnova vsakršnega koledarja, torej tudi našega gregorijanskega, prav opazovanje gibanja nebesnih teles. Ni naključje, da so imena za "mesec" tako v slovenščini kot tudi v raznih drugih jezikih izpeljana iz imen, ki se uporabljajo za naravno Zemljino spremljevalko, na primer v angleščini (Moon - month) ali nemščini (Mond - Monat).

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

Merjenje časa je torej v najtesnejši zvezi z astronomskimi opazovanji.

Bolj ali manj sočasno z določenimi nebesnimi pojavi se odvijajo spremembe na Zemlji: menjavanje letnih časov, čas setve in žetve, obdobja določenih lovnih živali ipd. Te zemeljske dogodke je težko natančno predvideti, saj včasih prehitujejo in drugič kasnijo. Ciklične spremembe na nebu pa so v veliki večini povsem natančno predvidljive, kar lahko pozoren opazovalec ugotovi že v nekaj letih. Spoznanje teh pravilnosti je omogočilo človeku, da se je znašel v prostoru in času in da si je ustvaril skladno sliko o svetu, ki ga je obkrožal: namesto "kaosa" se je v zavesti ljudi oblikoval "kozmos". Ni naključje, da je prvotni pomen grške besede kozmos samo "red"; šele sčasoma je beseda dobila pomen, ki ga ima danes, saj je prav nebo oz. vesolje verjetno najbolj očiten naravni primer dovršenega reda. Rezultat opazovanja nebesnih teles je bila po eni strani vrsta pravilnih dognanj, ki so jih izkušnje vedno znova potrjevale. Po drugi strani pa so spoznanja o nebesnem redu, ki se je zdel vsekakor boljši od zemeljskega in človeškega reda, vplivala, da je nebo v zavesti ljudi postalo podoba božanske popolnosti. Verovali so, da nebesni pojavi določajo dogodke na Zemlji, ali pa vsaj vplivajo nanje; nastale so tudi raznovrstni miti, ki razlagajo izvor, sestavo in urejenost sveta in vesolja. Najpomembnejši praktični vlogi astronomskega znanja sta orientacija v prostoru in orientacija v času. Smeri neba so določene s smermi vzhajanja in zahajanja nebesnih teles ter z lego nebesnega pola, torej točke (ali zvezde) na nebu, ki se ne premika, marveč se okoli nje navidezno vrti nebesna krogla. Opazovanje nebesnih teles in njihovega gibanja torej omogoča tudi brez posebnih pripomočkov vsaj grobo orientacijo v prostoru. Že sama beseda "orientacija" je dovolj zgovorna, saj se njen prvotni pomen nedvoumno nanaša na "orient"; "orientirati se" torej dobesedno pomeni "usmeriti se glede na vzhod".

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

Natančnejša orientacija v času pa je postala posebej pomembna z nastankom poljedelstva, saj je pri tem načinu gospodarjenja potrebno imeti ustrezno časovno razporeditev dejavnosti v letu,

torej je treba znati predvidevati menjavanje letnih časov. Tudi Maji so oblikovali različne oblike koledarjev, ki so olajševali takšno reguliranje del, vsi pa temeljijo na astronomskih ciklih. Razvili so zelo dopolnjen sistem, sestavljen iz različnih povezujočih se ciklov, katerim so bile določene posebne funkcije (Schalley, 2000: 86). Najpomembnejši cikli so bili obravnavani kot samostojni koledarji:

Slika 2.8: Imena in hieroglifi dvajsetih znamenj, ki so v kombinaciji s številkami od 1 do 13 sestavljala 260-dnevni koledarski cikel

Majevski naziv:	Prevod:	
Imix	morski zmaj/voda/vino	
Ik	zrak/življenje	
Akbal	noč	
Kan	koruza	
Chicchan	kača	
Cimi	smrt	
Manik	jelen/moč	
Lamat	zajec	
Muluc	dež	
Oc	pes	
Chuen	opica	
Eb	metla	
Ben	trska	
Ix	jaguar	
Men	ptič/orel/modrec	
Cib	sova	
Caban	moč/zemlja	
Eznab	kremen/nož	
Cauac	nevihta	
Ahau	vladar	

Prikazane so različice glifa za vsako znamenje, skrajno desno so variante iz kodeksov.
Vir: Koledar in astronomija Majev. 1993. Dostopno na <http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/ astronomijamajev.htm>

1. Ritualni koledar: Poznan tudi kot »Tzolk'in« prikazuje prekrivanje števil od 1 do 13 z 20 imeni dni (glej sliko 2.8) in zajema vsega skupaj čas 260 dni. Predstavljamo si ga lahko kot dva kolesa različnih velikosti, ki se med samo stikata (glej sliko 2.9).

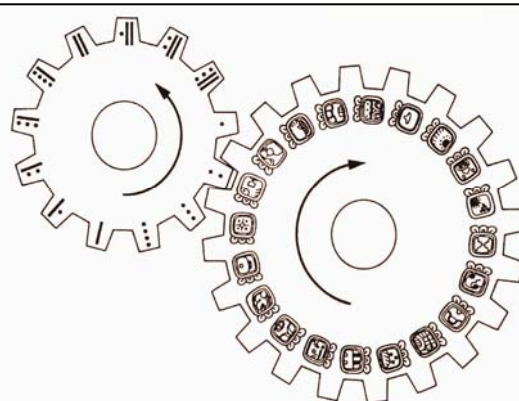
Ritualni koledar je bil koledar prerokovanja in z njegovo pomočjo so lahko prebirali usodo predvsem novorojenčkov ali pa tudi celotnih ljudstev (glej Schalley, 2000: 89, 91). **2. Približno leto 356 dni:** Približno leto, imenovano tudi »Vague Year« ali »Haab«, je sestavljeno iz 18 mesecev po 20 dni in enem intervalu 5 nesrečnih dni – wayeb, na koncu leta (glej sliko 2.10).

Leto se začne z mesecem Pohp, posamezni dnevi v sklopu enega meseca so označeni s številkami, tako da je prvi dan leta označen

s koeficientom 1. Naslednji dan je 2 Pohp, sledi 3 Pohp itd. Zadnji dan v mesecu se ni imenoval 20 Pohp, ampak je bil na njegovem mestu znak, ki je ponazarjal začetni znak za naslednji mesec; v tem primeru Pohpu sledi mesec Uo, temu sledijo Zip, Zotz, Tzec itn. (glej Schalley, 2000: 94, 95).

3. Koledarski cikel 360 dni: Približno leto prevzame funkcijo konstitucionalnega cikla, ki skupaj s Ritualnim koledarjem tvori večji cikel imenovan

Slika 2.9: Grafična ponazoritev 260-dnevnega koledarja

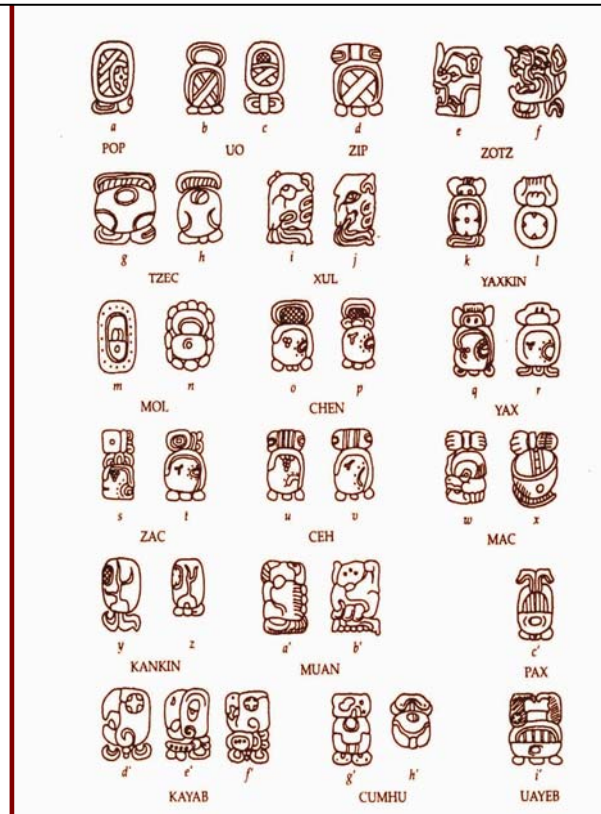

Vir: Števila in koledar pri Majih. 1994. Življenje in tehnika, Ljubljana.

Koledarski cikel¹¹. Vsak dan ima pomen iz Ritualnega koledarja in iz Približnega leta 356 dni, oba skupaj sestavljata datum in sta notirana istočasno ter v ustreznem vrstnem redu; na primer datum 0 je po njihovo 4 Ahaw 8 Kumk`u.

Šele po 18.980 dnevih, najmanjšem skupnem večkratniku števil 260 in 356, se lahko ponovi

Slika 2.10: Imena in hieroglifi osemnajstih 20-dnevnih mesecev in 5-dnevnega dodatnega obdobja (Uayeb) v 365-dnevem letu

Prikazane so različice glifa za vsak mesec: skrajno desno so rokopisne variante, kakršne se pojavljajo v kodeksih, ostale pa so iz monumentalnih napisov.
Vir: Koledar in astronomija Majev. 1993. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/astromija_majev.htm

datum Koledarskega cikla, to se pravi po 73 Ritualnih ciklih ali 52 Približnih letih 356 dni (glej Schalley, 2000: 97,

98).

360-dnevni koledar si lahko predstavljamo tako, da dvema zobnikoma 260-dnevnega koledarja dodamo še en mnogo večji zobnik, na katerem so izpisana imena bogov, ki predstavljajo mesece z 19 dnevi plus 1 začetni znak za naslednji mesec.

360-dnevni cikel so Maji na kratko imenovali »Katun« in je sodil v t. i. Dolgo štetje (Muževič, 1994: 33).

4. Dolgo štetje: Koledarski cikel 360 dni se je izkazal za nepopolnega pri arhiviranju ali poročanju o dogodkih, ki so starejši od 52 let. To pomanjkljivost je nadomestilo Dolgo štetje. Sestavljeno je iz več ciklov, a ti cikli so tako veliki, da je lahko vsak dogodek v zgodovinskem času brez prevelikih težav določen (glej

Schalley, 2000: 100, 101).

Cikel dolgega štetja je bil sestavljen iz: 20 kin = 1 unial ali 20 dni, 18 unialov = 1 tun ali 360 dni, 20 tunov = 1 katun ali 7200 dni, 20 katunov = 1 baktun ali 144 000 dni (glej Muževič, 1994: 32-34).

5. Gospodarji noči: 9-dnevni cikel Gospodarji noči je ponazorjen z hieroglifi G in F. G nastopa v devetih oblikah G1 do G9, pri čemer predvidevamo, da vsaka od teh možnosti ponazarja enega gospodarja noči, tj. enega izmed podzemnih bogov.

F pa velja kot konstantni hieroglif, ki sledi hieroglifu G ali v katerega je vnesen hieroglif G.

¹¹ Muževič (1994: 32) imenuje ta koledar »Nejasno leto«, ker je 365-dnevni koledar za četrtno daljši od 260-dnevnega koledarja. Posledica tega je, da tudi mi dodajamo našemu koledarju vsako četrto leto po en dan, če želimo, da je usklajen s potjo Sonca.

Gospodarji noči sledijo neskončnemu obtoku, pri čemer vsak od njih vlada eno noč in tako ustvarjajo še en časovni cikel, ki se začne vsakih devet dni pred novim (glej Schalley, 2000: 108, 109).

6. Lunina serija: S hieroglifi E, D, C in A so Maji zapisovali lunine periode. E in D dajeta skupaj starost lune, to se pravi dneve, ki so pretekli od prejšnjega mlaja. Hieroglif C ima podobno obliko kot D. Kot možne koeficiente ima števila do 6; ta koeficient ponazarja en lunin semester. A je hieroglif lune, ki ima koeficienta 9 ali 10.

Maji so luno uporabljali predvsem zaradi njene odlične pozicije na nočnem nebu in dejstva, da je zaradi svoje velikosti in hitrega vrtenja lahko opazovana in lahko s svojimi fazami nakazuje posebne in težje razumljive značilnosti (glej Schalley, 2000: 97-114).

»Lunin koledar je dovolj uporaben za dnevne aktivnosti, manj primeren pa je za daljša obdobja. /.../ Lunini koledarji so pogosto omejeni na religiozno uporabo« (Krupp, 1984: 20).

7. Štetje 819 dni: Obstajal je še en cikel 819 dni, ki je nekako vključeval boga dežja, ki je v nekaterih krajih pridobil pomembnost, in v katerem so bili datumi določeni tudi s specifikacijo, koliko dni je preteklo zadnjo točko (ali dan nič) v tem ciklu. Glede na to, da so ta mesta rotirala s kardinalnimi smermi in barvami, ki so bile prav tako določene, je v končni fazi to postal 4 X 819 ali 3.276-dnevni cikel (glej Schalley, 2000: 114).

8. Štetje 7 dni: Kot zadnji koledarski cikel je omenjen Štetje sedmih dni, katerega datumi so označeni s hieroglifi Z in Y. V ciklu sedmih dni sta hieroglifa Z in Y tesno povezana. Obstaja več teorij o nastanku, najverjetneje pa je, da je nastal zaradi numerološkega interesa Majev, tj. z namenom pomembna in sveta števila vključiti v različne, med sabo povezane, cikle (glej Schalley, 2000: 114-120).¹²

Kako so nastali najpomembnejši koledarji

Kaj je motiviralo nastanek 260-dnevnega cikla, edinstvenega v zgodovini koledarjev, je vprašanje, na katero še vedno nimamo zanesljivega odgovora. Veliki poznavalec kulture Majev J. Eric Thompson je menil, da je ta cikel nastal preprosto kot posledica permutacij trinajstih števil z dvajsetimi znamenji. Čeprav sta imeli števili 13 in 20 v Mezoameriki resnično velik simbolični pomen, ta razlaga večino današnjih raziskovalcev ne zadovoljuje. Najverjetneje se zdi, da ima tudi 260-dnevni almanah, tako kot velika večina koledarskih ciklov nasploh, astronomsko osnovo, čeprav je ta manj očitna kot v primeru 365-dnevnega leta. Španski duhovnik Fray Toribio Benavente de Motolinia, ki je v 16. stoletju napisal obsežno delo

¹² Nunes de la Vega pravi: »V predstavitvi svojega koledarja po pobarvali sedem črnih oseb, ki so se nanašale na sedem dni v njihovih izračunih« (Nunes v Nuttall, 1901: 181). Boturini dodaja: »Ti sedmi možje so bili nihče drug kot glavni duhovniki-voditelji svojega naroda« (Boturini v Nuttall, 1901: 181). V globokem spoštovanju so imeli gospodarja črnih mož, ki ga je zastopal sam vrhovni duhovnik (glej Nuttall, 1901: 181).

Memoriales, pravi, da 260-dnevni koledar temelji na gibanju Venere, ki je imela velik pomen povsod v Mezoameriki. Planet je namreč viden približno 260 dni kot Danica in prav toliko časa kot Večernica. Sodobni raziskovalci so tudi opozorili, da trije sveti cikli (780 dni) trajajo približno toliko kot sinodska doba Marsa (779,94 dni). Prav tako je bila izražena domneva, da je 260-dnevni cikel nastal v južni Mezoameriki, nekje vzdolž 16. severnega vzporednika, kajti na tej geografski širini ločijo dneve zenitnih prehodov Sonca intervali 105 in 260 dni (v tropskih širinah, torej znotraj pasu med obema povratnikoma, namreč Sonce dvakrat na leto kulminira natanko v zenitu; intervali med zenitnimi prehodi so pogojeni z geografsko širino). Poleg astronomskih obstajajo tudi drugačne hipoteze, ki skušajo razkriti podlago 260-dnevnega koledarja. Nekatera indijanska ljudstva v Gvatemali ta almanah še vedno uporabljajo predvsem kot astrološki pripomoček in za razporejanje kmečkih del v letu, kajti poljedelski cikel traja v gvatemalskem višavju približno 260 dni. Posebej zanimivo je, da nastanek tega cikla povezujejo s trajanjem nosečnosti, saj ga uporabljajo tudi za napovedovanje porodov. Zapomnijo si dan, ko ženska prvič opazi izostanek menstruacije, in odtlej štejejo 260 dni; otrok bo torej rojen, ko bo ponovno nastopil dan z istim imenom. To štetje ne povzroča težav in tudi ni pomoč, saj poznavalci koledarja prav dobro vedo, kakšni intervali ločijo posamezne datume. Čeprav je nosečnost nekoliko daljša od 260 dni, je metoda dokaj natančna, saj se dnevi začenjajo šteti šele ob izostanku menstruacije in ne ob spočetju. Verjetno je nastanku 260-dnevnega cikla botrovala kombinacija omenjenih dejavnikov, morda pa tudi še kakšni drugi, ki jih ne poznamo.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

Datumi Dolgega štetja so nedvoumno postavljeni v absolutni čas, ker ima ta sistem, podobno kot naš koledar, svojo startno točko, od katere se kontinuirano šteje potek dni, mesecev, let in daljših obdobij. Čeprav je korelacija majevskega koledarja z našim problem, ki je dolgo mučil mnoge učenjake, lahko danes začetek Dolgega štetja z gotovostjo vzporedimo z 11. avgustom leta 3114 pred našim štetjem proleptičnega gregorijanskega koledarja tj. rekonstruiranega za preteklost, pred dejansko uvedbo. Vemo, da je bil to dan 4 Ahau 260-dnevnega cikla in osmi dan meseca Cumhu. To je seveda datum, ki se ne nanaša na noben resnični zgodovinski dogodek, saj je kar tri tisočletja zgodnejši od prvih začetkov koledarja in pisave v Mezoameriki. Začetek Dolgega štetja je bil nedvoumno izračunan, verjetno na osnovi mitoloških in numeroloških, morda pa tudi astronomskih kriterijev.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

Koledarji Dolg račun so temeljili na zaporedju števil, katerih vrednost je bila določena z njihovim položajem v zaporedju (kot npr. 10, 100, 1.000 pri zahodnih sistemih koledarjev). Z uporabo vrednosti položaja (od zgoraj navzdol ali od leve proti desni) je bilo narejenih pet

različnih kombinacij časa v padajočem številu. Začelo se je z največjo enoto, s ciklusom 400 let po 360 dni (tj. 144.000 dni). Naslednja enota je vsebovala 20 let po 360 dni (tj. 7.200 dni), tretja enota pa je bilo leto, ki je imelo 18 mesecev (360 dni). Mesecu, ki je imel 20 dni, je sledila še manjša enota, tj. dan.

Prvi zagotovo najbolj natančen koledar spada v čas, ko je majevska civilizacija dosegla vrh. Na nekem spomeniku iz Tikala v tropskem deževnem gozdu Gvatemale piše 8.12.14.8.15, kar ustreza 6. juliju 292 našega štetja.

Drug značilen datum so našli na jantarju: Dolg račun 8.14.3.1.12 ustreza 15. septembru 320 našega štetja (glej Verbinc, 1991: 20-22).

Svoje kalkulacije so pogosto povezovali. Francoski znanstvenik in pisec Maurice Chatelain pravi:

Kratki časovni ciklus je s svojimi 37.960 dnevi za Maje predstavljalo 1.285 ciklusov Lune, 327 ciklusov Merkurja, 219 ciklusov mrkov, 146 svetih let, 104 ciklusov Zemlje in 6,5 ciklusov Venere. Vsakih 18.980 dni so praznovali iijc'-niaiije 73 svetih in 52 zemeljskih let. Praznovali so tako, da so pogasili vse ognje, noč pa preživeli v strahu, prepričani, da je prišel konec sveta in da Sonce ne bo nikoli več vzšlo.

Šele zjutraj, ko je sonce ponovno zasijalo, so v zahvalo bogovom, ki so obvarovali Zemljo pred uničenjem, žrtvovali device in vojne ujetnike. Po daritvenem obredu so v miru živeli naslednjih 52 let (Chatelain v Mužević, 1997b: 34-35).

»Maji začetek svojega koledarja niso označevali kot dan 0, temveč kot 13.0.0.0.0, torej kot konec dolge prejšnje ere, ki je trajala 13 baktunov« (Šprajc, 2002a: 50). »Po besedah arheologa Erica Tompsona, se je sedanji Veliki krog, dolg 5.200 astronomskih let, ki naj bi sovpadal z življenjem sedanjega univerzuma, začel leta 3113 pred našim štetjem in se bo končal 21. decembra 2012 našega štetja« (Milton, 1980: 26).

Poleg najpogosteje opazovanega sonca so Maji veliko pozornosti namenjali tudi drugim nebesnim telesom. Izredno pomembno vlogo v religiji in mitologiji Majev je imela Venera, ki je za Soncem in Mesecem najsvetlejšo nebesno telo (glej Šprajc, 1991: 23-27).

Med zvezdami so deležne največje pozornosti Plejade, saj njihovo izginotje, obdobje nevidnosti in ponovna pojavitev (t. i. heliakalni vzhod) prav sovpadajo z začetkom deževja.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

Gibanja zvezd in planetov skozi nebo Maji niso razlagali kot hladno matematično mehaniko, ki ima opraviti z zvezdno potjo, ampak kot živa bitja, ki se gibajo proti

zastoru živečega kozmosa. Nebesna telesa so bila vidne manifestacije bogov vseh vrst. Ozvezdja so torej personificirali kot bogove. Zatemnitev sonca v elipsi so zaznavali kot obliko umiranja, po katerem si sonce morda ne bo več opomoglo, in prvi pojav Večernice je pomenil signal za vojno (Schalley, 2000: 212).

Kot smo že omenili v poglavju o filozofiji in mitologiji Majev, so imele v pogledu na svet izreden pomen štiri smeri neba in njim pripadajoče barve.

»Vzhod je povezan z Soncem in dnevom, zahod s temo in nočjo, jug z Venero in sever z Luno. Vsaka od nebesnih smeri je imela določena drevesa, ptice, rastline, živali in barve« (Schalley, 2000: 54).

Kodeksi

Svečeniki so za potrebe astrologije in koledarsko astronomskih izračunov uporabljali nekakšne

Slika 2.11: Tri strani Venerine tabele v Dresdenskem kodeksu

knjige, ali bolje rečeno zloženske iz papirja.

Ohranjeni so samo štirje poslikani majevski

kodeksi, kot te rokopise imenujemo. Poleg ilustracij vsebujejo religiozna in preroška besedila, predvsem pa množico števil in koledarskih ter astronomskih podatkov. Najbolje preučeni in zato najzgovornejši je t. i. Dresdenski kodeks, v katerem najdemo med drugim Venerino (glej sliko 2.11) in Marsovo tabelo pa tudi Tabelo mrkov.

Kot vemo, lahko Sončevi in Lunini mrki nastopajo samo v določenih intervalih, ki so odvisni od hitrosti Zemljinega in Luninega gibanja ter od lege njunih

Na vsaki strani so spodaj navedeni intervali vidnosti Venere kot Danice in Večernice in nevidnosti ob konjukcijah. Levo od srednjih podob božanstev so ti intervali zapisani kumulativno. V več vrstah so navedeni vsi možni datumi značilnih Venerinih pojavov v 104-letnem ciklu tabele, besedila pa so preroške in svarilne narave.

Vir: Koledar in astronomija Majev. 1993. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html/?zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm

orbit. Intervali dni, zapisani v Tabeli mrkov in Lunarni tabeli Dresdenskega kodeksa, izpričujejo, da so Maji poznali to zakonitost. Znali so torej predvideti možnost mrkov, čeprav vsi potencialni mrki, na katere so opozarjale njihove tabele, niso bili vidni na njihovem ozemlju. Ker so Maji, tako kot mnoga druga stara ljudstva, videli v mrkih zloslutna znamenja, je bilo napovedovanje "nevarnosti" mrkov pomembno za pravočasno opravljanje ritualov, ki naj bi odvrnili pogubne posledice teh nebesnih pojavov (glej Šprajc, 1992: 15-17). Astronomsko in koledarsko znanje

je bilo v desetletjih po osvojitvi močno prizadeto in osiromašeno prav zato, ker je bilo v mezoameriških družbah nerazdružljivo povezano s poganskimi verovanji, ki jih je krščanska Cerkev skušala ugonobiti.

Današnji prežitki so torej samo bled odsev kompleksnosti predšpanskega koledarja in astronomije. Vseeno pa se spomnimo, za kakšne praktične namene se je uporabljalo astronomsko znanje. Če ne bi bilo koledarja, bi močno upadla tudi moč svečnikov-astronomov, ki so prav zaradi svojega znanja uživali veliko spoštovanje in imeli tudi precejšnjo oblast. Kot piše Schalley (2000: 127) so mnoga starodavna ljudstva menila, da imajo Sonce, Luna, planeti in zvezda Stalnica velik vpliv na človeško usodo. Zaradi tega so bile tudi politične strategije in družbeni dogodki načrtovani znotraj tega kompleksnega sistema astronomije. Prav zato je imelo astronomsko znanje velik pomen v zgodnjih državah. Svečeniki in visoki državni uradniki, ki so se edini lahko posvečali zahtevnejšim astronomskim preučevanjem, so na osnovi pridobljenega znanja omogočali boljše delovanje celotne družbe, saj se je povečala produktivnost in je bilo zagotovljeno preživetje večjemu številu ljudi, to pa je vladajočemu sloju pomagalo, da je opravičil svojo oblast in privilegije, ki jih je užival.

Kmetom, ki imajo na voljo natančen koledar, kakršen je naš, pač ni potrebno spraševati ne astronomov ne duhovnikov, kdaj naj orjejo in kdaj sejejo, saj prav dobro vedo, v katerem mesecu in ob katerem svetniku (datumu) je treba kaj narediti. Če pa koledar ni zanesljiv, mora priskočiti na pomoč nekdo, ki pozna njegove napake in ki torej lahko določa ustrezne datume za posamezna opravila. Prav v tem pogledu so bili majevski kmetje močno odvisni od učenih duhovnov, ki so s svojimi navodili, zavitimi v ritualni jezik in religiozni ceremonial, zagotavljali uspešno letino, s tem pa seveda spet opravičevali svoj položaj.

Poleg te izrazito praktične vloge je imelo astronomsko znanje v družbi Majev še drugačne funkcije. Še do nedavna je bilo dokaj splošno razširjeno mnenje, da so bili Maji klasičnega obdobja miroljubno ljudstvo kmetov, rokodelcev, umetnikov in poduhovljene elite, ki se je zanimala zgolj za religiozne zadeve in ji je bilo opazovanje nebesnih teles, ugotavljanje kozmičnih zakonitosti in registriranje umskih dognanj v zapletenih koledarskih napisih ter knjigah poglavitna skrb. V zadnjih letih se je ta idealizirana slika majevske družbe temeljito spremenila, k čemur je najbolj pripomogel nagel napredek v razvozlavanju hieroglifske pisave. Izkazalo se je, da je večina monumentalnih napisov posvečenih dogodkom v življenju vladarjev in njihovih družin.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

»Maji so uporabljali koledar, da so označevali resnične in mistične dogodke. Kasnejši srednjeameriški zapisi so vsebovali predvsem podatke o čaščenju veljakov, povelečevanju zmag v bitkah, pa tudi ozemeljsko omejenost in družbeno pripadnost. Enako so se razvijali rodovniki;

zapisovali so čas rojstva, poroke, smrti...« (Verbinc, 1991: 22). Vemo, da so se mnoge vojaške operacije začele ob prvi vidljivosti Venere kot Večernice po zgornji konjunkciji. Tudi nekateri značilni trenutki sinodskih dob Jupitra in Marsa, npr. opozicije, so bili posebej ugodni za določene podvige. Prenekateri napisi, ki navajajo božanske prednike vladarjev, posegajo v daljno preteklost, datumi dogodkov, povezani s temi mitološkimi figurami, pa so izračunani na osnovi astronomskih in numeroloških kriterijev.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm)

Astronomija Majev torej ni bila sama sebi namen. Čeprav je zadovoljevala tudi povsem praktične potrebe, jo je treba razumeti predvsem kot astrologijo, tesno povezano z religijo in z ambicijami vladajočega sloja, ki si je prizadeval dokazati legitimnost in celo božanski izvor svoje oblasti na mnoge načine, tudi s pomočjo nebeških znamenj in posvečenih koledarskih ciklov, ovekovečenih v napisih, ki niso bili namenjeni le lastnim podanikom (večina ljudstva tako ali tako ni bila pismena) temveč tudi odličnim obiskovalcem iz sosednjih, često rivalskih držav.

2.3.4.3. ARHITEKTURA

Preden se posvetimo sami arhitekturi, namenimo nekaj besed še urbanistični ureditvi majevskega ozemlja.

Kot smo že omenili poprej, je vse majevsko ozemlje brazdal preplet kanalov. Služili so za namakanje polj, kar razloži kako se je moglo vzdrževati večmilijonsko ljudstvo, toda služili so tudi kot ceste. Gradili so dokaj dolge kanale, široke tudi po dvajset metrov kar pojasnjuje, kako so lahko na desetine kilometrov daleč prevažali težke gradbene materiale.

Ta mreža kanalov nam hkrati razloži, kako so Maji živeli. Skupnosti so bile sestavljene iz

Slika 2.12: Skromnost majevske koč

Vir: Kako so živeli v času Majev, Aztekov in Inkov. Amerika od poselitve do Krištofa Kolumba. 1991. Založba mladinska knjiga, Ljubljana.

središča mogočnih razsežnosti, ki so ga obkrožale

različne vasi. Vaščani so se vozili v središče z ladjami, in sicer ob kakih prazničnih priložnostih, zatem pa se je središče spraznilo in življenje se je vrnilo v vas. Razlika med mogočnostjo središča in preprostostjo koč (glej sliki 2.12 in 2.13) nas lahko preseneča, toda to dejstvo ni bilo značilno le za Maje,

temveč običajen vzorec v vseh antičnih civilizacijah (glej

Ventura, 1989: 37). Vsako ljudstvo si gradi svoja bivališča v skladu z značilnostmi dežele, v kateri živi, in pa v skladu s svojim načinom življenja. Tudi gradbeni material, ki ga uporablja, je odvisen od krajevnih virov. Dejstvo je, da se je znal predkolumbovski človek prilagoditi skrajni pestrosti ameriških pokrajin, različnim podnebjem ter tamkajšnjemu posebnemu načinu življenja in gospodarstva (Neugier, 1981: 20). Kot piše Šprajc (1991: 24) so imela preprosta Majevska bivališča samo temelje iz kamnov, medtem ko so bile stene bržkone iz šibja oz. trstičja, ki je omogočalo stalen dotok svežega zraka, pa tudi zaradi pogostih potresov je bilo primerno (glej sliko 2.12). Kritina je bila iz palmovih listov, tako kot še danes pri hišah majevskih domačinov na Jukatanu. »Prepletene palmovo listje je kolibe ščitilo pred močnimi nalivi« (Neugier, 1981: 21). Kaj bi našli v preprosti koči majevske družine? Mnogo predmetov in orodja, kamnit mlinski kamen in mežnar za koruzo, preprosta ležišča, posodo iz lesa in iz buč, košare, polne koruznih storžev in fižola, ognjišče in drva za kurivo, statve, na katerih so ženske predle, priprave za setev in seveda podobe bogov. Nadalje še pasti za lov malih živali, kopja, ustrojene kože in značilni ponči, ki so jih ponoči uporabljali kot odeje, podnevi pa kot plašče (Ventura, 1989: 37).

Življenjski ideal Majev sta bila, kolikor nam je o tem znano, red in zmernost. To je bilo namreč življenje globoko vernih kmečkih skupnosti. Nekaj kilometrov od mirne vasi pa so se dvigale piramide in kamnite palače, ki so majevskega človeka spominjale na moč poglavarjev in pomembnost uradnih zadev.

Slika 2.13: Razkošnost majevskih piramid

Vir: The Maya: Palaces and Pyramids of the Rainforest 2001 Taschen Köln

Vse majevsko ozemlje je bilo torej gosto poseljeno s tistim, čemur mi zmotno pravimo mesta. Ni šlo za prava mesta, temveč prej za središča zbiranja, kjer so stale javne zgradbe: templji, svetišča, observatoriji, stadioni, tržnice. Ob nekaterih dnevih so bila preplavljena z ljudmi, naslednji dan zapuščena. Morda so svečeniki in javni funkcionarji prebivali v hišah na obrobju teh središč, toda majevski prebivalci so živeli več kilometrov proč v svojih, poljem bližjih vaseh, in so hodili v »mesto« le ob verskih praznikih, na gledališko predstavo ali na semenj (Ventura, 1989: 29).

Za ilustrativen primer lahko navedemo Chichen Itzo, ki so jo Maji, kot navaja Góóck, zgradili v njeni sedanji podobi samo kot tempelj in upravni center; tam so bivali samo svečeniki in plemstvo. Ljudstvo ni živelo v kamnitih hišah; naselilo se je v lesenih kočah zunaj tempeljskega okraja, ki ga je obiskovalo samo med velikimi verskimi ceremonijami (Góóck, 1973: 231).

»Sčasoma se je spremenil karakter mest. /.../Popušcanje religiozna vpliva in prehod iz duhovniške v vojno epoho se je kazal tudi v stilu zgradb in v karakterju naselbin, ki so naredile prehod iz tempeljskih mest v mesta s stanovanjskimi objekti in rezidencami. Kot primer lahko navedemo Mayapan, ki je bil obdan z 9 kilometrov dolgim obzidjem, znotraj katerega so našli ruševine 4.500 hiš in kompleks palač s kulturnimi stavbami« (Trimborn, 1963: 55, 56).

Najpomembnejša središča nasploh so bila Palenque, Copan, Tikal, Piedras Negras, Bonampaka, Labna, Chichen Itza in Uxmal (glej Ventura, 1989: 35).

Ko so postavljali svoja prva svetišča, so graditelji najprej prišli na idejo, da bi nakopičili ogromne kupe zemlje. Tako je v Ameriki nastala prva piramida. To je bila okrogla piramida s štirimi stopničastimi nadstropji v kraju Cuicuilco. Prav tako kot ogromne gomile na vzhodu severnoameriške celine so tudi olmeške piramide in privzdignjene ploščadi v La Venti in Kaminal Juyuju, blizu mesta Gvatemala, narejene iz nakopičene zemlje.

Zdi se, da drugo razvojno stopnjo gradbeništva vsake monumentalne arhitekture predstavlja postavljanje monolitov, ogromnih kamnitih blokov, ki so lahko težki tudi po več deset ton. Po časovnem in logičnem zaporedju je nato v gradbeništvu nastopila tretja razvojna stopnja, ki jo predstavlja kopičenje tako neobdelanih kamnitih blokov kot tudi klesanih kamnov ali pa opek iz gline. Za temelje svojih zidov so arhitekti in kamnoseki uporabljali več ton težke kamnite bloke. »Prava« gradnja pa pomeni seveda nekaj več. Pri njej se že kaže uporaba zatičev in njim prilegajočih se utorov, ki so jih prvi izumili drvarji in gozdarji. S to prevzeto tehniko so gradbeniki lahko velike kamnite bloke najprej obdelali in jih šele nato pripeljali na gradbišče. Končno so se pojavili še tesani podporniki, ki so jih izumili drvarji in ki so olajšali gradnjo obokov in veličastnih frizov, kot jih najdemo v Uxmalu, Chichen-Itzi ali pa v Palenqueu (Neugier, 1981: 30).

Obstajajo številne debate o funkcionalnosti majevske arhitekture. Do nedavno je večina najvplivnejših privržencev menila, da tako imenovane majevske palače ne bi mogle biti nikoli naseljene. Trdili so, da so Maji živeli v kratkotrajnih zgradbah iz lesa in surove opeke, njihova kamnita poslopja pa so bila rezervirana za religiozne, ceremonialne in meščanske namene. V zadnjem času pa so mnogi arheologi prišli do spoznanja, da je pretekli poudarek na majevskih mističnih in religioznih prepričanjih gojil precej kratkoviden pogled na majevsko civilizacijo. Najbolj verjetno je, da lahko majevske kraje istovetimo z antičnimi mestnimi državami in da so

majevske palače služile kot domovanja elitnih skupin vladajočih družin in njihovih funkcionarjev (glej Milton, 1980: 18).

Ta vladajoči razred je živel dobro, celo luksuzno, a ni zahteval izpopolnjenega pohištva ali notranjih kuhinjskih pripomočkov. Kuhanje in morda sanitarna opravila so bili relegirani v lesene kolibe, ki so stale ločeno od glavnih stavb. Nizke kamnite ograje ali platforme so bili edini večji kosi pohištva, če upoštevamo, da je bilo v navadi sedeti na tleh s prekrižanimi nogami (»po turško«) in ponoči spati na tankih bombažnih rogoznicah iz prešitih blazin. Majevski vodja in njihova družina so nedvomno veliko časa preživali na prostem in obstajajo tudi dokazi, da so bila dvorišča palač prvotno zasenčena z tkanimi senčniki (platnenimi strehami) (Milton, 1980: 18).

Zdi se, da so imela mnoga majevska mesta pripomočke za lagodne aktivnosti zgornjega sloja. Kot piše Milton (1980: 22), so imela nekatera mesta parne kopeli in vsaj ena je vsebovala sobo, ki je bila verjetno uporabljana kot notranja hiša s prho. Nekatere izmed palaških sob so služile kot avdienčne dvorane, druge za shranjevanje dovršenih ceremonialnih kostumov in ostalih luksuznih dobrin. Široki zunanji trgi so verjetno služili kot zunanje tržnice, kjer se je velika večina ljudi, ki so živeli v skupkih zunaj ležečih vasic, trla, da bi izmenjala dobrine in nekaj besed.

Tipi zgradb, njihovi načrti in možne funkcije

Dodelitev različnih funkcij majevskim osrednjim ceremonialnim stavbam sledi nekakšnemu tradicionalnemu vzorcu v majevski arheologiji. Kvadratne, stopničaste piramide so običajno predstavljale podstrukture templjev, dolgi, pravokotni in na vrhu ravni nasipi pa so služili kot temelji palač. Te dodelitve slonijo na analogiji, ki je bila narejena v okoliščinah, ki so jih našli na Jukatanu v zgodnjem 16. stoletju, in v splošnem so verjetno pravilne. Etnografske podobnosti so prav tako ustrezne za potrditev funkcij stavb dvojnega niza. Razen teh identifikacij majhnih, relativno preprostih nasipov z domačimi ali hišnimi platformami, identifikacij parnih hiš in seveda opazk, da so nekateri nasipi služili za pokopavanje, ostaja določitev funkcij stavb v veliki meri ugibanje. Obstoječe stavbe lahko klasificiramo takole:

1. posvetne strukture
2. ceremonialne platforme
3. tempeljske gomile
4. palače

5. kapelice/žrtveniki/svetišča
6. mrtvašnice
7. igrišča

Posvetne zgradbe so tiste, ki niso povezane z ceremonialnimi zadevami.

Ceremonialne platforme: V največ majevskih krajih obstajajo platforme, ki očitno niso imele superstruktur. Razlikujejo se v velikosti, obliki in po lokaciji. Take platforme so služile za religiozne, mestne ali dualne namene.

Templji: Tempeljske strukture so navadno kvadratne piramide s topim vrhom, ki imajo ponavadi enostaven tloris z eno, dvema ali tremi sobami. Tempeljska struktura je običajno edina stavba na vrhu piramidne strukture, izpeljana čez trg ali dvorišče.

Palače: Izraz »palača« je tukaj uporabljen za označitev relativno velikih, večsobnih stavb na nepravilno oblikovanih platformah. Njihove funkcije so bile rezidenčne – za duhovnike, voditelje in druge dostojanstvenike – ali verske, lahko tudi oboje.

Žrtveniki ali kapelice ter majhne religiozne strukture so bile v majevskih krajih kar pogoste.

Mrtvašnice: Pokopi so bili najdeni v mnogih hišnih gomilah, v nekaterih od teh je velika verjetnost, da so postali ti kraji namenjeni za grobišča.

Igrišča: Večina krajev (ni važno, kako so bili veliki) v majevskem območju je imela vsaj eno igrišče. Razlikovala so se po velikosti in obliki. Nekatera so bila odprtega tipa, z dvema skrajnima dometoma in brez končnih con, druga so bila zaprtega tipa, s končnimi cinami, ki so se zaključevale z visokimi ali nizkimi stenami. Tudi profili igrišč so se zelo razlikovali. Variacije so bile tudi glede ograj, stopenj njihovega naklona, višine igralnih sten in kotov končnega zoževanja (Smith, 1972: 117-122).

Delo in materiali

Majevski obrtniki in umetniki so bili zelo spretni, kar lahko spoznamo še danes, ko občudujemo velikanska klesarska dela na tisočerihih stelah, ploščah, stebrih, stenah.

Toda veliko delovišče, ki ga je terjala zgraditev velikega majevskega središča, niso sestavljali samo stavbeniki in obrtniki, se pravi strokovnjaki. Delali so tudi in predvsem navadni državljani, kajti dela na polju so dopuščala mnogo prostega časa in prosti čas je bil last države.

Koz piše Smith, so majevski graditelji običajno nabavljali blago, ki je bilo pri roki. Pokvarljivo blago so uporabljali tako za enostavnejše, domnevno domače zgradbe, kot tudi za ceremonialne stavbe. Les različnih vrst so uporabljali za glavne podpornike hiš, za stene in okvir strehe – za te namene je bil še posebej ustrezen. Posebne vinske trte so uporabljali za utrditev in zavarovanje drogov in stebrov v stenah in na okvirjih streh. Streho so krili s palmovimi listi in posebna vrsta trave, nasekana in zmešana z glineno prevleko za stene, je delovala kot spojnica. Ker vseh

materialov ni bilo moč dobiti doma, so jih morali prinesiti na kraj gradnje iz nekaj kilometrov oddaljenih krajev, verjetno s kanuji (Smith, 1972: 114).

Posebnost majevskega stavbarstva je bil apnenčev kamen, zdrobljen v prah, ki je predstavljal osnovo za cement, ta pa se je odlično vezal s kamnom, tako da ju je bilo težko ločiti. Ko se je cement strdil, so poslopje očistili in zloščili (Ventura, 1989:33).

Orodje iz kremenca, še posebej številne »standardne sekire«, so bile verjetno glavno orodje za grobo oblikovanje apnenčastih kock ali kock iz rdečega kamna in za sekanje ter obdelavo hlodov. Drugo manjše kremenasto orodje so uporabljali za fino obdelavo. Kamne za otiranje so uporabljali za poliranje tal. Majhna obsidianova rezila z ostrim robom so bila uporabna v finem rezanju trdega lesa in pri rezbarjenju. To je bilo glavno orodje za fino izdelavo detajlov pri oblikovanju stele in drugih hieroglifskih tekstov.

Vrvi so nedvomno imele veliko načinov uporabe, med drugim so se uporabljale tudi za postavitev spomenikov in velikih skal. Rebrasta tkanina je bila pomembna za načrtovanje postavitve sten za različne strukture (Smith, 1972: 114, 115).

Da so bili Maji obsedeni s koledarjem in astronomijo pove preprosto vidno dejstvo, da terase in stopnice piramidastih podstavkov templjev pogosto ponazarjajo dneve in mesece majevskega leta (Jaklič, 1996: 72). »Piramide in templji so bili zgrajeni z namenom preverjanja in zapisovanja pozicij Sonca, Lune, planetov in zvezd, pa tudi orientacije teh stavb so bile skrbno načrtovane v skladu s tem« (Nuttall, 1901: 42). Ta povezava arhitekture z astronomsko znanostjo se je izražala na različne načine. Ali so bile to zgradbe, ki so jih Maji postavili, da bi lahko opazovali »nebesna dogajanja« (arhitektura za astronomijo), bolj pogoste so bile stavbe, ki so izražale to astronomsko znanje bodisi v svoji dekoraciji bodisi v položaju oz. legi (astronomija za arhitekturo).

Arhitektura v »službi« astronomije: Caracol

V Chichen-Itzi najdemo med drugimi stavbami tudi neskladno navzočnost visoke cilindrične strukture – nenavadna oblika v majevski arhitekturi. Kot piše Stierlin, so jo identificirali kot astronomski observatorij; stavba je bila »krščena« za Caracol ali polž, zaradi znamenitih notranjih hodnikov. Stavba stoji na platformi 75 metrov x 75 metrov, nad katero se dviga terasa, ki meri 26 metrov x 30 metrov. Dve seriji stopnic vodita do visoko kompleksne cilindrične strukture. Na okrogli podlagi v premeru osemnajstih metrov, stolp, s frizi v tradicionalnem »Puuc« stilu in štrlečimi okrajki ne presega 14 metrov v premeru in 11 metrov v višino. Ta stolp pa je nadgrajen z zelo visoko celico, od koder so delali opazovanja. Ta »stražni stolp« stoji 28 metrov nad tlemi (glej sliko 2.14) (Stierlin, 2001: 175). Konstrukcija Caracola si zasluži poseben

Slika 2.14: Arhitekturna umetnina Caracol

Vir: The Maya: Palaces and Pyramids of the Rainforest. 2001. Taschen, Köln.

pregled, saj vsebuje serijo zanimivih tehnoloških in arhitekturnih inovacij. Po Stierlingovem opažanju (2001: 178) načrt razkriva tri sosredne valje, ločene z krožnimi oboki (glej sliko 2.15). Zunanji valj ima štiri vratne odprtine, postavljene v kardinalne točke kompasa. Okrogel hodnik ga ločuje od srednjega valja, ki meri 8 metrov v premeru. Ta drugi krog ima štiri vrata, razporejena v »quincunx« v

povezavi s tistimi na zunanji strani. Kot prvi, ima tudi ta obokan strop in vsebuje trdno centralno jedro zidovja, skozi katerega vodi ozek spiralen prehod (po njem je dobila stavba ime) do najvišje sobe z linicami v stenah.

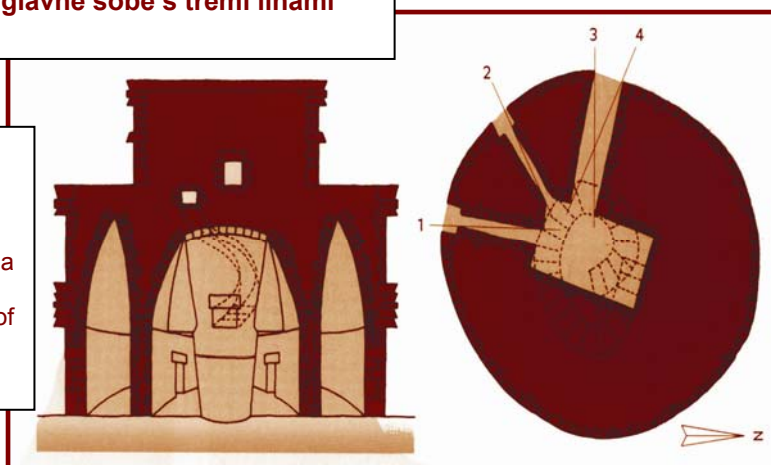
Stierlin nadalje razlaga: Astronomska opazovanja so delali na podlagi raziskovanja kotov, ki jih je narisala svetloba, ko je potovala po »tunelu«, ki ga je ustvarjala dolga ozka linica. Merjenje

Slika 2.15: Prerez Caracola in načrt glavne sobe s tremi linami

Legenda:

1. Jug
2. Položaj Lune na dan 21. marca
3. Položaj Sonca v času ekvinokcija
4. Položaj Sonca v času poletnega solsticija

Vir: The Maya: Palaces and Pyramids of the Rainforest. 2001. Taschen, Köln.

kota med na primer desnim robom zunanje odprtine in levim robom notranje odprtine je omogočalo zelo natančno opazovanje. Z raziskovanjem dokazov, priskrbljenih z najvišjo celico Caracola, opazimo, da prva reža za opazovanje gleda neposredno proti jugu, druga se pridružuje zahajanju lune na dan 21. marca, tretja je usmerjena natančno proti zahodu in proti točki, kjer sonce zahaja ob enakonočjih 21. marca in 21. septembra; nazadnje, druga razgledna točka se skozi isto režo ujema s sončnim zahodom v poletnem solsticiju 21. junija. Ti detajli so temelji sistema: X-a in Y-a, na osnovi katerih temeljijo natančnejša opazovanja majevske astronomije. Ta je kot splošna orientacijska tabela nujno potreben za nadaljnja opazovanja takšne vrste.

Z uporabo preprostega, a hkrati zelo dovršenega instrumenta – ki ga je razvila agrarna civilizacija komaj izven neolitika – so Maji dosegli izredno natančne rezultate (Stierlin, 2001: 178, 180).

Kot pokaže vse to, je opazovalna pravilnost, ki so jo dosegli Maji, prekašala njihove tehnološke dosežke. A kljub temu ti elementi, ki so manjkali predkolumbovski kulturi, niso imeli prav veliko reakcij na njihove kalkulacije. Prav nasprotno, marsikdo bi obtičal v načinu, ki so ga izumili Maji, da bi nadomestili svoje tehnološke primanjkljaje, tj. s preprostimi metodami – prostorom, časom, velikim številom delavcev in ponavljajočimi operacijami. To je velik poduk, ki prihaja na dan iz raziskav rezultatov, ki so jih dosegli Maji.

Orientacije v arhitekturi Majev

Astronomsko znanje Majev je predmet intenzivnega preučevanja že več stoletij. Mnoga vprašanja so bila v tem času razrešena, toda ugank je še vedno veliko. Šele v zadnjih dveh desetletjih so arheoastronomske raziskave razkrile, da so poleg hieroglifskih napisov in kodeksov tudi orientacije v arhitekturi pomemben ključ za razumevanje astronomije tega še vedno dokaj skrivnostnega srednjeameriškega ljudstva.

Orientacije arhitektonskih objektov so lahko, če niso povsem naključne, pogojene s praktičnimi razlogi, na primer z razgibanostjo terena, klimatskimi dejavniki (osončenost, smer najpogostejših vetrov) ali strateškimi kriteriji.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm)

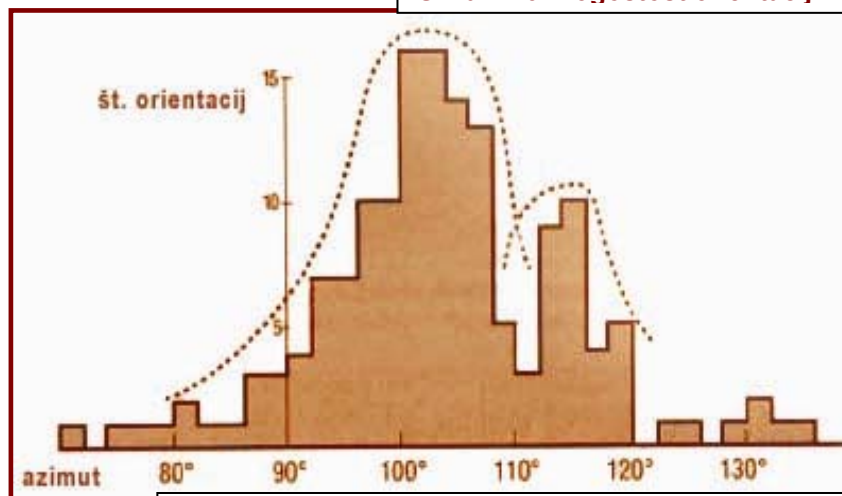
»Tako kot druga stara ljudstva marsikje po svetu so tudi Maji v orientacijah arhitektonskih objektov in v njihovi razporeditvi v prostoru pogosto ovekovečili smeri, ki so bile po njihovih pojmovanjih astronomsko pomembne« (Šprajc, 1991: 23). To velja zlasti za kultne stavbe, ker pa je bila civilna oblast v prenekaterih družbah tesno povezana z religijo, so bile podobnim pravilom pogosto podrejene tudi upravne stavbe in včasih celotni naselbinski kompleksi.

Hieroglifski napisi nikjer ne omenjajo, po kakšnih pravilih so Maji usmerjali svoje templje in druge pomembne objekte. Kljub temu so posamezni raziskovalci že pred časom opazili, da so nekatere stavbe usmerjene proti astronomsko zanimivim točkam na horizontu, na primer proti solsticijskim in ekvinokcijskim vzhajališčem Sonca. Šele obsežnejše raziskave v zadnjem času so pokazale, da je astronomska orientiranost vseh pomembnih majevskih stavb prej pravilo kot izjema. Med te objekte sodijo ne le svetišča, temveč tudi upravna poslopja in rezidenčne palače vladarjev in dostojanstvenikov, saj je vladajoči sloj tudi pri Majih, tako kot v mnogih drugih arhaičnih družbah, poudarjal svojo zvezo z božanstvi in nebesnimi telesi.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm)

Histogram (glej sliko 2.16), ki sta ga izdelala ameriški astronom Anthony F. Aveni in nedavno umrli nemški arhitekt Horst Hartung,

Slika 2.16: Pogostost orientacij v arhitekturi Majev

Usmerjenost stavb je izražena z azimuti, merjenimi s severa v smeri urinih kazalcev. Vir: Orientacije v arhitekturi Majev. 1994. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm

pionirja srednjeameriške arheoastronomije, prikazuje številčnost doslej izmerjenih orientacij v arhitekturi Majev. Ker so stavbe večinoma pravokotnega tlorisa, je mogoče orientacijo vsakega objekta izraziti z enim samim azimutom¹³. Če bi bile orientacije naključne ali pogojene s konfiguracijo terena oz. kakšnimi drugimi dejavniki, ki so odvisni od vsakokratne lokacije objekta, bi pričakovali dokaj enakomerno zastopanost vseh azimutov. Toda histogram jasno razodeva, da so nekatere orientacije veliko pogostejše od drugih. Še več, velika večina azimutov je znotraj kota, ki ga opiše Sonce v svojem letnem gibanju po horizontu, in ki v srednjeameriških širinah obsega približno 50° (med azimuti 65° in 115° na vzhodnem in med 245° in 295° na zahodnem horizontu). To pa pomeni, da se velika večina orientacij najverjetneje nanaša na lege Sonca na obzornici.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm)

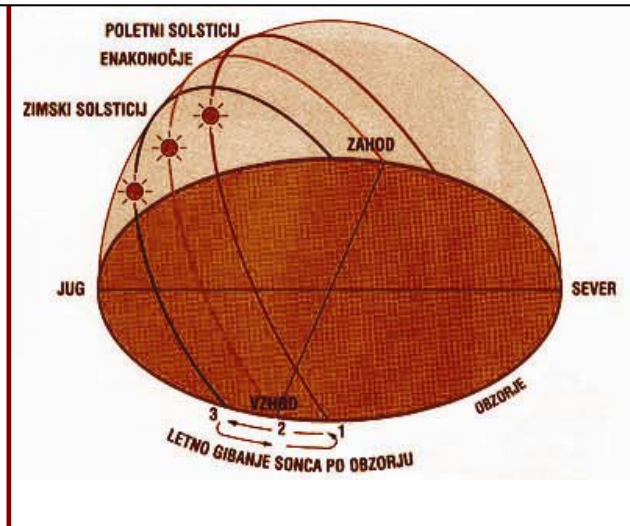
Čeprav histogram kaže, da v arhitekturi Majev prevladujejo astronomske orientacije, pa nam seveda ničesar ne pove o pomenu teh orientacij. Arheoastronomijo torej čaka še veliko dela. Pogosto ne vemo niti, na katero smer se orientacija nanaša — na vzhod, zahod ali na obe smeri. Najverjetneje sta bili pomembni obe smeri, čeprav ne vedno in ne v vsakem posameznem primeru. Zelo značilen ne le za Maje, temveč za celotno področje Srednje Amerike, je odklon orientacij od vzhoda proti jugu oz. od zahoda proti severu. Če gre za Sonce, se te orientacije nanašajo na sončni vzhod v jesenski in zimski polovici leta ali na sončni zahod v pomladni in poletni polovici ali pa na oboje.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm)

¹³ Op. a.: Azimut je kot meja s smerjo proti severu in s smerjo opazovanega predmeta.

Kot je bilo že rečeno, se Sončevo vzhajališče in zahajališče med letom premika po obzornici (glej sliko 2.17), pri čemer doseže ob poletnem solsticiju ali Sončevem obratu (22. junija) svojo skrajno severno točko, ob zimskem solsticiju (22. decembra) pa skrajno južno točko. Oba

Slika 2.17: Navidezne poti Sonca ob solsticijih in ekvinokcijah na srednjih geografskih širinah

Točka 1 je točka na matematičnem horizontu, v kateri vzhaja Sonce ob poletnem solsticiju. Točka 2 je vzhajališče Sonca ob pomladnem in jesenskem ekvinokciju. V točki 3 vzhaja Sonce ob zimskem solsticiju.
Vir: Arheoastronomija. 1993. Dostopno na <http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>

dogodka označujeta dva pomembna trenutka v letu,

saj ustrezata najdaljšemu in najkrajšemu dnevu, obenem pa se tedaj spremeni smer gibanja Sonca po horizontu. Prav tako pomembna sta oba ekvinokcija ali enakonočji (21. marec in 23. september), ko je Sonce "na pol poti" med severnim in južnim ekstremom svojega gibanja po vzhodnem in zahodnem horizontu — ko torej vzhaja točno na vzhodu in

zahaja natanko na zahodu — in ko je dan enako dolg kot noč.

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>)

Zaradi omenjenih posebnosti so ti trenutki dobili tudi velik simboličen pomen. Dnevi ob zimskem solsticiju so bili na primer za mnoga ljudstva obdobje strahu in tesnobe. Medtem ko se Sonce pred solsticijem giblje proti jugu (to velja za severno Zemljino poloblo; na južni polobli se Sonce pred zimskim solsticijem 22. junija premika proti severu), se namreč dnevi krajšajo, noč pa postaja vse daljša, zaradi česar je obstajala bojazen, da bo Sonce, ki je videti vsak dan niže na nebu, dokončno utonilo in bo nastala večna tema. Kritični trenutek je solsticij, ko se Sonce "ustavi"¹⁴. Mnoga ljudstva so opravljala in ponekod še opravljajo magične obrede, ki naj bi pomagali Soncu, da spremeni smer svojega gibanja. Zimski solsticij je tako predstavljal nekakšno "ponovno rojstvo" Sonca, ki postaja v naslednjih dnevih vse močnejše, dan se začne zopet daljšati, prebujajoča se narava pa napoveduje nov življenjski cikel.

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>)

Torej ni čudno, da so mnoga ljudstva usmerjala svoje templje proti solsticijskim in ekvinokcijskim točkam na horizontu, razen tega pa najdemo v ostankih arhitekture starih kultur

¹⁴ Latinska beseda solstitium izhaja iz fraze Sol stat, ki pomeni "Sonce stoji". www.kvarkadabra.net

tudi orientacije, ki se nanašajo na druge datume v letu. Na tiste, ki so bili za določeno ljudstvo pomembni, saj so se prekrivali na primer z začetkom deževne dobe, s časom žetve ipd.

Na posameznih najdiščih je bilo ugotovljeno, da orientacije predstavljajo nekakšen koledarski vzorec. Nanašajo se namreč na dneve, ki jih ločijo značilni intervali majevskega oz. srednjeameriškega koledarja. Zanimiv je primer Uxmala, poznoklasičnega najdišča na polotoku Jukatani. Že prej omenjena raziskovalca Anthony F. Aveni in Horst Hartung, ki sta preučevala to najdišče, sta predpostavila, da sta dneva krajevnega zenitnega prehoda, 22. maj in 22. julij, utegnila biti ključnega pomena. Orientacija templja, imenovanega Starkina hiša, sovpada s Sončevim zahajališčem na ta dneva. Štirideset dni pred prvim in prav toliko časa po drugem zenitnem prehodu Sonca, torej 12. aprila in 31. avgusta, pa Sonce zahaja v smeri orientacije Pritlikavčeve hiše ali Prerokove piramide, najvišje tempeljske stavbe v Uxmalu. Obdobje 40 dni ustreza dvema uinaloma ali 20-dnevnima "mesečema" majevskega koledarja.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm)

Igra svetlobe in sence v arhitekturi Majev

Astronomsko orientirane stavbe so povzdignile smeri, ki so bile za Maje in njihov pogled na svet pomembne. Nebeški red so z orientacijami prenesli v svoje zemeljsko okolje. Pa ne samo z orientacijami. Nekatere stavbe so bile arhitektonsko oblikovane tako, da so Sončevi žarki ob določenih datumih pričarali zanimive igre svetlobe in sence. Oglejmo si nekaj primerov.

Najvišji tempelj v znamenitem postklasičnem najdišču Chichen Itza na severu Jukatana imenovan El Castillo, je piramida kvadratnega tlorisa. Z vseh štirih strani vodijo k vrhnjemu svetišču stopnišča. Vsako ima enaindevetdeset stopnic, torej je vseh stopnic 364. Če prištejemo še vrhno ploščad kot zadnjo stopnico, dobimo število 365, ki ustreza številu dni v enem izmed koledarskih ciklov Majev. Zvezo te stavbe s koledarjem in astronomijo potrjuje tudi fenomen, ki ga je mogoče opazovati okoli enakonočij kakšno uro pred sončnim zahodom; stopničasto telo piramide meče senco na zahodni zid severnega stopnišča, na katerem se oblikujejo osvetljeni trikotniki. Ker se stopnišče ob vznožju končuje s kačjimi glavami, dobi opazovalec vtis, da se s templja na vrhu piramide po stopnišču spušča kača, ki jo po hrbtu krasijo romboidni liki. Gotovo ni naključje, da je bil tempelj posvečen bogu Kukulcanu, katerega ime pomeni "Pernata kača".

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev2.htm)

Namen takšnih iger svetlobe in sence, ki jih je ob različnih datumih še vedno mogoče opazovati na posameznih srednjeameriških lokalitetah, je bil gotovo ta, da na posebno impresiven način poudarijo posvečenost določenih religiozних objektov in njihovo mistično zvezo z datumi, ki so bili bržkone tudi božanske narave, saj so imeli posebno mesto v kozmičnem redu in v vselej ponavljajočem se ritmu nebesnih pojavov ter cikličnih spremembah v naravnem okolju.

Zgodovinar religij Mircea Eliade je raznovrstne predmete in pojave, ki na svojstven način izražajo navzočnost svetega in božanskega, poimenoval hierofanije, kar je moč prevesti kot "manifestacije posvečenega" (iz starogrških besed hieros - svet, posvečen, in faino - prikažem, pojavim se), zato opisane igre svetlobe in sence običajno označujemo z izrazom solarne hierofanije.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arhitektura_majev2.htm)

Nekatere raziskave, opravljene v zadnjih letih, so tudi pokazale, da so smeri posameznih predšpanskih templjev proti izstopajočim vrhovom na lokalnem horizontu astronomsko signifikantne. In ne samo to, tudi sami templji so pogosto orientirani proti prominentnim hribom v okolici.

To pa pomeni, da so pomembni kulturni objekti morali biti postavljeni na skrbno izbranih mestih, ki so omogočala uporabo tako imenovanih horizontskih koledarjev, kakršni so izpričani tudi drugod po svetu v različnih kulturah. Izbor mest za izgradnjo ceremonialnih stavb je najbrž temeljil na določenih principih geomantike ali "posvečene geografije", v katerih so bili vključeni astronomsko-koledarski razlogi, pa tudi verovanja v zvezi z lokalnimi značilnostmi naravnega okolja in verjetno mnogi drugi dejavniki. Čeprav še vedno ne razumemo dobro, kako je v resnici delovala celotna kombinacija teh pravil, je nesporno že prej omenjeno dejstvo, da so imele gore izredno važno vlogo v predšpanskih verovanjih povsod po Srednji Ameriki, zlasti v pojmovanjih, ki so zadevala dež in rodovitnost, in ki so med indijanskimi skupnostmi še danes zelo živa.

Čeprav kaže, da solarne orientacije močno prevladujejo v majevski in sploh srednjeameriški sakralni arhitekturi, te še zdaleč niso edine. Nekatere je mogoče povezati z drugimi nebesnimi telesi, pri drugih pa astronomska osnova ni očitna. Čeprav so za več stavb bile izražene domneve, da so orientirane proti vzhajališčem ali zahajališčem določenih svetlih zvezd, so le redke tovrstne interpretacije prepričljive. O namernih orientacijah proti neki zvezdi lahko z verjetnostjo govorimo samo, če imamo neodvisne podatke o pomenu te zvezde v kulturi, ki jo preučujemo, in če razpolagamo s statistično signifikantnim številom orientacij, ki ustrezajo njeni deklinaciji v zadevnem obdobju v preteklosti.

Nekatere orientacije se morebiti nanašajo na lunarne ekstreme, vendar so tako redke, da gre prav lahko za naključna sovpadanja. Z veliko večjo gotovostjo lahko rečemo, da so bile nekatere stavbe orientirane proti ekstremom Venere, planeta, ki je za Soncem in Luno najsvetlejša nebesno telo in ki je imelo izreden pomen tako med Maji kot tudi drugod v Srednji Ameriki.

Venera je notranji planet, zato se navidezno nikoli zelo ne oddalji od Sonca. Vidna je samo zjutraj kot Danica ali zvečer kot Večernica, največ nekaj ur pred sončnim vzhodom ali po sončnem zahodu.

Ekstremi Danice nastopajo vselej po solsticijih, od konca decembra do februarja južni ekstremi ter od konca junija do avgusta severni ekstremi. Kadar je Venera vidna kot Večernica, doseže ekstremne deklinacije pred solsticiji, severne ekstreme vedno med aprilom in junijem, južne pa med oktobrom in decembrom. V Srednji Ameriki so bili posebej pomembni ekstremi Večernice, saj približno sovpadajo z začetkom in koncem deževne dobe, ki traja od maja do oktobra.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev2.htm)

Doslej znane orientacije, ki jih je moč povezati z Venero, ustrezajo maksimalnim ekstremom, ki so, kot je bilo omenjeno, vidni na zahodnem horizontu, in ki vedno nastopajo v skoraj istih trenutkih tropskega leta. Najbolj veličastna majevska stavba, orientirana proti Venerinemu ekstremu, je vsekakor že zgoraj omenjena Guvernerjeva palača v Uxmalu, ki je bil v poznoklasičnem obdobju, nekako med 700 in 950 našega štetja, pomembna regionalna metropola na polotoku Jukatanu. V osrednjem delu tega obsežnega najdišča je še vedno mogoče občudovati sorazmerno dobro ohranjeno ceremonialno in rezidenčno arhitekturo z bogato plastično dekoracijo, zaradi česar je Uxmal ena najlepših in najbolj obiskanih arheoloških lokalitet v Mehiki, Guvernerjevo palačo pa so nekateri zgodnji popotniki in raziskovalci označili celo kot najlepši arhitektonski spomenik predkulombovske Amerike.

Proti največjim Venerinim ekstremom, vidnim na zahodnem horizontu, so orientirana tudi nekatera svetišča krožnega tlorisa (v teh primerih orientacijo določa stopnišče). Tovrstni templji so bili posvečeni bogu Kukulcanu ali Quetzalcoatlui, enemu najpomembnejših srednjeameriških božanstev, katerega mitološka zveza z Venero je v raznovrstnih virih nedvoumno izpričana.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev2.htm)

Čemu so Maji v svojih posvečenih stavbah materializirali astronomsko pomembne smeri? Zakaj so vlagali toliko napora v načrtovanje in gradnjo arhitektonskih objektov, ki so bili ob določenih datumih prizorišča astronomskih hierofanij?

Že prej smo omenili zadovoljevanje praktičnih potreb (na primer za načrtovanje poljedelskih dejavnosti, ki so odvisne od menjavanja letnih časov), za katere koledar sam na sebi ni mogel biti zadosten pripomoček. Prav zaradi tega opazovanje cikličnih astronomskih pojavov nikoli ni postalo nepotrebno. Sistem prestopnih let našega gregorijanskega koledarja je tak, da se sovpadanje koledarskih datumov z določenimi astronomskimi pojavi (na primer ekvinokciji in solsticiji) in klimatskimi spremembami ohranja več tisoč let, datumi majevskega koledarskega leta pa so že po nekaj desetletjih občutno zaostali, zato tudi njihova zveza z letnimi časi ni bila stalna. Čeprav je bil koledarski sistem Majev izredno zapleten mehanizem za štetje dni in daljših ciklov, je bilo pazljivo opazovanje nespremenljivega ritma astronomskih pojavov še vedno potrebno: prav registriranje datumov določenih nebesnih dogodkov je omogočalo natančno

spoznavanje napak, ki so se kopičile ob poteku koledarskih ciklov in predvidevanje cikličnih podnebnih sprememb v teku tropskega leta.

Potek časa se najbolj jasno odraža v navideznem gibanju nebesnih teles; spreminjanje njihove lege na nebu sovпада z večnim izmenjavanjem naravnih ciklov. Ker pa so Maji večino sprememb opazovali vzdolž horizonta, ki je najbolj preprost referenčni pripomoček, so smeri, na katere so se navezovali pomembni astronomski dogodki, obenem zaznamovale ustrezne trenutke v cikličnih časovnih obdobjih. Tako je pomikanje Sonca po obzornici ponazarjalo potek letnega cikla, smeri proti posameznim vzhajališčem in zahajališčem Sonca pa so predstavljale prostorsko materializacijo pomembnih trenutkov tropskega leta. Potemtakem je razumljivo, da sta bila čas in prostor nerazdružljivo povezana v majevski religiji in nasploh v srednjeameriškem pogledu na svet. Ker je nebo predstavljalo podobo dovršenega reda in božanske popolnosti, je bil razvoj dogodkov na Zemlji seveda odvisen od nebesnih pojavov. Raznovrstni obredi so zagotavljali ohranjanje vesoljnega reda, astronomsko orientirane stavbe pa so ta red poustvarile v zemeljskem okolju in ga prenesle v človekove stvaritve, ki so tako dobile posebno magično moč. V svetiščih pa tudi v rezidenčnih poslopih vladarjev, ki so kot ljudje-bogovi ali božji namestniki na Zemlji bili soodgovorni za pravilno odvijanje naravnih ciklov, so bili z astronomskimi orientacijami in hierofanijami ovekovečeni in poveljani kozmični principi, ki so bili za Maje življenjskega pomena.

(http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev2.htm)

2.4. RAZVOJ INOVACIJ V OKVIRU VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Maji so imeli razslojeno, državno organizirano družbo; gospodarstvo je temeljilo na intenzivnem poljedelstvu, raznovrstni specialisti so bili usposobljeni za gradbena dela, administrativne posle, trgovino in vrsto rokodelskih dejavnosti. Poleg tega so bili nedvomno zelo dobri astronomi.

»Raziskovanje celotne majevske kulture konstituira eno najboljših orodij za razumevanje te nenavadne civilizacije predkolumbovskih ljudstev, ki so živeli v luksuznem tropskem okolju in zaposleni v dolgoleten boj proti naravnemu okolju, pogosto sovražnem človeku. Njihov triumf je bil spremeniti to neprijazno okolje v kraj cvetoče kulture« (Stierlin, 2001: 17). In to jim je tudi uspelo. Ko dobimo obsežnejši pogled na majevsko kulturo in predvsem ob prebiranju Praktičnih znanosti moramo priznati, da gre nedvomno za nadarjeno ljudstvo, ki je praktično na podlagi svojega verovanja, svojega mitološkega sveta zgradilo tako celovito in ozemeljsko obsežno civilizacijo. Te velikosti ne zanikamo, res pa je, da se na tem mestu že postavlja vrsta vprašanj, začevši s tem, ali je podlaga vsemu res verovanje, ali gre preprosto le za vraževerje. Nenazadnje so le vse dejavnosti, od arhitekture, religije itd. služile enemu cilju, tj. za premaganje sovražnih

sil in naklonjenost dobrih. Na kako trdnih temeljih torej stoji ta »veličastna civilizacija«? Če je bil izvor vsega dogajanja kozmos, potem je tudi inovativnost izhajala iz njega. Toda kaj sploh je inovativnost? Dr. Borut Likar pravi, da za inovativnost velja sposobnost preoblikovanja že obstoječih snovi v koristno novo obliko ali kombinacijo, ki pa je včasih tako drugačna, da zgloda povsem nova. Ustvarjalci so ljudje, ki znajo postavljati in razreševati probleme. Nova ideja je kombinacija starih elementov. Sposobnost novih dognanj je v neposredni korelaciji s sposobnostjo zaznati in razlikovati razmerja med različnimi relacijami (interdisciplinarnost, medsektorska razmerja). Ustvarjalnost ne pomeni izumljanja nečesa popolnoma novega. Je bolj povezovanje. In odkrivanje.

(http://www.trajnost.net/index.php?title=USTVARJALNOST_IN_INOVATIVNOST&direction=next&oldid=4231)

Ko želimo torej določeno civilizacijo videti v luči inovacij in znanstvenih spoznanj, ne moremo mimo dejstva, da je delovanje notranjih socialnih mehanizmov vsake civilizacije odvisno od širših družbenih predpostavk. Tu je seveda treba omeniti predvsem spise Roberta Mertona, ki velja za duhovnega očeta sodobne sociološke znanosti. Merton je bil eden prvih sociologov, ki je na temelju lastnih sociohistoričnih analiz pokazal, da je treba pri razlagi nastanka in razvoja fenomena sodobne znanosti upoštevati obči sistem kulturnih vrednot, ki vlada v določenem zgodovinskem času in družbenem okolju (Mali, 2002: 7). Takšna obravnava je v današnjih procesih globalizacije znanosti še posebej pomembna, saj prihajata dejavnik multikulturalnosti in kritično vrednotenje evropocentrizma¹⁵ vedno bolj v ospredje.

Moderna znanost se pojavlja kot dedinja iz roda v rod prenašajočih se različnih kognitivnih oblik znanja, ki segajo daleč v zgodovino človeštva. Nas zanimajo predvsem njene prvobitne pojavne oblike, zato se z definicijo današnje – moderne oz. novoveške znanosti in njenimi razsežnostmi – ne bomo ukvarjali. Zanimajo nas predvsem področja in dejavnosti, ki so pri starejših civilizacijah same po sebi vzbujale visoko stopnjo družbene podpore in zaupanja ter si s tem kasneje prislužile atribut »znanstvenosti«. Bistveno, kar želimo tu izpostaviti, je dejstvo, da teh dejavnosti ne smemo enoznačno imenovati področja znanosti, kajti v teh kulturnocivilizacijskih krogih se vedno pojavlja isti vzorec, tj. vzorec simetrije med različnimi oblikami vedenja: znanstvenim, umetniškim, ideološkim, religioznim itd. (glej Mali, 2002). Tudi »znanstvena« spoznanja Majev so bila vklenjena predvsem v vrsto religioznih, mitoloških in mističnih spon. Prav zaradi tega so tudi takratni nosilci teh dejavnosti nastopali kot mistični preroki in vsevedni

¹⁵ Ponos, da je znanost proizvod evropskega kulturnega mišljenja, je bil dolgo časa prevladujoč med evropskimi znanstveniki in filozofi. Evropocentristi so se radi sklicevali na znanstveni racionalizem evropskega duhovnega prostora. Iz tega lastnega samočaščenja je nastal trdno zakoreninjen predsodek o kulturni superiornosti, ki mu niso mogla do živega niti empirična dejstva kulturni relativistov, s katerimi so se želeli upreti takšnim označevanjem in utemeljiti stališče o enakovrednosti zaslug vseh civilizacij za razvoj znanstvenega duha skozi njegovo zgodovino. V zahodni kulturi se na odnos znanost – neznanost namreč gleda preveč bipolarno, kar je seveda negativno vplivalo na vrednotenje »znanstvenih« kultur, ki so nastajale zunaj evropskega civilizacijskega prostora (Mali, 2002: 28).

modrijani ter posledično uživali status elite. Pa vendarle smo v primeru Majeve inovativnosti spoznali predvsem v smislu uvajanja nujnih socialnih inovacij v sklopu vsakdanjih družbenih procesov. To potrjuje tudi klasični psihološki vidik, ki inovativnost pojmuje kot človekovo generiranje idej, ki se lahko izkažejo za koristne pri reševanju problemov. To opredelitev lahko spet apliciramo na našo izbrano temo, tj. »veličastno civilizacijo«, Maje, in ugotovimo, da le-ti niso več to, za kar jih imamo, pač pa (morda) le več kreativnih posameznikov v množici povprečnih ljudi, na katere so specifične lastnosti (domišljija, volja, sposobnost koncentracije, inteligenca itd.) in predvsem okolje stimulatивно vplivali v tolikšni meri, da so »ustvarili« oz. »producirali« določen set novosti. Ta stimulativnost pa je prihajala iz čisto vsakdanjih potreb – preprek in ovir, ki so onemogočale skladno delovanje okolja in ljudi, ki naseljujejo to okolje. Ali kot je nekoč rekel Robert Merton, da če ne bi določeni posameznik nečesa izumil, bi pa nekdo drug. Izumlja se družbeno potrebne in neogibne stvari. Človek je le transmisija družbe (družba narekuje potrebe, a ne izumlja rešitev). Ob takšnih domnevah majevske inovacije oz. inovativnosti le stežka pojmujeemo znanosti, saj gre v bistvu le za vrsto spoznanj o funkcionalnosti za praktične namene, vedenj, do katerih je verjetno marsikdaj prišlo tudi/le po srečnem naključju, največkrat pa so bile plod nenehnega ponavljanja ali, če hočete, učenja na napakah. Aristotel ti dve stopnji imenuje čustveno spoznanje in izkustvo ter ju ločuje od znanosti in drugih oblik večstopenjskega spoznanja (Mali, 2002: 18). V tej osnovni fazi namreč ne še potekajo procesi, ki bi jih lahko označili za »znanstvene«, saj so na tem mestu znanstveni zakon, eksperiment in ideja znanstvenega napredka, torej ključni konstitutivni elementi moderne znanosti, šele v zametkih razvoja (Mali, 2002: 22, 23). Gre pravzaprav le za izkustveno in opazovalno učenje preko socializacije. Sem sodijo vse inovacije, ki jih lahko s sociološko kategorizacijo umestimo v tipične dejavnosti vsakdanjega življenja. Tako je na primer vzpostavitev namakalne mreže plod prilagoditve naravnemu okolju, vzpostavitvi normalnih življenjskih pogojev, ne pa posebej načrtovano odkritje.

Če se osredotočimo na bolj sofisticirana odkritja, njihove najbolj izpopolnjene inovacije, ki jih zahodnoevropska populacija še vedno rada kategorizira v polje »znanosti«, lahko pridemo do podobnih spoznanj. Medtem ko so na primer Inki za prenašanje svojih življenjskih modrosti iz roda v rod uporabljali izrazito dober spomin, so Maji za ta namen vzpostavili sistem pisave. Vsako ljudstvo pravzaprav po svoje uporabi svoje sposobnosti. Potreba po štetju in zapisovanju izračunov se je najprej pojavila s trgovino – (spet) eno izmed osnovnih dejavnosti, če je ljudstvo hotelo preživeti v surovinsko in prehransko ne preveč rodovitnem okolju. Tudi astronomska »znanost« je del vsakdanjih spoznanj. Če so kmetje hoteli uspešno kultivirati polja, so se morali »obrniti v nebo«. Letni poljedeljski cikel je uglasen na obdobje letnih časov. Da ne bi bilo treba ugibanj in napovedi ponavljati iz leta v leto, so naredili koledar. Pod arhitekturo navadno

vključujemo le velike templje, piramide... pa vendar se je to izpopolnjeno ustvarjanje začelo na samem začetku, z naselitvijo okolja, s postavitvijo preprostih kolib.

Da bi videli celo sliko, posvetimo malo pozornosti še primerjavi med različnimi ljudstvi oz. spoznavanju dosežkov drugih civilizacij. To nam bo omogočilo bolj celovit pogled na situacijo in pot k spoznanju, da Maji vendarle niso bili edino inovativno ljudstvo z močnimi dosežki na področju pisave, astronomske znanosti in arhitekturnih mojstrov.

Znano je na primer, da je že v 3. tisočletju pred Kristusom Babilon postal neke vrste prestolnica srednjega vzhoda in je imel velik vpliv na vsa bližnja ljudstva. V sredini 7. stoletja pred Kristusom je dal Asurbanipal postaviti ogromno knjižnico, kjer so bili shranjeni tudi številni astrološki dokumenti, kar nam kaže izredno pismenost Babiloncev. Prav tako je moč najti tudi podatke, da je v 11. stoletju Kaldejskemu astrologu Kidinu uspelo izražati trajanje luninega meseca na 29 dni, 12 ur, 44 minut in 3.3 sekunde. Njegov izračun je bil izjemen, saj se tako rekoč ujema z današnjim elektronskim izračunom, ki je 29 dni, 12 ur, 44 minut in 2.87 sekunde.

(<http://gimvic.org/projekti/timko/2002/2f/horoskop/horoskop/html/sumerci.htm>)

Ko govorimo o sposobnostih na področju pisave in računanja, je vredno omeniti tudi Sumerce, ki so znali računati s 15-mestnimi števili (za primerjavo: za stare Grke se je pri številu 10.000 začela neskončnost). Na eni izmed glinenih ploščic – tudi te kažejo na slikovit razvoj na področju pisave, saj so arheologi samo pri izkopavanjih okrog Lagaša našli približno 100.000, v Nippuru pa okrog 50.000 takih tablic – so našli izračun s številko 195.955.200.000.000, kar je »velika konstanta« planetarnega sistema. Za izračun te konstante je na primer evropska znanost potrebovala 2000 let.

(<http://www.kartomantik.com/zgodovinanadlani/sumer.htm>)

Na področjih astronomske znanosti in arhitekture, lahko naredimo podobne primerjave.

Maurice Chatellenu pravi: "Sumerci, katerih izvor je še neznan, so bili izredni astronomi. Zelo dobro so poznali periode revolucij in konjukcij vseh planetov, celo Urana in Neptuna, in so dan porazdelili na 86.400 sekund, torej, na 24 ur, uro na 60 minut in minuto na 60 sekund./.../«

(http://www.skrivnosti-sveta.com/starodavne/katastrofe_in_potopi-3.del.html)

Poznali so tudi astronomski pojav, ki ga danes imenujemo »v naprej pomik enakonočja«. V naprej pomik povzroča rotacijo našega planeta okoli ekliptičnega tečaja in sklene krog v 9.450.000 dnevih ali v približno 26.000 letih.

Sumerci so vedeli, da se naš naravni satelit Luna vrti okoli Zemlje, Zemlja pa okoli Sonca. Vedeli so za Uran in Neptun, čeprav se da prvo omenjeni planet videti s prostim očesom samo pod izredno redkimi in za opazovanje ugodnimi pogoji, medtem ko se Neptuna nikoli ne more videti brez astronomskega teleskopa. Prav tako nas v svojih zapiskih seznanjajo, da ima Mars dva satelita, Jupiter štiri, Saturn sedem in Uran dva, ter da kometi prihajajo in odhajajo v

pravilnih časovnih razmakih. Sumerci so vedeli, vedeli pa so to tudi Egipčani in še kareto drugo ljudstvo, da se vsi planeti in njihovi sateliti postavijo v eno vrsto vsakih 2.268 milijonov dni ali 6.300.000 let na isti točki nebesnega svoda, gledano z Zemlje.

(http://www.skrivnosti-sveta.com/starodavne/katastrofe_in_potopi-3.del.html)

Na drugem koncu sveta so bili kitajski zvezdogledi, ki naj bi med prvimi opazovali zvezde.

Arheologi so namreč na severu Kitajske odkrili enega od najstarejših observatorijev na svetu. Po ocenah strokovnjakov so ruševine te zvezdarne stare približno 4.100 let.

Observatorij sestavlja polkrožna ploščad s premerom 40 metrov, ki jo obkroža 13 stebrov. Ti naj bi starodavnim astronomom pomagali pri ugotavljanju smeri sonca v različnih letnih časih. He Nu iz kitajske akademije znanosti pravi: "Ploščad se ni uporabljala le za opazovanje nebesnih pojavov, pač pa tudi za žrtvovanja. Antični zvezdogledi so najverjetneje odkrili povezavo med položajem sonca ob vzhodu ter letnimi časi." (<http://nezemljani.nastja.net/news.php?extend.142>)

Arheoastronomske zanimivosti najdemo v dolini reke Boyne na Irskem, približno 40 kilometrov od Dublina, ker ležijo prazgodovinske gomile. Najpomembnejša med njimi je gomila New Grange. Zgrajena je iz več kot 200.000 ton kamenja. Sestavlja jo grobišče z enim samim hodnikom. Hodnik se zaključuje v prostor v obliki križa. V prostoru je stalo ornamentirano kamnito korito. V teh kamnitih posodah so morda hranili pepel pomembnih pokojnikov, ki so jih pokopali v gomilah. Arheologi uvrščajo gomile v čas okoli leta 3.000 pred našim štetjem. Enkrat letno, ob zimskem solsticiju, vzhajajoče Sonce obsveti več kot 20 metrov dolg hodnik. Njegovi žarki se zaustavijo v grobni kamri na koncu hodnika in jo osvetlijo za približno 17 minut. Vse kaže, da je bil New Grange grajen po natančno določenih geometrijskih načelih.

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html/?zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>)

Omenimo še Stonehenge. Kamniti koledar ali svetišče? Morda oboje hkrati. Ta najbolj znani megalitski spomenik stoji v južnoangleški grofiji Wiltshire. Danes je ohranjenih še 30 pokončnih, čez 4 metre visokih ter do 2,5 metra širokih kamnitih blokov. Preklade nad njimi so težke do 7 ton. Kamnolomi, od koder so kamnite klade privlekli, ležijo v 180 kilometrov oddaljenih Prescellyjskih gorah. Arheologi ocenjujejo, da je Stonehenge nastal okoli leta 1600 pred našim štetjem. Ob cesti izven kamnitega venca stoji kamen z imenom Heel Stone. Izza njega vzhaja Sonce vsako leto ob poletnem solsticiju in skozi režo v kamnitem vencu osvetli osrednji prostor Stonehenga.

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html/?zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>)

Morda je zapis astronomskega znanja na način gradnje mogočnih stavb še najbolj poznan na primeru znamenite Keopsove piramide v Egiptu, katere stranice so usmerjene natanko proti štirim glavnim stranem neba. Če so hoteli graditelji orientirati piramido proti severu, so si lahko pomagali z zvezdo Thuban v ozvezdju Zmaja, saj je bila v času gradnje piramide (okoli leta

3.000 pred našim štetjem) skoraj natanko v severnem nebesnem polu, tako kot je danes zvezda Severnica. Seveda pa so lahko določili orientacijo tudi na osnovi opazovanja gibanja Sonca.

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>)

Zgovoren primer pa je tudi staro mestno jedro kitajske prestolnice Bejing, tako imenovano Prepovedano mesto, ki je orientirano natanko proti severu. Vemo, da je imel sever v stari Kitajski izredno velik simboličen pomen, predvsem severni nebesni pol, s katerim so običajno enačili cesarja: tako kot okoli nebesnega pola krožijo vse zvezde, se tudi življenje na Zemlji vrti okoli vladarja; nebesni pol je edina nepremična točka na nebu in prav tako stabilen in neomajen naj bi bil cesar.

(<http://www.kvarkadabra.net/index.html?zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm>)

Te primerjave dokazujejo, da inovacije niso kulturno oz. časovno omejene. Veliko inovacij je z nadaljnjim razvojem doseglo presežke, a kljub temu ostaja pridevek veličastnosti, s katerim pogosto povezujemo civilizacije, kot so Maji ipd., dvoumen. Prav na podlagi teh podobnosti v razvoju, velikih odkritij in umetnin lahko izvedemo, da vsa ta »veličastnost« ohranja svoj neomajni žar, le dokler jo gledamo v luči svoje lastne svetlobe, v soju ene civilizacije, brez primerjav. V trenutku pa, ko se z edinstvenega navdušenja premaknemo k primerjanju, postane ves ta blišč relativen... In bolj ko primerjamo, bolj ta relativizem postavlja pod vprašaj resnico.

3. MEDIJSKE REPREZENTACIJE

Jezik je najbrž tista vrsta vedenja, s katero je zaznamovan največji del človekove dejavnosti. Človeka opredeljuje, zaznamuje in izraža njegovo družbenost, je nepogrešljiv posrednik med ljudmi. Z njegovo pomočjo ljudje oblikujemo svoje zaznavanje sveta. A jezik je seveda tudi del ideološkega aparata in glavno orodje medijev. Prav ti po eni strani utrjujejo obstoječe stanje, po drugi pa lahko projicirajo alternativnost, drugačnost. S pomočjo besed in vizualnih podob je mogoče tudi manipulirati s stvarmi na način, da se pretrga naravna povezava med besedami in stvarmi. Naj kot primer navedemo zgolj zlorabo besede »islam«, ki se jo v določenih krogih (tudi v Sloveniji) že nekaj časa skoraj enači s »terorizmom«. Besede torej nimajo pomenov, ki so neločljivo povezani z njimi, ampak se njihov pomen »ustvari«. To pa je zgodovinski proces, ki po določenem času ponavljanja, preračunljive in selektivne uporabe povzroči, da se nam pomen neke besede zdi povsem »naraven«.

V nadaljevanju bomo poskušali v tej luči predstaviti, kako medijski svet skuša manipulirati z različnimi besedami, pojmi, kot sta civilizacija in veličastnost, ko se govori o tuji etnični skupnosti. Za krinko objektivnega delovanja in zasledovanja ideala resnice lahko mediji uveljavljajo svojo svobodo izražanja. V duhu demokratičnosti poudarjajo, da se otrešajo stare utemeljitve, da »civilizacija« zajema vse tisto, v čimer zahodne družbe vidijo svojo prednost pred zgodovinsko razvojno zgodnejšimi ali pa »manj razvitimi« današnjimi družbami. A kar se ne ujema z normami in vrednotami zahodne civilizacije, kar je tuje, drugačno, tega se (pre)rado oprimejo etikete, kot so »necivilizirano«, »barbarsko«, »divjaško«, »primitivno«, »nekulturno«. To naj bi bile značilnosti »nerazvitih« ali pa vsaj »manj razvitih« družb, ki so s tem reducirane na bolj ali manj zaostale kopije zahodne civilizacije.

Človeštvo se ne razvija v eni sami smeri, ne razvija istih vrednot, interesov in podobno. Claude Lévi Strauss v delu Rasa in zgodovina piše, da je to, koliko se nam neka družba zdi (ne)razvita, odvisno od položaja, v katerem smo mi glede na njo, in od referenčnega sistema, ki nam ga je »vcepila« naša kultura (Kaš, Maks (2004): Proizvodnja javnega jezika. Dostopno na <http://mediawatch.mirovni-institut.si>).

Slovenski medijski prostor je skoraj v celoti usmerjen v podporo takšne ideologije. A s takšnim sistemom prepričevanja nam (ne)ustrezno prikrojene informacije in pristranski komentarji v tisku, digitalnih ter elektronskih medijih namesto »resnice« podajajo nov stereotip, in sicer tistega o veličastnosti nekega ljudstva, neomejenih sposobnostih, nepredstavljenih inovacijah itd. S tem pa ustvarjajo neke vrste medijske mite. Pa vendar poljudnoznanstvene tematike, med

katere sodijo tudi zgodbe o starodavnih ljudeh, padejo navadno v področje izobraževanja. Zato je še toliko bolj nesprejemljivo, da je takšna subjektivnost oz. pristranskost zavita s pentljo strokovnosti oz. znanstvenosti.

Primat med žanri, ki pokrivajo to področje, je z razvojem tehnologije pripadel dokumentarnemu filmu. Ta ima prav zaradi svoje večdimenzionalne predstavitve še toliko večji potencial, da nas posrka v zgodbo in predstavi svet v drugem času in prostoru, kot da bi se dogajal tukaj in zdaj.

Dokumentarec se namreč v nasprotju z igranim filmom bolj približuje iluziji realnosti. Njegove podobe so še vedno varljive, toda obenem dajejo vtis, da so take bile tudi pred posegi kamere. Dokumentarec nas torej z uporabo naturalistične podobe prepriča, da je resnično samo tisto, kar v danem trenutku lahko vidimo (Kocjančič, 1997: 15).

3.1. KAJ JE REPREZENTACIJA?

»Družbeni prostor je vsekakor prva in zadnja resničnost, saj še vedno upravlja z reprezentacijami, ki jih imajo družbeni akterji v njej« (Bourdieu v Pušnik, 2005: 408).

Nastanek raznovrstnih oblik kolektivnih mentalnih struktur v določeni družbi je namreč odvisen od komuniciranja oz. od kroženja najrazličnejših reprezentacij (Pušnik, 2005: 408). Toda kaj pravzaprav reprezentacija pomeni?

Preprosto rečeno, reprezentacija je raba jezika za izražanje nečesa smiselnega oz. smiselna predstavitev sveta drugim ljudem. Je ključni del procesa, v katerem člani iste kulture proizvajajo pomen in si jih izmenjujejo. Vključuje uporabo jezika, znakov in podob, ki štejejo za stvari ali jih predstavljajo. Na kratko lahko rečemo, da je reprezentacija proizvodnja pomena prek jezika.

Beseda torej nadomešča oz. predstavlja določen koncept in jo lahko uporabimo za imenovanje ali določanje »resničnega« predmeta v svetu ali pa izmišljenega, kot na primer angelov. Na ta način torej s pomočjo jezika predmetom dajemo pomen. Tako osmislimo svet ljudi, predmetov in dogodkov ter o tem tudi sporočamo zapletene misli drugim, ali pa o njih komuniciramo z jezikom tako, da nas lahko razumejo drugi ljudje (glej Zei, 2004: 34).

Medijska reprezentacija je organizirana in regulirana preko različnih medijev in znotraj različnih diskurzov. Beseda se torej nanaša tako na proces proizvodnje raznih vidikov realnosti, kot tudi na same proizvode, tj. na »realnost« (Zei, 2004: 34).

Obstajata **dva procesa reprezentacije**. Prvi je »sistem«, v katerem vsakovrstni predmeti, ljudje in dogodki kolerirajo v vrsto **konceptov** oz. kot pravi Hall (2004: 35) *duševnih reprezentacij*, ki

jih imamo v glavi. Brez njih sveta sploh ne bi mogli smiselno interpretirati. Pomen je torej odvisen predvsem od sistema konceptov in podob, ki se oblikujejo v naših mislih, in ki lahko nadomeščajo oz. »reprezetirajo« svet ter nam omogočajo, da govorimo tako o stvareh, ki so v naši glavi, kot tudi o tistih zunaj nje. Vendar pa lahko ustvarjamo tudi koncepte precej nenavadnih in abstraktnih stvari, ki jih na preprost način ni mogoče videti, se jih dotakniti ali jih začutiti. Tak je na primer koncept ljubezni. Določene koncepte si preprosto tudi izmislimo, a imamo lahko o njih povsem jasne predstave, kot na primer koncepte angelov, nebes ipd.

To je »sistem reprezentacije« preprosto zato, ker ne gre za posamezne koncepte, pač pa za različne načine organizacije, združevanja, razvrščanja in klasifikacije konceptov ter ustvarjanje kompleksnih odnosov med njimi. Za ustvarjanje odnosov med koncepti uporabljamo različna načela, kot npr. načela podobnosti in različnosti, zaporedja, vzročnosti... (Hall, 2004: 36, 37). To mešanje in prilagajanje odnosov med koncepti, s čimer ustvarjamo zapletene predstave in misli, je mogoče zato, ker so naši koncepti urejeni v različne klasifikacijske sisteme in s tem razporejeni v kompleksne medsebojne odnose. Takšen je torej naš konceptualni sistem. Toda to vseeno ne izpodbije našega ključnega poudarka. Pomen je odvisen od odnosov med stvarmi v svetu – ljudmi, predmeti in dogodki, najsi bodo resnični ali izmišljeni – in konceptualnim sistemom, ki lahko deluje kot njihova miselna reprezentacija.

V resnici verjetno vsak človek razume in si razlaga svet na drugačen način. Toda vseeno smo sposobni komunicirati, ker so naši konceptualni zemljevidi vsaj okvirno enaki. Ker si svet osmišljamo na podobne načine, lahko zgradimo skupno kulturo pomenov in tako konstruiramo družbeni svet, v katerem skupaj bivamo. Pravimo, da »pripadamo isti kulturi«.

Vendar pa pomenov in konceptov ne moremo sporočati brez drugega sistema reprezentacije – **jezika**. Jezik je sestavljen iz znakov, ki so urejeni v različne odnose. *Znak* je splošen strokovni izraz, ki ga uporabljamo za besede, govorjene zvoke ali vizualne podobe z določenim pomenom. Vizualne znake imenujemo ikonski, pisne ali govorjene pa indeksni znaki.

Znaki torej nadomeščajo oziroma predstavljajo koncepte in konceptualne odnose med njimi, skupaj pa ustvarjajo pomenske odnose naše kulture. Toda znaki lahko izražajo pomen le, če obstajajo *kodi*, ki nam omogočajo, da koncepte prevedemo v jezik in obratno. Po Hallu ti določijo koleracijo med našim konceptualnim in jezikovnim sistemom, med konceptom in znakom. (2004: 39). Ti kodi so ključni za pomen in reprezentacijo. Ne obstajajo v naravi, pač pa so rezultat družbenih, kulturnih in jezikovnih konvencij. So ključni del naše kulture – naših skupnih »zemljevidov pomena« – ki se ga naučimo in ga podzavestno ponotranjimo, ko postanemo člani svoje kulture.

Toda če jezik ni posledica nečesa, kar je določeno zunaj, potem pomen nikoli ne more biti dokončno utrjen. Pravimo, da je pomen »relacijski« (Hall, 2004: 41). Seveda neka utrditev

pomena v jeziku mora obstajati, sicer drug drugega ne bi mogli nikoli razumeti. Toda absolutna in dokončna utrditev vseeno ne obstaja. Družbene in jezikovne konvencije se v času spreminjajo. Jezikovni kodi se lahko od jezika do jezika precej razlikujejo. Veliko kultur sploh nima izrazov za koncepte, ki so pri nas normalni in splošno sprejemljivi. Besede prav tako neprestano izginjajo iz splošne rabe, obenem pa se ustvarjajo novi izrazi.

Ob razumevanju teh osnovnih premis tudi spoznavamo, da se reprezentacije ne pojavljajo vedno v osnovnih komunikacijskih oblikah. Pogosto so jezikovna sporočila zakodirana v večje in bolj kompleksne konceptualne sisteme. Reprezentacija razvija različne aplikacije. Ena zelo pomenljivih in ključnih za našo raziskavo je tudi film.

Film seveda ni jezik, toda svoje pomene proizvaja preko sistemov (montaže, zvoka itd.), ki delujejo kot jeziki. Da bi razumeli, kako nam lahko pri analizi filma ta ideja pomaga, in da bi se zavedali njenih omejitev, se moramo vrniti k nekaterim osnovnim načelom. V prvem koraku je treba film razumeti kot komunikacijo. V drugem koraku pa filmsko komunikacijo umestiti v širši sistem proizvodnje pomena — v kulturo samo (Turner, 1993: 44).

3.1.1. TEORIJE REPREZENTACIJE

V splošnem obstajajo trije pristopi k razlagi, kako delujejo reprezentacije sveta in realnosti prek jezika: reflektivni, intencionalni in konstruktivistični (Hall, 2004: 35).

1. **Reflektivni pristop** po Hallu (2004) predpostavlja, da je pomen vsebovan v samem predmetu, osebi, ideji ali dogodku iz resničnega sveta, medtem ko naj bi jezik deloval zgolj kot ogledalo, ki odseva oziroma reflektira pravi pomen, kakršen že obstaja v svetu.

V 4. stoletju pred našim štetjem so Grki s pojmom *mimesis* pojasnjevali, kako jezik ter celo risanje in slikanje odslkavajo in oponašajo Naravo. Teorijo, po kateri jezik deluje tako, da preprosto odslkava ali posnema resnico, ki že obstaja in je določena v zunanjem svetu, zato včasih imenujemo »mimetična«.

2. Drugi pristop k reprezentaciji zagovarja nasprotno stališče. Trdi, da je govorec oz. avtor tisti, ki s pomočjo jezika svetu nalaga svoj enkratni pomen. Besede pomenijo to, kar njihov avtor hoče, da pomenijo. Hall (2004) ta način imenuje **intencionalni pristop**.

Pri obeh pristopih se pojavi problem pri kodih. Predmeti sami ne morejo odslkavati pomenov, saj so, kot smo že omenili, jezikovna pravila, kodi in konvencije v različnih kulturah različni. Iz istega razloga si tudi avtor ne more sam izmišljati pomenov, če želi, da bi ga drugi razumeli.

3. Tretji pristop prepoznava javnost in družbenost jezika. Priznava, da niti stvari same na sebi niti posamezni uporabniki jezika ne morejo sami utrditi pomena v jeziku. Stvari ne *pomenijo*, pač pa mi sami konstruiramo pomen z uporabo reprezentacijskih sistemov (konceptov in znakov). Zato ta pristop imenujemo **konstruktivistični pristop**. Ta pravi, da ne smemo zamenjevati materialnega sveta, v katerem obstajajo stvari in ljudje, s simbolnimi praksami in procesi, skozi katere delujejo reprezentacija, pomen in jezik.

Konstruktivisti ne zanikajo obstoja materialnega sveta, trdijo pa, da pomena ne izraža svet, pač pa jezikovni ali katerikoli drug sistem, ki ga uporabljamo za reprezentacijo svojih konceptov. Družbeni akterji so tisti, ki za konstruiranje pomena, za osmišljanje sveta in za smiselno komuniciranje o tem svetu z drugimi uporabljajo konceptualne sisteme svoje kulture ter jezikovne in druge reprezentacijske sisteme (Hall, 2004: 95, 96).

Seveda imajo znaki tudi materialno razsežnost, saj reprezentacijski sistem sestavljajo dejanski glasovni zvoki, vizualne podobe itn. Vendar pa pomen ni odvisen od materialnosti znaka, pač pa od njegove simbolne funkcije. Ker posamezen zvok ali beseda nadomešča, simbolizira ali predstavlja koncept, lahko v jeziku deluje kot znak in izraža pomen, ali kot pravijo konstruktivisti, označuje.

De Saussure

Pomembno vlogo pri razvoju konstruktivističnega pristopa je imel švicarski lingvist Ferdinand de Saussure. Njegova pomembna poteza je bila, da je znak razdelil v dva nadaljnja elementa. Trdil je, da obstaja *forma* (dejanska beseda, podoba, fotografija ipd.) in *ideja* oziroma *koncept* v naših mislih, s katero je ta forma povezana. Prvi element je imenoval **označevalec**, drugega, ustreznega koncepta, ki ga označevalec sproži v naših mislih, pa **označenec**. Kot pravi Hall (2004) morata oba proizvesti pomen, vendar pa le odnos med njima, ki ga utrdijo naši jezikovni in kulturni kodi, podpira reprezentacijo. Tako je torej znak zveza označenega koncepta (označenec) in forme, ki označuje (označevalec).

Saussure je tudi jezik razdelil na dva dela. Prvega sestavljajo splošna pravila in kodi določenega jezikovnega sistema, ki morajo biti skupni vsem njegovim uporabnikom, če naj bodo uporabni kot komunikacijsko sredstvo. Pravila so načela, ki se jih naučimo skupaj z jezikom, in ki nam omogočajo, da jezik uporabljamo za izražanje vsega, kar želimo. Saussure je to osnovno strukturo jezika, ki jo urejajo pravila, imenoval **langue**. Drugi del pa sestavljajo partikularna govorna, pisna ali risana dejanja, ki jih ob uporabi strukture in pravil, ki vladajo langue, ustvarja dejanski govorec ali pisec. Saussure ga je imenoval **parole** (Hall, 2004: 53). »La langue je jezikovni sistem, jezik kot sistem form, medtem ko je parole dejanski govor ali pisanje, govorna

dejanja, ki jih omogoča jezik« (Culler v Hall, 2004: 53). S temi delitvami je Saussure dokazoval, da je jezik v celoti družbeni pojav.

Vse to pa velja tako za verbalni jezik kot za filmske »jezike«. Način delovanja jezika je osrednji model za razumevanje načina, na katerega kultura – ne glede na medij komunikacije – proizvaja pomene (glej Turner, 1993: 46).

3.1.2. DVA MODELA KONSTRUKTIVISTIČNEGA PRISTOPA

Omenili smo že, da obstajata dva pristopa oz. modela konstruktivističnega pristopa. V prvega sodijo zgoraj omenjene Saussurjeve teorije, ki so bile pogosto uporabljene kot temelj splošnega pristopa k jeziku in pomenu. Ta pristop imenujemo **semiotika** (Hall, 2004: 56). Osnovni argument semiotičnega pristopa je, da ker vsi kulturni predmeti izražajo pomen in ker so vse kulturne prakse odvisne od pomena, morajo uporabljati znake; toda če to počnejo, morajo delovati tako, kot deluje jezik. S tem so odprte za analizo, ki uporablja Saussurjeve lingvistične koncepte (npr. razlike med označevalcem, označencem ter med langue in parole, njegove ideje o osnovnih kodih in strukturah).

Roland Barthes pa je semiotični pristop prenesel na »branje« popularne kulture in popularnokulturne dejavnosti ali predmete obravnaval kot znake, kot jezik, s pomočjo katerega sporočamo pomen. Pri semiotičnem pristopu torej niso le besede in podobe lahko označevalci pri proizvodnji pomena, pač pa tudi predmeti sami. Na kakšen način? Barthes uvaja pojma **denotacija** in **konotacija**. Denotacija je preprosta, temeljna, opisna raven, kjer obstaja širok konsenz in kjer se večina ljudi strinja o pomenu (na primer kaj je to astronomija). Konotacija pa je druga raven, kjer označevalci, ki nam jih je na preprosti ravni uspelo odkodirati s pomočjo svojih konvencionalnih konceptualnih klasifikacij in prebrati njihov pomen, vstopijo v drugo, širšo vrsto koda – na primer področje znanosti. Slednji jih povezuje s širšimi temami, koncepti in pomeni oz. nečim, čemur bi lahko rekli *semantična polja* kulture: s predstavami o »inteligenci«, »natančnosti«, »inovativnosti« itd. Ta drugi, širši pomen ni več opisna raven očitne interpretacije. Tu začnemo zaključene znake interpretirati v smislu širših področij družbene ideologije: splošnih prepričanj, konceptualnih okvirov in vrednostnih sistemov družbe. Prav v konotaciji najdemo družbene razsežnosti jezika. Barthes pravi, da so ti označevalci v zelo tesni zvezi s kulturo, vrednostjo, zgodovino... Z njihovo pomočjo svet kulture prežema sistem reprezentacije (Barthes v Hall, 2004: 56-59).

Prav ta druga raven pomena nas bo najbolj zanimala, saj ravno tukaj poteka označevanje v filmu: na ravni urejanja reprezentacij, ki proizvajajo določen pomen za določeno občinstvo. Semiologija nam ponuja dostop do te dejavnosti, ker nam (vsaj teoretično) dopušča ločitev idej

od reprezentacij, s čimer nam omogoča, da razumemo, kako je konstruiran naš pogled na svet, ali kako je konstruiran film. Semiologi namreč analizirajo film kot »tekst«, tj. kot niz oblik, odnosov in pomenov.

Filmske naracije so razvile lastne označevalne sisteme. Kot pravi Turner ima film svoje »kode« — nekakšne bližnjice, s katerimi vzpostavlja družbene in narativne pomene — ter svoje konvencije — nize pravil, v katera občinstva ob spremljanju filma privolijo. Iz tega niza narativnih in reprezentacijskih konvencij so sestavljeni žanri. Da bi jih občinstvo lahko razumelo, mora imeti kulturno vedenje o tem, kaj pomeni oz. predstavlja določen žanr. Vloga občinstva pri določanju pomena filma namreč nikoli ne more biti precenjena (Turner, 1993: 48, 49).

Prvi model se torej osredotoča na način, kako jezik in označevanje (uporaba znakov v jeziku) proizvajata pomene, druga različica, **diskurzivni model**, ki temelji na delu Michela Foucaulta, pa se osredotoča na način, kako *diskurz* in *diskurzivne prakse* proizvajajo vednost.

Pomen kulture je pogosto odvisen od večjih enot analize — naracije, izjav, skupin podob, diskurzov, ki delujejo v vrsti različnih tekstov in področij znanja o subjektu, ki so si pridobili veliko avtoriteto. Semiotika je proces reprezentacije nekoliko omejila na jezik in ga obravnavala kot zaprt ter precej statičen sistem. Poznejši razvoj pa se je začel ukvarjati z reprezentacijo bolj kot z virom ustvarjanja družbenega znanja — kot bolj odprtim sistemom, ki je intimneje povezan z družbenimi praksami in vprašanji moči. V semiotičnem pristopu je bil subjekt odstranjen iz središča jezika. Poznejši avtorji pa so se povrnili k vprašanju subjekta, a ga niso vrnili v središče kot avtorja ali izvor pomena.

Foucault je prispeval nov in pomemben splošen pristop k obravnavi o problemu reprezentacije. Zanimala ga je proizvodnja vednosti (namesto zgolj pomena) prek nečesa, kar je imenoval **diskurz** (namesto zgolj jezik). Njegov projekt, kot se je izrazil sam, je bil analizirati, kako »človeška bitja v naši kulturi razumejo sama sebe« in kako se v različnih obdobjih proizvaja naša vednost o »družbenih in utelešenih posameznih in skupnih pomenih« (Foucault v Hall, 2004: 62).

Foucault torej ni preučeval jezika, pač pa diskurz kot sistem reprezentacije. Zanimala so ga pravila in prakse, ki proizvajajo smiselne izjave, in reguliran diskurz v različnih zgodovinskih obdobjih. Z »diskurzom« je Foucault mislil »skupino izjav, ki zagotavljajo jezik, s katerim govorimo — način reprezentacije vednosti o nečem — o določeni temi v določenem zgodovinskem trenutku... Pri diskurzu gre za proizvodnjo vednosti prek jezika. Toda... ker vse družbene prakse povzročijo pomen, pomeni pa oblikujejo naše ravnanje — naše obnašanje — in nanj vplivajo, imajo vse prakse diskurziven značaj« (Foucault v Hall, 2004: 64). Z drugimi besedami, diskurz konstruira temo. Definira in proizvede objekte našega vedenja. Obvladuje način, na katerega

lahko o temi smiselno govorimo in razmišljamo. Prav tako vpliva na to, kako lahko ideje uresničujemo v praksi in jih uporabljamo za uravnavanje vedenja drugih. Lahko pa tudi izloči in omeji določene načine obnašanja in govorjenja v zvezi z določeno temo ter načine konstruiranja vednosti o njej.

Diskurza nikoli ne sestavlja le ena izjava, en tekst, eno dejanje ali en vir. Isti diskurz, značilen za način razmišljanja ali stanje vednosti v določenem trenutku (kar Foucault imenuje **epistema**), se pojavlja v dolgi vrsti tekstov in kot oblika vedenja na številnih različnih institucionalnih prizoriščih v družbi. Kadar se ti diskurzivni dogodki »nanašajo na isti objekt in imajo skupni slog in... podpirajo strategijo... skupno institucionalno, administrativno ali politično smer in vzorec« (Foucault v Hall, 2004: 67) po Foucaultu pripadajo isti **diskurzivni formaciji**.

Z mislijo da »diskurz ustvari objekte vednosti« (Foucault v Hall, 2004: 75), Foucault ne zanika, da imajo stvari lahko svoj realni, materialni obstoj v svetu. Kar trdi, je, da »nič nima smisla zunaj diskurza« (Foucault v Hall, 2004: 75). Pri diskurzu torej ne gre za to, ali stvari obstajajo ali ne, pač pa za to, od kod pride pomen teh stvari. Vendar pa Foucault opozori tudi na historizacijo diskurza. Pravi, da so stvari nekaj pomenile in bile »resnične« le v določenem *zgodovinskem kontekstu*. Foucault meni, da diskurz v vsakem obdobju proizvede vednosti, objekte, subjekte in prakse vednosti, ki se od obdobja do obdobja radikalno razlikujejo, ne da bi med njimi nujno obstajala tudi neka kontinuiteta. Po Foucaultovem mnenju so vednosti o vseh subjektih zgodovinsko in kulturno specifične in ne čezgodovinsko kontinuirane.

Toda kje sploh je »subjekt« v tem diskurzivnem pristopu?

Foucault subjekta ne razume v klasičnem smislu, pač pa pravi, da je le ta proizveden preko diskurza, in sicer v dveh smislih in na dveh mestih. Najprej sam diskurz proizvede subjekte – like, ki utelešajo določene oblike vednosti. Ti liki so, kot smo že omenili, specifični v specifičnih diskurzivnih režimih in zgodovinskih obdobjih. Toda diskurz proizvede tudi mesto subjekta (torej bralca ali gledalca, ki je prav tako podvržen diskurzu), s katerega sta njegova vednost in pomen najbolj smiselna. Vsi diskurzi torej konstruirajo samo tiste **subjektne položaje**, v katerih so smiselni in učinkoviti. Posamezniki se lahko razlikujejo po pripadnosti družbenemu razredu, po spolnih, rasnih in etničnih značilnostih, vendar pa pomena ne morejo sprejeti, dokler se ne poistovetijo s položaji, ki jih diskurz konstruira, se podvržejo njegovim pravilom in tako postanejo subjekti njegove vednosti (Hall, 2004: 62-68, 75-76).

Pripadati neki kulturi torej pomeni, pripadati približno enakemu konceptualnemu in jezikovnemu svetu, vedeti, kako se koncepti in ideje prevajajo v druge jezike in kako lahko jezike interpretiramo, da se nanašajo na svet oz. so referenca nanj. Imeti vse to skupno, pomeni videti svet s pomočjo istega konceptualnega zemljevida in ga osmisliti z istimi jezikovnimi sredstvi. Zgodnji antropologi, kot na primer Sapir in Whorf, so ta vpogled popeljali do svoje logične

skrajnosti s trditvijo, da smo pravzaprav vsi zaklenjeni v svoje kulturne perspektive oz. prepričanja in da je jezik najboljši ključ do tega konceptualnega sveta, kar jih imamo no voljo. Ta ugotovitev je temelj tega, čemur danes pravimo kulturni in jezikovni relativizem.

3.2. RELATIVIZEM

Relativizem na ravni pomena zavzema stališče, da različni pomenski okviri izražajo različne »resničnosti«. Slehera izmed njih pa sestavlja poseben svet izkušenj, ki je logično enakovreden vsakemu drugemu, zaradi česar teh »resničnosti« ni mogoče racionalno ovrednotiti v odnosu ene do druge, ampak jih moramo sprejeti kot »dane«.

Posredovanje pomenskih okvirov je hermenevtični problem, in sicer ne glede na to, ali zadeva zvezo med paradigmi v znanosti, razumevanje daljnih zgodovinskih obdobj ali tuje kulture. Hermenevtična analiza zahteva spoštovanje avtentičnosti posredovanih pomenskih okvirov: to je nujna pot za razumevanje drugih oblik življenja; za produciranje njihovih opisov, ki so potencialno na voljo tistim, ki v njih niso neposredno sodelovali. Toda avtentičnost na ravni pomena moramo razlikovati od veljavnosti trditev v svetu, ki so izražene kot prepričanja znotraj posameznega pomenskega okvira. To je razlika med vzajemnim znanjem in zdravo pametjo.

Ne gre za to, da hermenevtika ne potrebuje pojmov identičnosti in protislovnosti, temveč za to, da moramo načine, s katerimi so ti pojmi izraženi v različnih pomenskih okvirih, razumeti kontekstualno, kot prvine prakse posameznih oblik življenja (Giddens, 1989: 165-170).

Če naj pomene razumemo kontekstualno — da so proizvedeni v različnih časovnih obdobjih in v različnih kulturah — potem se jih nikoli ne da dokončno utrditi. En sam, nespremenljiv, univerzalen, »pravi pomen« ne obstaja. S tem pa se reprezentacija, kot pravi Hall, odpre neprestani »igri« ali drsenju pomena in neprestani proizvodnji novih pomenov ter novih interpretacij (Hall, 2004: 53). Z drugimi besedami, interpretacija nikoli ne proizvede končnega trenutka absolutne resnice. Pomen je treba »brati« dejavno in ga dejavno »interpretirati«. Posledično je jezik nujno in neizogibno nenatančen. Pomen, ki ga sprejemamo kot gledalci, ni nikoli natančno tisti, ki ga je določil avtor ter drugi v občinstvu. Jezika ne moremo nikoli povsem očistiti in presejati vse druge, skrite pomene, ki bi lahko prikrojili ali izkrivili to, kar hočemo povedati sami. Pri vsaki interpretaciji obstaja nenehno uhajanje pomena, meja — ki včasih presega, kar hočemo povedati — ko drugi pomeni zasenčijo izjavo ali tekst, ko oživijo druge asociacije, ki temu, kar izrekamo, dajo drugačen poudarek. Hall (2004) zato izpostavlja interpretacijo kot ključni vidik procesa, s katerim pomen podajamo, ali ga sprejemamo. Pri proizvodnji pomena, ni *bralec* (sprejemnik) nič manj pomemben kot *pisec* (oddajnik). Lutz in Collins (2004: 234) na tem mestu vpeljujeta pojem **mnoštvo pogledov**. Različni pogledi, ki jih

lahko prepoznamo v določeni reprezentaciji, kažejo na številne sile, ki proizvajajo pomene, in ena izmed najpomembnejših je ravno sprejemnikovo kulturno pogojeno interpretativno delo. Imenujemo ga pogled gledalcev. Za našo obravnavo sta ključna še dva, in sicer pogled medija oz. uredništva ter na nasprotnem polu od prvega, pogled avtorja.

3.3. MNOŠTVO POGLEDOV

Množica razmerij sprejemanja, ki so značilna za vse reprezentacije, je temelj različnih vrst pomena. Mnogoterost pogledov je vzrok dvoumnosti, vsak pogled potencialno namiguje na drugačno videnje »prizora«. Ob tem pa zaradi funkcionalne nepismenosti ob sprejemanju večina ljudi nima ustreznih pripomočkov za razumevanje ali uporabo raznolikih sporočil, ki jih ti pogledi lahko proizvedejo. Mnogovrsten pogled je vir številnih kontradikcij in osvetljuje vrzeli (ko so nekateri pogledi dobesedno zmoteni) ter raznolike perspektive vsake osebe, ki je vpletena v komunikacijsko razmerje. Je izvor velikega dela dinamizma reprezentacije kot kulturnega objekta in prostor, kjer lahko analitik verjetno najbolj produktivno začenja odkrivati povezanost določene predstavitve s širšim družbenim svetom, ki mu pripada. Prek opazovanja dinamične narave teh križajočih se pogledov postane reprezentacija oz. njena interpretacija manj občutljiva za obsodbe, da zapolnjuje in namešča svet, da zamrzuje življenje zunaj prostora in da nasilno posega v čas (Lutz in Collins, 2004: 234).

3.3.1. AVTORJEV POGLED

Razlikovati moramo pogled avtorja pri filmih, v katerih je ustvarjalec zgolj »zapisovalec« dogajanja, in tistimi, kjer je avtor prisoten kot zahodni popotnik v lokalnem okolju. Med te zahodne popotnike štejemo pustolovce, raziskovalce, antropologe, geografe, arheologe in nenazadnje tudi turiste...

Pogled, ki ga predstavi oko ustvarjalca, pušča jasen pečat na strukturi in vsebini določene reprezentacije. Predmet, kompozicija, izhodiščna točka (gledišče ali zorni kot), ostrina, barvna uravnoteženost in drugi elementi stila so rezultat avtorjeve izbire gledanja ali vključevanja oz. izključevanja opazovanih oz. snemanih subjektov.

Subjekti so (pogosto) obravnavani prek razrednih, rasnih in včasih spolnih razlik. Bodisi zaradi strahu pred temi razlikami ali zaradi bolj prvinske negotovosti pogleda samega lahko ustvarjalec tako kot tudi družboslovni znanstvenik pogosto izbira, ali bo medse in svoje subjekte vrnil tehniko (Lutz in Collins, 2004: 218). Avtorjev pogled je torej viden predvsem skozi množico označevalnih sistemov.

3.3.2. POGLED MEDIJA OZ. UREDNIŠTVA

Gre za celoten institucionalni proces, v katerem je izbran in uporabljen le del avtorjevega pogleda. Vključuje (1) urednikovo odločitev o naročanju različnih del z določenih lokacij ali o določenih zadevah, (2) urednikov izbor teh del in (3) urednikovo odločitev o umestitvi v televizijski program, tako časovno kot prostorsko, ter celo o (tehničnih) spremembah (zvok, barva, popravki). Gledalec seveda ne sme ugotoviti, ali je zadnji dve odločitvi sprejel urednik ali ustvarjalec. Pogled medija pa je bolj viden in dostopen v (4) podpisovalčevi verbalni komunikaciji (kontekst, podnapisi, prevodi), ki privilegira določena poglavja. Ta pogled zna biti mnogovrsten in včasih kontraverzen, če upoštevamo raznolika stičišča in politike zaposlenih (Lutz in Collins, 2004: 218).

3.3.3. POGLED GLEDALCA (SPREJEMNIKOV POGLED)

Vsaka reprezentacija ni le zaznana, sprejeta, ampak je tudi »brana«, kar je bolj ali manj zavestno povezano z občinstvom, ki jo konzumira glede na tradicionalni izbor znakov. Neodvisno od tega, kar želi avtor ali podpisovalec sporočiti, si lahko sprejemnik predstavlja nekaj drugega. To je dejstvo, ki ta pogled ločuje od pogleda medija. Določeni elementi kompozicije ali vsebine bolj verjetno povzročajo sprejemnikov upor proti pogledu avtorja in njegovim ideološkim sporočilom ali potencialom. Med te elemente spada vse, kar kaže na to, da je bil na delu avtor (ne zgolj sprejemnikovo oko) – neskladja, nenaravne barve, nesrediščni koti in očitna grafika.

Sprejemniki torej ne vidijo le tistega, kar dobijo, ampak tudi tisto, kar so si o svetu predstavljali, preden so reprezentacijo sprejeli. Tisto, kar izzove predstave o podobah, in tisto, kar si zapomnijo o zgodbi, ki si jo z vizualizacijo pripovedujejo ali jim jo reprezentacija omogoča povedati. Pogled gledalcev ima, kot pravita Lutz in Collins (2004: 219), torej zgodovino in prihodnost, strukturira ga mentalno delo sklepanja in domišljije, ki ju izzove reprezentaciji lastna nejasnost in njen tunelski vid. Poleg tega pa reprezentacija dopušča fantaziranje.

Dosti več je kulturnih elementov oz. modelov, ki sprejemnikov pogled strukturirajo, kot pa tistih, ki ga vabijo k premisleku o rasnih in kulturnih razlikah. Kulturni modeli, ki smo se jih naučili, nam pomagajo interpretirati reprezentacije. Seveda pa ne obstaja le en pogled sprejemnika; vsak posameznik gleda objekt v kontekstu svojega osebnega, kulturnega in političnega ozadja ali niza lastnih interesov. O »gledalcu« lahko govorimo samo toliko časa, dokler »tekst« obravnavamo kot entiteto z enim samim ustaljenim pomenom, ki ga pač preprosto sprejmemo (Radway v Hall, 2004), in samo toliko časa, dokler negiramo človekovo delovanje, kulturno pogojeno naravo in raznolikost izkušenj sprejemnikov.

Pogled sprejemnikov strukturira tudi tehnološka narava medija oz. označevalnega sistema, v čemer pa je osnovni paradoks. Po eni strani medij dovoljuje udeležbo v nezahodnih prizorih prek nadomestnega sprejemanja. Po drugi strani pa lahko sprejemnika tudi odtujijo, s tem ko kreirajo oz. zahtevajo pasivnega gledalca in izpuščajo veliko tistega, kar bi dejanski gledalec prizora lahko videl, vohal in slišal. Izkušstvo je tako atomizirano in osiromašeno (Sontag v Hall, 2004). Gledano z druge perspektive, pa naj bi medijska reprezentacija neizogibno oddaljevala sprejemnika s spreminjanjem upodobljene osebe v objekt in s spodbujanjem domišljije.

Navsezadnje pa je ta pogled konstruiran tudi s kontekstom. V ne povsem dobesednem pomenu kontekst sprejemanja vključuje kulturne predstave o tem, v katerem mediju, žanru in označevalnih sistemih je reprezentacija podana (Lutz in Collins, 2004: 220).

3.4. OZNAČEVALNI SISTEMI

Film ni diskreten označevalni sistem, kakršno je pisanje. V film so vključene posamezne tehnologije in diskurzi — kamere, osvetlitve, montaže, scenografije in zvoka —, ki skupaj prispevajo k njegovemu pomenu. Sistemi za proizvodjanje pomena v filmu nikoli ne delujejo ločeno drug od drugega.

Kot že rečeno, obstaja analogija med filmom in jezikom. Turner v svojem delu *Film as Social Practise* (1993) razlaga, da imajo pisni in govornjeni jeziki slovnico, tj. formalno naučene in prepoznane sisteme, ki določajo izbor in kombinacijo besed pri izražanju ter nadzorujejo proizvodjanje pomenov. V filmu pa takega sistema ni. Film ne pozna ničesar ekvivalentnega skladnji — film nima urejevalnega sistema, ki bi določal, kako naj bodo posnetki združeni v sekvenco. Prav tako ni vzporednice med funkcijo posnetka v filmu in besede ali stavka v pisni ali verbalni komunikaciji. En sam posnetek lahko traja več minut. V njem je lahko izgovorjen dialog ter orisano fizično ter zgodovinsko okolje. To bi lahko bilo ekvivalentno celotnemu poglavju v romanu.

Če obstaja filmska slovnica, je minimalna, deluje pa na naslednji način. Prvič, vsak posnetek je soroden sosednjim. Ko gledamo film, pogosto počakamo z interpretacijo posnetka, dokler ne vidimo naslednjega. Drugič, za razliko od slovnice pisnega jezika, ki je v veliki meri natančno kulturno določena, odnose med posnetki v filmu konstruirajo fleksibilnejši nizi konvencij. Tukaj je veliko odvisno ne le od kompetence občinstva (njegovih izkušenj in sposobnosti branja filma), temveč tudi od režiserjeve sposobnosti konstruiranja nekonvencionalnih odnosov. Gre tako za konstruiranje

odnosov med posnetki (montaža), kot konstruiranje odnosov znotraj posnetkov (mizanscena) (Turner, 1993: 50-53).

Pri tem vemo, da se procesa ne izključujeta, in da obe obliki odnosov, kot smo že omenili pri množstvu pogledov, konstruirajo filmski ustvarjalci, interpretirajo pa jih občinstva.

Na kratko opišimo nekaj osnovnih filmskih označevalnih praks oz. sistemov:

1. Kamera: Najkompleksnejše opravilo pri proizvodnji filma je bržkone uporaba same kamere. Vrsta uporabljenega filmskega traku, kot oz. postavitve kamere, globina njenega polja ostrine, format posnetka, premikanje in kadriranje – vsi ti postopki imajo v vsakem filmu določeno funkcijo.

2. Osvetlitev: Lahko bi rekli, da sta poglobljena namena filmske osvetlitve dva: prvi je proizvodnja ekspresivnosti – ustvariti vzdušje, dati filmu »videz«, ali prispevati k elementom naracije, kot sta lik ali motivacija. Drugi namen osvetlitve je proizvodnja realizma. To je daleč najbolj vsakdanji in najmanj očiten namen filmske osvetlitve. Če je uspešen, so liki osvetljeni tako naravno in nevsiljivo, da občinstvo osvetlitve ne opazi kot posebne tehnologije.

3. Zvok: Vlogi zvoka v filmu je posvečeno presenetljivo malo pozornosti. Mogoče se zdi, da je slika pomembnejša od dialoga in da dialog uporabljajo le za »fiksiranje« pomena slike, ne pa tudi za motiviranje slike same. Zvok ima lahko narativno funkcijo; zvok je temelj muzikala, zvok lahko ključnim točkam v filmu priskrbi močno čustveno spremljavo. Najpomembnejše, čeprav obenem najbolj očitno, pa je dejstvo, da povečuje vtis resničnosti z reproduciranjem zvokov, ki jih običajno povezujemo z dejanji in dogodki, ki jih film vizualno upodobi. To je »diegetska« uporaba zvoka. Zvok ima tudi druge funkcije. Lahko ga uporabimo kot sredstvo za prehode. Prekrivajoči se zvoki lahko združijo nepovezane, epizodne naracije. Vse pomembnejšo vlogo v današnjem zvočnem zapisu pa ima tudi glasba. Uporabljajo jo lahko kot pomemben element konstruiranja sveta posameznega filma, kot vir vzpostavljanja vzdušja, ali kot referenco, ki opozarja na posamezne skupine kulture.

4. Mizanscena: Besedo mizanscena uporabljajo bodisi kot teoretični izraz, ki opisuje filmsko slovnico oz. snemalni in produkcijski stil, bodisi kot enoten pojem za »vse, kar je v kadru«. Sem sodi oblikovanje filmske scenografije in kostumov, razporeditve in premikanje likov, prostorskih odnosov (na primer kdo deluje dominantno itd.) ter postavitve predmetov, pomembnih za naracijo. Mizanscenske podrobnosti dodajo verodostojnost filmski konstrukciji družbenega sveta. S pomočjo posebne ureditve elementov v kadru se lahko razvija tudi naracija. Ob vsem tem je del mizanscene tudi zvezdnikov obraz.

5. Montaža: Montaža ima v filmu osrednji pomen. Pokriva področje konstruiranja odnosov med posnetki. Najpogosteje se pojavi kot sredstvo, ki reprezentira vzdušje, ali kot sredstvo, ki ustvari

narativno »elipso« — ko določeni deli naracije potrebujejo hiter povzetek, ne pa popolne dramatizacije. Obstaja množica montažnih tehnik: zatemnitev, preliv, prekrivni prehod, rez itd. Ko je postal realizem prevladujoča oblika v proizvodnji igranih filmov, so se pojavile stroge zahteve, da mora tudi montaža vzpostavljati iluzijo, da se filmska naracija odvija naravno – brez posegov filmskega ustvarjalca. Zato je montaža danes bolj ali manj nevidna; brezšivno povezuje posnetke, s čimer ustvari vtis kontinuitete časa in prostora. Prav tako pa je pomembna hitrost, tempo ali ritem montaže (Turner, 1993: 55-65).

Naj ponovimo, da je film skupek različnih označevalskih sistemov; njegovi pomeni so produkt kombiniranja teh sistemov. Kombiniramo jih lahko tako, da se sistemi bodisi medsebojno dopolnjujejo, bodisi si nasprotujejo. Nobeden od sistemov, ki smo jih pravkar opisali, ni odgovoren za celoten učinek filma; vsak posamezen sistem ima, kot smo videli, svojevrsten niz konvencij in stvari reprezentira na sebi lasten način.

4. ANALIZA IN INTERPRETACIJA REPREZENTACIJE MAJEVSKE CIVILIZACIJE V DOKUMENTARNEM FILMU

4.1. DOKUMENTARNI FILM

Najpomembnejši del proučevanja reprezentacij je vprašanje, kako le-te postanejo same po sebi umevne in naravne (glej Zei, 2004: 34).

Doba dokumentiranja sovpada z dobo mehanične reprodukcije, kot jo je imenoval Walter Benjamin: zvok in slika, posneta na trak in film, podobna narativnemu svetu, ki ga vidijo in slišijo človeška čutila. Ta doba je že davno za nami, na zahodu in tudi drugje, pa ne zato, ker bi potreba po dokumentiranju izginila z osvoboditeljskim političnim sistemom, pač pa zato, ker je dala mehanična doba prostor dobi elektronske simulacije in virtualni realnosti. Digitalizirane podobe in zvoki lahko praktično po-naredijo zgodovino (Rabinowitz, 1994: IX).

Dokumentarni film je hkrati instrument raziskovanja in medijska predstavitev znanstvenih ugotovitev. Sodi v sklop vizualne kulture. Pojem vizualna kultura je vizualna antropologija razvila iz prvotnega zanimanja za vidne in vizualne manifestacije kulture, medtem ko vizualne študije pod tem pojmom razumejo človekove izdelke vizualne narave. Skupna točka obeh znanstvenih poddisciplin pa je težnja, da bi s preučevanjem vizualne kulture, kot jo razume vsaka od njiju, spoznali širše zakonitosti kulture in družbe (Križnar, 2005: 332, 333). »Vizualna kultura je vse kar slike, gledanje in spreminjajoča intelektualna, čustvena ter percepcijska občutljivost gradijo, ohranjajo ali spreminjajo v svetu, v katerem živimo« (Morgan v Križnar, 2005: 334).

»Dokumentarni film je vedno ideološko obarvan, saj kroži med javnim in zasebnim, osebnimi in političnimi sferami, s tem pa simultano postaja estetičen in arhivski objekt – pol-fikcija, pol-resnica, ali če hočete baza in superstruktura hkrati, ekonomska praksa in ekonomska oblika« (Rabinowitz, 1994: 6). Podobe in zvoki so preoblikovani na mnogo načinov, a vedno ohranjajo ostrost oblike in detajlov. S tem ohranjajo aktualnost in nas zadovoljujejo z zamenjavanjem za realnost. Čeprav pogosto prevzemajo značaj nevtralne pozicije in se kodificirajo kot nefikcijski, so prepričevalni, saj reprezentirajo predvsem vrednote, ne le dejstva. Njihova resničnost temelji

na razlikovanju od fikcije¹⁶. Gre v bistvu za fikcijo znotraj naših (evropskih) konvencij, kako pripovedovati zgodbe in katere zgodbe povedati. Družbena realnost drugih je z usmerjanjem teh zgodb zrenderirana v ideal prosojnosti, skozi katerega mi mislimo, da jih razumemo. Imamo kompleksen set prepoznavanj, skozi katere identificiramo druge in realnost v teh filmskih zgodbah (glej Devereaux, 1995: 330, 331).

Ko se ukvarjamo s podobami, je še posebej očitno, da nimamo opravka le s predmetom ali konceptom, ki ga podobe reprezentirajo, temveč tudi z *načinom, kako ga reprezentirajo*. Podobe nas dosežejo kot že »zakodirana« sporočila; podobe so že v naprej reprezentirane kot smiselne (Turner, 1993: 55, prim. Rabinowitz, 1994: 12).

4.2. DOKUMENTARNI NAČINI REPREZENTACIJE

Kot smo že omenili poprej, lahko situacije in dogodke, dejanja in (sporna) vprašanja predstavimo na različne načine. V dokumentarnem filmu prevladujejo štiri takšni, ki strukturirajo večino filmov. Nichols (1998) jih kategorizira: *razlagalni*, *opazovalni (observacijski)*, *interaktivni* in *refleksivni*. Te kategorije so deloma iznašli analitiki ali kritiki, deloma pa so proizvod samega dokumentarnega filmskega ustvarjanja. Ti štiri načini pripadajo dialektiki, v kateri zaradi omejitev predhodnih oblik nastajajo nove oblike in v kateri se kredibilnost vtisa dokumentarne realnosti skozi zgodovino spreminja. Novi načini prinašajo svežo, novo perspektivo realnosti. Postopoma postaja konvencionalna narava nekega načina reprezentacije vedno bolj očitna in ko začnemo v filmu prepoznavati norme in konvencije, nas ne mika več pogledati skozi njegovo okno v realnost. Tedaj je napočil čas za novi način. Zelo površna zgodovina dokumentarnofilmskih reprezentacij poteka takole: razlagalni dokumentarec (Grierson in Flaherty, med drugimi) je, kot pravi Nichols (1998), nastal zaradi nezadovoljstva z zabavljaškimi lastnostmi igranega filma. Temeljlil je na "vsevednem" (Voice-of-God) komentarju in poskušal je tudi s poetičnimi perspektivami posredovati informacije o zgodovinskem svetu ter ta svet na novo odkriti, čeprav je bilo to videti romantično ali didaktično. Observacijski dokumentarec (Leacock-Pennebaker, Fredrick Wiseman) po Nicholisu izvira iz razpoložljivosti bolj mobilne, sinhrono snemalne opreme in nezadovoljstva z moralizirajočo karakteristiko razlagalnega dokumentarca. Observacijska reprezentacija je filmskemu ustvarjalcu omogočila, da na nevsiljiv način snema početje ljudi, ko se ne obračajo eksplicitno na kamero. Toda observacijski način je filmskega ustvarjalca omejil na sedanost in zahteval njegovo distanciranje od samih dogodkov. Interaktivni dokumentarec (Rouch, De Antonio in Connie Field) je povezan z isto tehnologijo

¹⁶ Labarth fikcijo označuje za sredstvo iskanja občutka realnosti, kar film potiska na obrobje, človeka pa v obdobje plastične virtualne umetnosti, ki se nas poskuša dotakniti z drugimi sredstvi kot realnost (Labarth, 1998: 8).

mobilne snemalne opreme, vendar gre v njem za večjo navzočnost samega filmskega ustvarjalca. Ustvarjalci interaktivnih dokumentarnih filmov so se hoteli bolj neposredno zaplesti z ljudmi, ki so jih snemali, ne da bi pri tem uporabljali prijeme klasičnega razlagalnega načina. Tako so nastali različni stili intervjuja in intervencionistične taktike, ki so filmskemu ustvarjalcu omogočale bolj aktivno sodelovanje v aktualnih dogodkih. Filmski ustvarjalec je lahko s pomočjo prič in strokovnjakov poročal tudi o preteklih dogodkih ter pri tem uporabljal arhivske posnetke, s katerimi se je izognil rekonstrukcijam dogodkov in "vsevednemu" komentarju.

Refleksivni dokumentarni film (Dziga Vertov, Jill Godmilow in Raul Ruiz) je nastal iz želje, da bi razkrili same konvencije reprezentacije in postavili pod vprašaj vtis realnosti, ki je za ostale tri načine neproblematičen. Je najbolj samozaveden način: uporablja enake postopke kot drugi dokumentarni filmi, vendar tako, da jih izpostavi kot takšne in s tem gledalčevo pozornost usmeri tako na postopek kot na njegov učinek (Nichols, 1998: 4).

Čeprav ta kratek povzetek daje vtis linearne kronologije in implicitne evolucije v smeri večje kompleksnosti in refleksivnosti, pa so bili ti načini dejansko na voljo že zelo zgodaj v filmski zgodovini. Vsak način je imel svoje obdobje prevlade na določenih področjih ali v državah, vendar posamezni filmi načine reprezentacije velikokrat tudi kombinirajo in jih spreminjajo. Starejši pristopi ne izginejo, temveč ostanejo del kontinuiranega raziskovanja oblike glede na družbeni namen. Tisto, kar v določenem trenutku deluje in velja za realistično reprezentacijo zgodovinskega sveta, ni zgolj stvar napredka v smeri končne oblike resnice, temveč boj za moč in avtoriteto v sami zgodovinski areni.

Gledano z institucionalnega vidika, bi se tisti, ki se poslužujejo predvsem enega načina reprezentacije, lahko opredelili kot ločena skupnost, katere filmsko prakso narekujejo posebne preokupacije in kriteriji. V tem pogledu način reprezentacije obsega tudi vprašanja avtoritete in kredibilnosti govora. Zaradi skladnosti z normami in konvencijami, ki veljajo za določen način reprezentacije, tekst uživa ugled tradicije in avtoritete družbeno uveljavljenega in institucionalno legitimnega glasu, ni pa nujno ideosinkratični izraz posameznega filmskega ustvarjalca. Kot način reprezentacije bi lahko pojmovali tudi pripoved — ki vpelje moralno, politično ali ideološko perspektivo v tisto, kar bi bilo drugače zgolj kronologija — in realizem, ki zasidra reprezentacije v raznolikost vsakdana in subjektivno identifikacijo: toda pripoved in realizem sta splošnejši kategoriji in se pogosteje pojavljata v različnih oblikah v vsakem izmed prej naštetih štirih načinov. Elementi pripovedi kot posebne oblike diskurza in aspekti realizma kot posebnega reprezentacijskega stila rutinsko oblikujejo dokumentarno logiko in organizacijo teksta (Nichols, 1998: 4, 5). Vsak način uporablja tehnike pripovedi in realizma na drugačen način ter iz skupnih sestavin ustvari različne vrste tekstov, ki se posvečajo različnim etičnim vprašanjem, imajo svoje tekstualne strukture in tudi pričakovanja gledalca so od načina do načina različna.

Omenjeni načini reprezentacije deloma temeljijo na diskurzivnih formacijah, institucionalnih praksah in konvencijah, deloma pa rabijo kot hevristični model, ki pokaže jasneje definirane alternative, kot jih najdemo v praksi.

4.3. ŠTUDIJA PRIMERA: DOKUMENTARNI FILM O MAJIH

Da bi potrdili naša spoznanja o dokumentarnem filmu in njegovih načinih reprezentacije, smo naredili analizo filma *Treasure Seekers: Code of the Maya Kings* (v nadaljevanju TS) v produkciji National Geographic. Za ta film smo se odločili iz več razlogov: prvi, ki je močno zožil naše raziskovanje, je bil preprosto nedostopnost različnih izvodov; drugi tiči v imenu produkcijske hiše, tj. National Geographic, ki slovi po takšnih izdelkih in že tradicionalno uživa status kakovosti; tretji, pa je bil ta, da nas je prav ta film, kljub temu da se vsebinsko navezuje bolj na raziskovalce oz. odkritelje majevske kulture, s svojimi tipičnimi karakteristikami dokumentarca prepričal, da bi bil dober primer za študijo, saj nam lahko poda ustrezno osnovo za projiciranje spoznanj na druge podobne izdelke. Zavedamo se, da so odstopanja vedno mogoča, zato se niti ne nameravamo posluževati absolutnega posploševanja. Opozoriti želimo le na nekaj temeljnih značilnosti.

V večini filmov z zgodovinsko tematiko, zlasti ko gre za starodavna ljudstva, prevladuje razlagalna reprezentacija. Zato bomo v študiji primera skozi različne poglede spoznali predvsem značilnosti tega načina, čeprav, kot smo že omenili, se različni načini med seboj včasih tudi dopolnjujejo, mešajo...

Razlagalni film se neposredno obrača na gledalca tako, da z napisi ali glasovi napove razpravo o zgodovinskem svetu. V *Treasures Seekers* uvod sestoji iz naslednjih pompoznihih besed: *Stoletja so mučili raziskovalce. Veličastna mesta v ruševinah, izgubljena v džungli Centralne Amerike in Mehike. Kdo je zgradil ta veličastna mesta? Skrivnostni obrazi, vklesani v kamen... mistična pisava. Kdo je pustil ta sporočila iz preteklosti? Potrebno je bilo več kot stoletje za razkritje skrivnosti antičnih Majev.*

Dva nenavadna človeka sta vodila pot. V dveh različnih časovnih obdobjih sta razkrila eno največjih skrivnosti arheologije. Ob takšnem napovedniku da ustvarjalec vedeti, da gre za zelo pomembno civilizacijo, ki skriva mnogo veličastnega. S tem želi gledalca posrkati v svet mističnosti in vzbuditi njegovo željo po raziskovanju, odkrivanju novega. Da bi dosegel občutek objektivnosti, film temelji na »vsevednem« komentarju, medtem ko podobe služijo za ilustracijo ali kontrast. Besede o arhitekturi podpirajo na primer slike najznamenitejših templjev in piramid. Ko je govora o astronomiji, lahko na zaslonu pričakujemo podobe caracola ali kodeksov. Prevladuje nesinhroni zvok (razlagalna reprezentacija je prevladovala, preden je okoli leta 1960

postalo mogoče snemanje zvoka na lokaciji sami). Vsevednemu komentarju se včasih pridruži tudi glasba, ki podpira glas in slike (Nichols, 1998: 5). Tako na primer v filmu ob raziskovalčevem odkritju grobnice v Palenkeju slišimo razigrano, a misteriozno glasbo, ki je že skoraj stalnica pustolovskih filmov. A kljub vsemu je retorika komentatorjeve razlage dominantna in poganja film glede na njegove potrebe prepričevanja. Tudi montaža ima po Nicholsovi razlagi predvsem to nalogo, da vzpostavlja in ohranja prej retorično kot pa časovno in prostorsko kontinuiranost. To je najbolj opazno v uvodu TS, kjer so v dobri minuti predstavljene vse najbolj tipične podobe Majevske kulture in v špici, kjer dokumentarist z montažo slik nariše raziskovalnega duha in nas popelje v svet navdušene vznemirjenosti. Takšna dokazna montaža uporablja tehnike klasične kontinuirane montaže, vendar z drugim namenom. Tudi rezi, ki proizvedejo nepričakovane povezave (jukstapozicije), imajo ta namen, da ponujajo sveže vpoglede ali nove metafore, prav tako pa stopnje kontrasta, ironije, satire ali surrealizma (Nichols, 1998: 5).

TS poudarja občutek objektivnosti in dobro utemeljene sodbe. Ta način podpira nagnjenost k posploševanju, ker lahko "vsevedni" komentar brez težav ekstrapolira iz določenih primerov slikovnega materiala. Razen tega nam z jednatimi in emfatičnimi poudarki prihrani napor za analizo, ker odstrani vsako referenco na proces, v katerem je vednost producirana in organizirana, zaradi česar je tudi sam podrejen historičnim in ideološkim procesom, o katerih govori. Kot navaja Nichols (1998: 5) je vednost v razlagalnem dokumentarnem filmu pogosto epistemološka v Foucaultovem smislu, se pravi, da prevzema oblike nadosebne gotovosti, ki so skladne s kategorijami in koncepti, ki v določenem času in prostoru veljajo kot dane ali resnične, oziroma so v skladu s prevladujočo ideologijo zdrave pameti. Vsak tekst prispeva k tej zalogi vednosti novo vsebino, novo področje pozornosti, na katero lahko navežemo znane koncepte in kategorije. To je velika prednost razlagalnega načina, saj se lahko aktualnega problema lotimo v okviru reference, o kateri nam ni treba dvomiti, ali jo ustvariti, temveč jo preprosto vzamemo za samoumevno. Tako tudi omenjeni dokumentarec o Majih po svoje prikroji podobo srednjeameriške civilizacije in s pomočjo vizualnih ter zvočnih komunikacij omogoča ohranjanje hierarhične pozicije zahodnega sveta kot »prvega«. Gre za idealiziran prikaz ljudstva; tudi njihova inovativnost oziroma znanost sta predstavljeni predvsem v smislu eksotičnosti, misterioznosti. Prevladujejo okrnjene podobe, iz katerih seva pomanjkanje globljega razumevanja njihove tradicije, zgodovine in kulture. Ti »tujci« živijo nekje izven konteksta, odrezani od preostalih civilizacij in globalnih dogodkov takratnega časa. Tako podobe, ki naj bi nas nekaj naučile o oddaljenih civilizacijah, v bistvu pripovedujejo zgodbe o nas samih.

Razlagalni način lahko vsebuje elemente intervjuja, ki pa so ponavadi odvisni od tega, kar hoče povedati "vsevedni" komentar kot glas avtoritete, ki organizira filmski tekst. Vsakršen občutek

izmenjave misli med nosilcem intervjuja in subjektom je minimalen. Glasovi ostalih so vpleteni v tekstualno logiko, ki si jih podredi in jih usmerja; v glavnem so uporabljeni za podporo argumentu ali kot dokazni material za tisto, o čemer komentar govori. Njihova naloga je le ta, da prispevajo dokaze za zadevo nekoga drugega, in kadar je to dobro opravljeno, naša pozornost ni usmerjena na način, kako filmski ustvarjalec uporablja priče, da nekaj dokaže, temveč na učinkovitost argumenta samega. V *Treasure Seekers* vidimo to potrjevanje preko intervjujev priznanih strokovnjakov oz. poznavalcev, na primer umetnostne zgodovinarke z Univerze Yale, člana Centra za raziskovanje Majev, biografinje ene izmed upodobljenih oseb, itd. (prim. Nichols, 1998: 5).

Potem so tu še medijski faktorji, kot na primer prevodi podnapisov oz. pri nas pogostejši glas »vsevednega« govorca. Ta mora biti dovolj mehak, a odločen, da pritegne in hkrati vzbuja vtis kredibilnosti. Branje je mirno, intonacija je minimalna, prav tako poudarjanje. Kljub temu, da opravlja dominantno vlogo, se govorec ne izpostavlja.

Spoznali smo, da s pomanjkanjem vključevanja širšezgodovinskega konteksta v reprezentacije množični mediji ohranjajo stereotipe in paternalizem. Teh posledic res sicer ne moremo pripisati le njim, krivdo jim lahko pripišemo le v tolikšni meri, kolikor dopuščajo takšen spored. Če se tema urednikom ne bi zdela dovolj pomembna, je verjetno ne bi uvrstili v programsko shemo. Prav gotovo tudi ni odveč vprašanje o predvajalnem času. Nikoli ne bomo namreč dokumentarca zasledili zelo zgodaj zjutraj, dopoldne ali pozno zvečer. Uredništvo navadno poljudnoznanstvene teme »vtakne« v popoldanski čas. Prvi razlog je verjetno ta, da je večina ljudi že doma z dela. Drugi pa ta, da se uredniki zavedajo, da je storilnost v tem času najmanjša in da ljudje radi sedejo pred televizijski sprejemnik. Če je na sporedu izobraževalna oddaja, se ne počutijo tako neproduktivne.

Odziv posameznega gledalca je težko napovedati, predvidevamo pa, da gledalec dokumentarnih filmov, ki so posneti na razlagalni način, ponavadi pričakuje, da bo zdravorazumski svet predstavljen z logično, vzročno-posledično povezavo med sekvencami in dogodki. Ponavljajoče se podobe ali fraze delujejo kot klasični refreni, ki poudarjajo določene teme ali njihove čustvene naboje, kot na primer pogoste montaže piramid in templjev v izbranem dokumentarnem filmu o Majih, ki poudarjajo stopnjevanje razvoja in njihovo pomembnost.

Splošno gledalec pričakuje, da bo razlagalni film stremel k rešitvi problema ali uganke, se pravi, da bo predstavil novice dneva ali raziskovanje delovanja atoma ali vesolja, opisal posledice nuklearnih odpadkov ali kislega dežja, odkrival zgodovino kakšnega dogodka ali biografijo osebe. Takšna ureditev ima podobno vlogo, kot je klasična enotnost časa v pripovedi, kjer se izmišljeni dogodki dogajajo znotraj fiksnega časovnega obdobja in se pogosto gibljejo proti zaključku pod nekakšno časovno stisko. Seveda pa v dokumentarcu razlagalnega tipa ne gre za

napetost reševanja skrivnosti ali ujetnika, zato pa pogosto ustvarja občutek dramatičnega zapleta zaradi nujnosti rešitve nekega problema. Ta nujnost pa je lahko produkt tako same razlagalne reprezentacije kot pripovednega suspenza, tudi če se nanaša na problem v zgodovinskem svetu. Prav zaradi takšnih teleoloških postopkov gledalec zamenja dinamiko reševanja problemov za dinamiko anticipacije, retardacije, pretvez in ugank, ki tvorijo suspenz (Nichols, 1998: 5, 6).

5. SKLEP

Albert Einstein je nekoč izjavil, da je najlepše, kar lahko izkusimo, skrivnost. Da je to vir vse prave umetnosti in znanosti. Verjetno je govoril o skrivnosti, ki nas ponese v svet mistične vznemirljivosti. Prav na takšen način so reprezentirani Maji v dokumentarnih filmih.

Pa vendar so bili Maji resnično ljudstvo, živeče na območju Srednje Amerike, v obdobju med 2. tisočletjem pred našim štetjem in 16. stoletjem našega štetja. Na podlagi pisnih virov lahko sklepamo, kakšno je bilo njihovo življenje, čeprav, kot se strinja tudi večina avtorjev teh virov, zato ni jasnih dokazov. Gre predvsem za domneve, preko katerih pa vendarle lahko izpostavimo nekaj njihovih bistvenih značilnosti.

Majevska kultura je slonela na poljedelstvu. Novo zemljo so pridelovali predvsem s požigalništvom in namakalništvom. Pomembno vlogo so imeli tudi vodnjaki in naravne vodne luknje. Živeli so v popolnem skladu z naravo. Gojili so različne kulturne rastline in tudi nekaj živali, čeprav reje v klasičnem smislu niso poznali.

Gosto kanalsko mrežo so uporabljali ne le za agrarne namene, temveč tudi za promet.

Ukvarjali so se z različnimi obrtni: opekarstvom, izdelovanjem tkanin, lončarstvom... Najpomembnejše obrti so bile tiste, ki so se uporabljale v stavbarstvu in arhitekturi.

Dolgo časa so znanstveniki verjeli, da so bili Maji miroljubno ljudstvo, ki ni poznalo okrutnosti in nasilnosti vojne. Kasneje so ugotovili nasprotno. Vendar to niso bile prave vojne. Čas bojevanja so prilagajali drugim opravilom, na primer spravilu pridelkov. Maji na boj niso gledali kot na nekaj, kar je naravnano k določenemu trajnejšemu cilju: uničenju sovražnika, zasedbi kakega ozemlja itd. Šlo je bolj za vrsto obrednih dejanj.

Domnevamo, da je bila Majevska družba stratificirana. Največ zanimanja pri raziskavah so poželi t. i. »elitni sloji«: vladarji, duhovščina, astronomi... Ti statusi so uživali tudi posebne privilegije in z nadzorovanim razslojevanjem družbe ohranjali legitimnost oblasti. Prebivalstvo je bilo deljeno v 20 razredov. Posamezniku je bil že z rojstvom določen razred, poklic in status. Vsi veliki mejniki življenjskih obdobj so bili zato točno odrejeni in zaznamovani z obredi. Najpomembnejše ceremonije so vključevale žrtvovanja. Osrednjo vlogo pri obredih in ceremonijah so imeli duhovniki. Ti pa niso imeli zgolj te funkcije, ampak so bili tudi spoštovani varovalci znanja.

Maji so imeli zelo izpopolnjen sistem časovnih oz. koledarskih ciklov, ki so služili določenim funkcijam. Poleg najpogosteje opazovanega Sonca so veliko pozornosti namenjali tudi gibanju drugih nebesnih teles. To so bile zanje vidne manifestacije bogov vseh vrst. Izreden pomen so imele tudi štiri smeri neba in njim pripadajoče barve.

Morda je bilo posvečanje astronomiji tolikšno tudi zato, ker je bila neusahljiva želja Majev tudi na Zemlji poustvariti kozmični red. Svet Predkolumbovcev je bil namreč naseljen z božanstvi in silami, ki so morale biti nenehno v soju žrtvovanj in daritev. Med najpomembnejšimi bogovi so bili seveda tisti, ki so nadzorovali čas, dneve, mesece, leta in gibanje zvezd. Zato je imelo astronomsko znanje tako velik pomen.

Duhovniki-astronomi so svoje znanje tudi zapisovali, vendar je bilo veliko teh zapisov ob španski osvojitvi uničenih. Ohranjeni so samo štirje poslikani majevski kodeksi.

Majevska pisava je bila fonetična in silabično-logografska, kar pomeni, da so znaki ustrezali zlogom govornega jezika, uporabljali pa so tudi mnoge logograme, ki so predstavljali cele besede. Števila so zapisovali z mestnimi vrednostmi. Uporabljali so samo tri matematične simbole: piko, črtico in skico školjke.

Poleg astronomskega znanja in pisave so Maji dobro razvili tudi arhitekturo.

Mreža kanalov, ki so jo Maji uporabljali za namakanje polj, je služila tudi kot cestna infrastruktura. Tako so Maji lahko potovali v bogato in cvetoče mesto, ki je bilo zgolj središče zbiranja, napolnjeno ob različnih priložnostih, sicer pa so živeli v skromnih vasicah daleč proč. Tudi njihova preprosta bivališča so se precej razlikovala od razkošnih palač in templjev, ki so bila namenjena luksuznemu življenju vladajočega razreda. Vsako pomembnejše mesto je imelo tudi eno ali več igrišč.

Za gradnjo stavb so Maji uporabljali različne materiale, najpogosteje tiste, ki so bili pri roki. Ker je bilo delo ročno, je zahtevalo veliko delovne sile.

Piramide in templji so bili zgrajeni ne le zaradi rezidenčnih namenov vladajočega sloja, pač pa tudi za preverjanje in zapisovanje pozicij Sonca, Lune, planetov in zvezd. Tudi orientacije stavb so bile skrbno načrtovane v skladu s tem. Ta povezava arhitekture z astronomijo se je izražala na različne načine: določene stavbe so Maji postavili, da so lahko opazovali nebesne pojave, kot na primer Caracol, bolj pogoste pa so bile stavbe, ki so astronomsko znanje izražale skozi svojo dekoracijo ali lego. Astronomsko orientirane stavbe so povzdignile smeri, ki so bile za Maje in njihov pogled na svet pomembne. Pomembno vlogo sta igrala ekvinokcija in solsticija. Nebeški red so z orientacijami prenesli v svoje zemeljsko okolje. Pa ne samo z orientacijami, pač pa tudi z dekoracijo, ki je bila pogosto namenjena različnim bogovom (kot že prej omenjeno so bili bogovi za Maje personifikacije zvezd, Sonca, Lune in planetov). Ena izmed njihovih posebnosti so bile tudi svetlobne hierofanije.

Vsi ti arheoastronomski izkazi so služili bodisi za zadovoljevanje praktičnih potreb (na primer načrtovanje poljedeljskih dejavnosti) bodisi za čisto religiozne oz. mitološke namene.

Pregled majevskega življenja, kot je opisan v knjigah in člankih, nam pokaže, da so bili Maji dobro razvito in organizirano ljudstvo, ki je tekom svojega razvoja uporabilo vrsto novosti in

doseglo na različnih področjih številne dosežke. Na podlagi primerjalnih zanimivosti pa sklepamo, da lahko podoben evolucijski potek zaznamo tudi pri drugih civilizacijah, na primer Babiloncih, Sumercih, Egipčanih, Kitajcih, itn. Razumeti moramo, da je bila večina inovacij teh civilizacij predvsem plod srečevanja z bolj ali manj naravnimi ovirami, ki so prebivalcem onemogočale skladno življenje z naravo in tudi višjimi silami. Vseh teh inovacij tudi ne moremo razumeti z vidika znanosti kot takih, saj je vzorec interdisciplinarnosti, tj. mešanja številnih področij in vpetosti v različne sponse v primeru vseh teh prvotnih civilizacij nekaj povsem običajnega. In zato vsa tista astronomska znanja, arhitekturne postavitev in celo pisave praktično niso inovacije v smislu novih iznajdb v svetovnem merilu, ampak gre le za neke vrste novosti v razvoju posamičnega ljudstva. S tem lahko potrdimo našo prvo tezo, da ne Majev ne katere koli druge civilizacije ne moremo imeti za inovacijsko oz. znanstveno superiorno.

Lahko bi se bolj poglobili v primerjavo med Maji in enim zgoraj omenjenih ljudstev, na primer Sumerci, vendar namen naše diplomske naloge ni bil odkrivanje »pravih« inovacij ali ugotavljanje, katero ljudstvo jih je imelo več, temveč smo želeli zgolj nakazati, da so te značilnosti ene temeljnih, po katerih je neko ljudstvo determinirano za veličastno, zelo napredno, ipd. Namreč, mediji kot kredibilni in najbolj dostopni posredovalci informacij so tisti, ki se vse pre pogosto oprimejo takšnega stereotipiziranja. Gledalcem navadno posredujejo tiste najbolj tipične značilnosti; v primeru Majev so to geografska in zgodovinska umestitev, arhitekturno in astronomsko znanje, pisava ter morda krut kolonialen prevzem. S potenciranjem predvsem teh lastnosti so civilizacije, ki jih prikazujejo dokumentarni filmi, pogosto samo objekti, ki si jih ogledujemo, ne posvečajo pa se samemu bistvu tuje kulture. Z umestitvijo dokumentarnih vsebin v izobraževalni program pa mediji na nek način to še opravičujejo z dodajanjem vtisa strokovnosti in objektivnosti posredovanega. S tem potrjujemo tretjo tezo, da dokumentarni film *Treasure Seekers: Code of the Maya Kings* posreduje stereotipno klasificirane informacije. Osredotoča se predvsem na najočitnejše značilnosti Majevske civilizacije in v zgodbi potencira predvsem te lastnosti. Na ta način ustvarja medijski mit o Majih.

Medijski prikazi so torej zavajajoči in nas v bistvu že v samem začetku oropajo pristne izkušnje, s tem ko postavljajo civilizacije z različnih časovnih in geografskih področij v vse preveč stereotipne klasifikacije, prikazujejo predvsem njihove produkte in jih umeščajo v programsko shemo, ki morda ni najbolj ustrezna. Po drugi strani pa smo gledalci dokumentarnih (in drugih) vsebin »depriviligirani«, ko smo rojeni v neko kulturo. Že s tem namreč prevzamemo določene vzorce mišljenja in vedenja. Kot medijski potrošniki v zahodnoevropskem prostoru zbiramo vsebine predvsem znotraj standardiziranega repertoarja svoje kulture. Reprezentacija je namreč proizvajanje pomena prek jezika. Pripadati neki kulturi, pomeni, pripadati približno enakemu

konceptualnemu in jezikovnemu svetu, tj. videti svet s pomočjo istega konceptualnega zemljevida in ga osmisлити z istimi jezikovnimi sredstvi.

Dosti več je kulturnih elementov oz. modelov, ki sprejemnikov pogled strukturirajo, kot pa tistih, ki ga vabijo k premisleku o rasnih in kulturnih razlikah. Kulturni modeli, ki smo se jih naučili, nam pomagajo interpretirati reprezentacije. Vsak posameznik gleda objekt v kontekstu svojega osebnega, kulturnega in političnega ozadja, ali niza lastnih interesov. Izkuštvu je tako atomizirano in osiromašeno. Tako smo potrdili tudi drugo tezo, da je naša izkušnja v veliki meri omejena s slovenskim jezikom in »domačim« konceptualnim svetom, saj kot medijski potrošniki v zahodnoevropskem prostoru zbiramo predvsem vsebine znotraj standardiziranega repertoarja svoje in širše evropske kulture.

Zdi se, da je izkušnja nas gledalcev kot sprejemnikov vsebin o objektih, ki niso izvorno iz naše kulture, nerešljivo nepopolna. Vendar smo v nalogi nakazali tudi pozitivno možnost, tj. relativizem, ki na ravni pomena zavzema stališče, da različni pomenski okviri izražajo različne »resničnosti«. Slehera izmed njih pa sestavlja poseben svet izkušenj, ki je logično enakovreden vsakemu drugemu, zaradi česar teh »resničnosti« ni mogoče racionalno ovrednotiti v odnosu ene do druge, ampak jih moramo sprejeti kot »dane«. Nujna pot za razumevanje drugih oblik življenja je spoštovanje avtentičnosti posredovanih pomenskih okvirov in kontekstualno razumevanje prvin in praks posameznih oblik življenja.

Gledalce morda res pritegne misterioznost in eksotičnost upodobljenega ter občutek koristnosti izobraževanja, dokumentarista morda res vodi le nedolžna želja po izražanju in morda je motiv medija res le čista želja povedati nekaj novega, koristnega, poučnega. Ali pa so vsi tisti superlativi, ki navidezno ovenčajo in postavljajo na podstavek določeno ljudstvo, v resnici le krinka, ki z ironijo maha in se smeje, v bistvu pa prikrito prijateljuje z domačo ideologijo. To reproduciranje ideologije v medijih, v programski shemi sprejemniki medijskih vsebin sicer občutimo, a morda ravno Einsteinova skrivnost drži ta vrata še priprta.

6. LITERATURA IN VIRI:

KNJIGE IN ZBORNIKI:

1. Adams, Richard E. W. (1970): »Suggested Classic Period Occupational Specialization in the Southern Maya Lowlands«. V: William R. Bullard, Jr. (ur.): Monographs and Papers in Maya archeology. The Peabody Museum, Cambridge, str. 489-497.
2. Coe, Michael Douglas (1992, 1993): Breaking the Maya Code : with 112 illustrations. Thames and Hudson, New York.
3. Devereaux, Leslie (1995): »Cultures, Disciplines, Cinemas.« V: Devereaux, Leslie; Hillman, Roger (ur.): Fields of Vision: Essays in Film Studies, Visual Anthropology, and Photography. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, str. 329-338.
4. Fash, Barbara W. (1997): »Sculpturing the Maya Universe: A New View on Copan«. V: Gordon R. Willey (ur.): Papers presented at the Symposium Maya Cosmology and Social Identity: Vistas from the Past and Present, April 29, 1995. Peabody Museum : Harvard University, Department of Anthropology, Cambridge, str. 18-21.
5. Fash, William L. (1997): »Unearthing an Ethos: Maya Archeology and Maya Myth«. V: Gordon R. Willey (ur.): Papers presented at the Symposium Maya Cosmology and Social Identity: Vistas from the Past and Present, April 29, 1995. Peabody Museum : Harvard University, Department of Anthropology, Cambridge, str. 22-27.
6. Giddens, Anthony (1989): Nova pravila sociološke metode. Založba Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
7. Gilbert, Adrian Gotfrey (2001): Proročanstvo Maya: odkrivanje tajni nestale. TELEDisk, Zagreb.
8. Góóck, Roland (1973): Vsa čudesa sveta. Velike znamenitosti sveta od piramid do vesoljskega vzletišča. Mladinska knjiga, Ljubljana.
9. Hall, Stuart (2004): »Delo reprezentacije«. V: Breda Luthar, Vida Zei, Hanno Hardt (ur.): Medijska kultura: Kako brati medijske tekste. Študentska založba, Ljubljana, str. 33-96.
10. Krupp, Edwin C. (1984): In Search of Ancient Astronomies. Penguin Books, Harmondsworth.
11. Lutz, Catherin A., Collins, Jane L. (2004): »Fotografija kot križišče pogledov«. V: Breda Luthar, Vida Zei, Hanno Hardt (ur.): Medijska kultura: Kako brati medijske tekste. Študentska založba, Ljubljana, str. 211-236.
12. Mali, Franc (2002): Razvoj moderne znanosti: Socialni mehanizmi. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
13. Milton, Joyce (1980): The Feathered Serpent and the Cross : The Pre-columbian God-kings : The Papal States. Cassell, London.

14. Nougier, Louis-René (1991): Kako so živeli v času Majev, Aztekov in Inkov. Amerika od poselitve do Krištofa Kolumba. Založba mladinska knjiga, Ljubljana.
15. Nuttall, Zelia (1901): The Fundamental Principles of Old and New World Civilizations: : A Comparative Research Based on a Atudy of the Ancient Mexican Religious, Sociological and Calendrical Systems. The Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Cambridge.
16. Rabinowitz, Paula (1994): They Must Be Represented: The Politics of Documentary. Verso, London, New York.
17. Schalley, Andrea C. (2000): Das mathematische Weltbild der Maya. P. Lang, Frankfurt am Main.
18. Smith, A. Ledyard (1972): Excavations at Altar de Sacrificios : Architecture, Settlement, Burials, and Caches. The Peabody Museum, Cambridge.
19. Stierlin, Henri (2001): The Maya : Palaces and Pyramids of the Rainforest. Taschen, Köln.
20. Stuart David (1997): »The Hills are Alive: Sacred Mountains in the Maya Cosmos«. V: Gordon R. Willey (ur.): Papers presented at the Symposium Maya Cosmology and Social Identity: Vistas from the Past and Present, April 29, 1995. Peabody Museum : Harvard University, Department of Anthropology, Cambridge, str. 13-17.
21. Thompson, J. E. S. (1970): »The Bacabs: Their Portraits and Their Glyphs«. V: William R. Bullard, Jr. (ur.): Monographs and papers in Maya archeology. The Peabody Museum, Cambridge, str. 471-485.
22. Trimborn, Hermann (1959, 1963): Das Alte Amerika. J. G. Gotta, Stuttgart.
23. Turner, Graeme (1988, 1993): Film as Social Practice. Routledge, London in New York.
24. Ventura, Piero, Gian Paolo Ceserani (1989): Maji. Zgodbe starega sveta. Založba Domus, Ljubljana.
25. Vogt, Jr., Evon Z. (1997): »Maya Ritual and Cosmology in Contemporary Zinacantan«. V: Gordon R. Willey (ur.): Papers presented at the Symposium Maya Cosmology and Social Identity: Vistas from the Past and Present, April 29, 1995. Peabody Museum: Harvard University, Department of Anthropology, Cambridge, str. 9-12.
26. Zei, Vida (2004): »Uvod v Fotografija kot križišče pogledov«. V: Breda Luthar, Vida Zei, Hanno Hardt (ur.): Medijska kultura: Kako brati medijske tekste. Študentska založba, Ljubljana, str. 210.

ČLANKI:

27. Jaklič, Janez (1996): »Eldorado : iskanja izumrlih civilizacij«. Gea, 6, 9, str. 72-74.
28. Kocjančič, Nerina (1997): »Varljive ali realne podobe: film – staro za novo«. Delo, 39, 233, str. 15.

29. Križnar, Naško (2005): »Etnografski film in vizualna kultura«. Teorija in praksa, 42, 2-3, str. 332-344.
30. Labarth, Andre S. (1998): »Fikcija, ki nam pomaga razkriti resničnost«. Delo, 28, 268, str. 8.
31. Muževič, Boris (1994): »Števila in koledar pri Majih«. Življenje in tehnika, 45, 2, str. 32-34.
32. Muževič, Boris (1997a): »Skrivnostni Maji : ljudstva«. Gea, 7, 2, str. 67.
33. Muževič, Boris (1997b): »Skrivnosti koledarja Majej : ljudstva«. Gea, 7, 3, str. 34-35.
34. Nichols, Bill (1998): »Dokumentarni načini reprezentacije«. Ekran, 35, 7/8, str. 4-13.
35. Pušnik, Maruša (2005): »Fotografija v muzeju kot arhiv kolektivnega spomina: Ljubezen do zgodovine«. Teorija in praksa, 42, 2-3, str. 408-429.
36. Šprajc, Ivan (1991): »Majevske sledi«. Gea, 1, 9, str. 23-27.
37. Šprajc, Ivan (1992): »Mrki : opoldanske zvezde na nebu«. Gea, 2, 6/7, str. 15-17.
38. Šprajc, Ivan (2000a): »Majevski bog koruze«. Gea, 10, 3, str. 50.
39. Šprajc, Ivan (2000b): »Astronomija Majej«. Gea, 10, 2, str. 24-27.
40. Šprajc, Ivan (2002a): »Koledar starih Majej : merjenje časa«. Gea, 12, 12, str. 48-51.
41. Šprajc, Ivan (2002b): »Bog dežja Majej«. Gea, 12, 1, str. 72-73.
42. Verbinc, Helena (1991): »Prvi koledarji«. Življenje in tehnika, 42, 11, str. 20-22.

ELEKTRONSKI VIRI:

43. Gimnazija Vič (2002): *Astrologija v Mezopotamiji*. Dostopno na <http://gimvic.org/projekti/timko/2002/2f/horoskop/horoskop/html/sumerci.htm> [20.1.2006]
44. Kaš, Maks (2004): *Proizvodnja javnega jezika*. Dostopno na <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/19/mjezik/> [20.1.2006]
45. Likar, Borut (2005): *Ustvarjalnost in inovativnost*. Dostopno na http://www.trajnost.net/index.php?title=USTVARJALNOST_IN_INOVATIVNOST&direction=next&oldid=4231 [20.1.2006]
46. Scorpon (2005): *Kitajska: odkrili starodavno zvezdarno*. Dostopno na <http://nezemljani.nastja.net/news.php?extend.142> [20.1.2006]
47. Skrivnosti-sveta.com (2005): *Katastrofe in potopi na zemlji – 3. del*. Dostopno na http://www.skrivnostisveta.com/starodavne/katastrofe_in_potopi-3.del.html [20.1.2006]

48. Šprajc, Ivan (1993): *Arheoastronomija*. Dostopno na <http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arheoastronomija.htm> [19.11.2005]
49. Šprajc, Ivan (1993): *Koledar in astronomija Majev*. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/astronomija_majev.htm [19.11.2005]
50. Šprajc, Ivan (1994): *Igra svetlobe in sence v arhitekturi Majev*. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev2.htm [19.11.2005]
51. Šprajc, Ivan (1994): *Orientacije v arhitekturi Majev*. Dostopno na http://www.kvarkadabra.net/index.html?/zgodovina/teksti/arhitektura_majev.htm [19.11.2005]
52. Zenus: *Sumerci*. Dostopno na <http://www.kartomantik.com/zgodovinanadlani/sumer.htm> [20.1.2006]

FILM:

53. Treasure Seekers: Code Of The Maya Kings
Trajanje: 53 minut
Producentka, režiserka in scenaristka: Ann Carroll
Izvršni producenti: William Morgan
Jason Williams
Bob Judson
Produksijska hiša: National Geographic
Leto nastanka: 2000